

- DISSERTATIONES
- ETHNOGRAPHICÆ
- TRANSYLVANICÆ

Szabó Lilla

Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken

Szabó Lilla

Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken

DISSERTATIONES ETHNOGRAPHICÆ TRANSYLVANICÆ

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc
Vajda András

SZABÓ LILLA

INTERETNIKUS KAPCSOLATOK FELSŐ-HÁROMSZÉKEN

Magyar–román–cigány együttélés
Haraly, Páva és Székelypetőfalva településeken

Kriza János Néprajzi Társaság

Kolozsvár

2018

Lektorálta:

dr. Keményfi Róbert, DE BTK, Néprajz Tanszék, Debrecen, egyetemi tanár

dr. Pozsony Ferenc, BBTE BTK, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár,
egyetemi tanár

Támogatta:

MTA Erdély Öröksége Alapítvány

Bethlen Gábor Alap

Szerkesztette:

Jakab Albert Zsolt

© Szabó Lilla

© Kriza János Néprajzi Társaság

Borítóterv:

Szentes Zágón

A borítóhoz használt fotó Szentes Zágón munkája.

Számítógépes tördelés:

Sütő Ferenc

Fotók: Haán-Deák Anikó (H.-D. A.), Pozsony Ferenc (P. F.), Szabó Lilla (Sz. L.)

Készült a kolozsvári IDEA nyomdában

Igazgató: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SZABÓ, LILLA

Interetnikus kapcsolatok Felső-Háromszéken / Szabó Lilla. - Cluj-Napoca :
"Kriza János" Néprajzi Társaság, 2018

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-02-5

39

323.1

Tartalom

Bevezetés	7
A kutatási terület behatárolása	11
A székely társadalom	12
A román és a cigány kisebbség megjelenése Háromszéken	18
A kutatás módszerei és a fogalmak magyarázata	28
A kutatás módszerei	28
Az etnicitáskutatás főbb eredményeinek áttekintése	30
Etnicitás és nemzet kapcsolata	30
Etnicitás és nemzet a nacionalizmus tükrében	39
A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában	44
Az etnikai együttélés vizsgálata	50
Háromszék (Kovászna megye) vizsgálata a román szakirodalomban	56
Az etnikai tér változásai	62
Interetnikus környezet	62
Zabola szerepe a terepkutatásokban	64
Székelypetőfalva	67
A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története	67
Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig	69
Petőfalva a 21. század második évtizedében	71
Vallás és mindennapi vallásosság	73
Gazdasági erőforrások	75
Etnikai reprezentáció, kontaktzónák	78
A magyar közösség	79
A cigány közösség	81
Magyar–cigány együttélés	85
Haraly	89
A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története	89
A falu hagyományos mestersége: a kádárság	91
Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig	92
Gazdasági erőforrások	96
Etnikai reprezentáció, kontaktzónák	100
A magyar közösség	100
A cigány közösség	103
Magyar–cigány együttélés	104

Páva	106
A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története	106
Etnikai és demográfiai folyamatok	109
Gazdasági erőforrások megoszlása	111
Etnikai reprezentáció, kontaktzónák.	115
„Az nem is falu, amelyik egy cigányt nem tud eltartani” – a pávai cigányok.	115
A magyar közösség.	119
A román közösség	122
Kitekintés	124
Szakirodalom	130
Mellékletek	145
Ábrák, grafikonok, táblázatok	145
Adatközlők.	173
Fényképek	174
Rezumat	211
Abstract	213

Bevezetés

A Székelyföldön együtt élő nemzetiségek (magyar, román, cigány) kapcsolatait alapvetően átrendezték azok a gyökeres változások, melyek a települések demográfiai, etnikai és gazdasági szerkezetében történtek az elmúlt évtizedekben. Jelen kötet célja ezeknek a változásoknak a széles körű vizsgálata, megjelenítése a három etnikum szintjén, valamint annak kutatása, hogyan fogalmazza újra magát a három etnikai közösség az elmúlt huszonöt év poszt szocialista átmeneti időszak hatásainak a tükrében. A terepen végzett kutatások eredményeinek elemzésével és korábbi, környező településeken végzett magyar és román kutatók eredményei, kutatásai, terepmunkái alapján, valamint a szélesebb értelemben vett szakirodalomban való elhelyezésével egy olyan valós alternatívát szeretnék felmutatni, amely a politikában divatos „etnobizniszre” tud válaszolni.

Székelyföld Bukarestből nézve egzotikum, Budapestről pedig archaikus vidékként, a magyarság tiszta forrásaként jelenik meg. Mindkét nézőpont a *másságra* mutat rá, aminek felszínes ismerete a legtöbb esetben kielégíti az érdeklődőket. A székelységről kialakított romantikus, mitizáló képzetek leküzdése mind magyar, mind román oldalon, az itt élők közötti kapcsolatok reális alapokra való helyezése, a székely etnikum valós képének megrajzolása az itt élők közötti kapcsolatok fejlődését szolgálja.

A választott téma, a szülőhelyemen együtt élő etnikumok történeti-társadalmi vizsgálata mindig is foglalkoztatott, hogyan látjuk-látják egymást az adott települések lakói, mennyire tudjuk levetkőzni az etnikai sztereotípiákat, hogyan jelenik meg a *székely szabadság mítosza* a 21. században. Ugyanakkor arra is kíváncsi voltam, hogy az 1990-es változások után 25 évvel milyen képet mutat a vegyes lakosságú települések etnikai összetétele, hogyan változtak az együtt élő etnikumok közötti kapcsolatok és határok, milyen mértékben maradtak meg a klasszikus értelemben vett falusi közösségek, hogyan alakultak át ezek a közösségek és a tagjai közötti kapcsolatok a változó világ kihívásaira reagálva, fel tudunk-e állítani egy olyan együttélési modellt, amely a jelenlegi helyzetet képezi le.

Felső-Háromszék déli része, Orbaiszék a magyar–román–cigány együttélést megjelenítő legkeletibb vidék. A kutatási helyszínek mindegyike Zabolához, szülőfalumhoz esik közel. Kettő közülük, Páva és Székelypetőfalva Zabola községhez tartozik, míg a harmadik, Haraly közigazgatásilag a szomszédos Gelence község része. A három település közül egyedül Páva nem különálló falu, 1941-ben először csatolták a szomszédos Zabolához, az 1964-es területi-közigazgatási átszervezések alkalmával végleg Zabolához csatolták.¹ Az egységesítés ellenére azonban a szimbolikus reprezentációk szintjén mind a zabolaiak, mind a pávaiak külön faluként kezelik.

¹ E tény megnehezíti a hivatalos adatok gyűjtését, hiszen a Román Statisztikai Intézet népszámlálási adataiban a Pávára vonatkozó adatok már a zabolai adatokkal együtt jelennek meg.

A kötet alapját képező kutatásokat 2003-ban kezdtem el, majd hosszabb szünet után 2014-ben és 2015-ben folytattam a terepmunkát. A helyszíni kutatások utolsó interjúját 2015 áprilisában rögzítettem. A 2003 óta eltelt időszak alatt a vizsgált települések közül Páván a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének diákjai, doktoranduszai, tanárai és vendégei végeztek alapkutatásokat a zabolai Csángó Néprajzi Múzeum szervezésében (Jakab–Pozsony szerk. 2011). A kutatás elsősorban a falu etnikai, felekezeti, társadalmi és gazdasági szerkezetének feltárására összpontosított, valamint az 1990-es rendszerváltozást követő modernizáció és globalizáció helybeli hatásainak felmérésére. A kutatások folyamán összesített adatokat Pozsony Ferenc a dolgozat megírásához rendelkezésemre bocsátotta és követte azok feldolgozását, ezúton is szeretném köszönetem kifejezni érte. A kötet alapjául szolgáló doktori disszertáció megírását Keményfi Róbert szakszerű irányítása tette lehetővé. Köszönettel tartozom Horváth Istvánnak, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet vezetőjének világos és logikus tanácsaiért, szakmai segítségéért. Hasznos és praktikus tanácsokkal látott el Jakab Albert Zsolt, a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke, akinek szintén köszönöm a segítséget. A román nyelvű szakirodalomban való tájékozódásban Anghel Remus Gabriel és Ştefan Dorondel is hathatósan segített.

Székelypetőfalva és Haraly esetében néprajzi-antropológiai szempontból kihívást jelentő területre találtam, hiszen egyik településen sem folytattak etnikai kérdésekre, együttélési formákra összpontosító kutatásokat előttem. Székelypetőfalván a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének végzett diákja, a petőfalvi származású Rádu Viola végzett társadalomnéprajzi vizsgálódásokat szakdolgozatának elkészítéséhez, amit azonban eddig még nem finalizált. Köszönet illeti őt is, hogy a 2013-ban készített öt (három magyar és két cigány személlyel készült) életút-interjú a rendelkezésemre bocsátotta.

A kutatás helyszínét képező települések földrajzilag jól elkülönülnek egymástól: Páva a Kovásznát Kézdivásárhellyel összekötő 121-es számú megyei út mentén fekszik, a helyközi járatok útvonalán. Haraly a Zabolát Gelencével összekötő havasalji földúton közelíthető meg, mely a 121-es számú megyei úttal párhuzamosan halad. Székelypetőfalva a legelszigeteltebb település, Imecsfalván a megyei útból leágazó földúton juthatunk el a faluba, mely délnyugat irányba továbbhalad s Szörcese, Orbaitelek és Lécfalva érintésével Cőfalvánál ágazik vissza a 121-es megyei útba. A települések különböző fejlődéstörténetet mutatnak, és felvetődik a kérdés is, hogyan befolyásolta az ittlakók életét, valamint a települések sorsának alakulását a földrajzi elhelyezkedés.

Az alábbi térkép Sepsí-, Kézdi- és Orbaiszék képét tárja elénk az 1968-as megyésítést követően, külön színnel jelölve az egyes községekhez tartozó falvakat:

1. térkép. Kovászna megye (Forrás: Elekes 2004: 8.)

A kötet felépítésében az általánostól közelíték az egyedi felé. A fogalom-meghatározások és kutatási eredmények ismertetése után következik a három település (Petőfalva, Haraly és Páva) és a feldolgozott kutatási eredmények bemutatása. Petőfalva és Haraly esetében a saját kutatásból származó kérdőíves lekérdés eredményeit is összesítettem, ezeket három nagy téma köré csoportosítottam: 1. demográfiai vál-

tozások, tartalékok és lehetőségek, 2. gazdasági erőforrások, 3. a nemzeti identitás szimbolikus szférában történő reprezentációja.

A demográfiai erőforrások esetében a felkeresett falvak család- és társadalomszerkezetét vizsgáltam meg, amiből jól kiolvasható, hogy a település mennyire fiatalos vagy elöregedő, milyen népesedési tartalékokkal rendelkezik, ez utóbbi esetben a kiskorú és nagykorú gyerekek megoszlása alapján vonhatunk le következtetéseket. Az egyes családokon belül a házastársak származási helye a párválasztási gyakorlat motivációit, szempontjait mutatja. A népesedési mozgásoknál a legújabb betelepüléseket is megvizsgáltam: honnan költöznek be a faluba, kik vesznek házat és miért, valamint hogyan kapcsolódnak be a falu életébe. A bevándorlási folyamatok mellett az elvándorlás méreteit és okait is kutattam: miért jó az adott településen élni, mi vonzza oda az embereket, valamint miért nem jó ott élni, mi készíteti arra a többieket, hogy elhagyják szülőhelyüket. A demográfiai folyamatok és a vallás, vallásosság közötti összefüggések a közösség lelkierejét képezik le, valamint az együttlét igényét is mutatják. A három település esetében a magyar–cigány kapcsolatok egyik legmeghatározóbb színtere a vallásos tér.

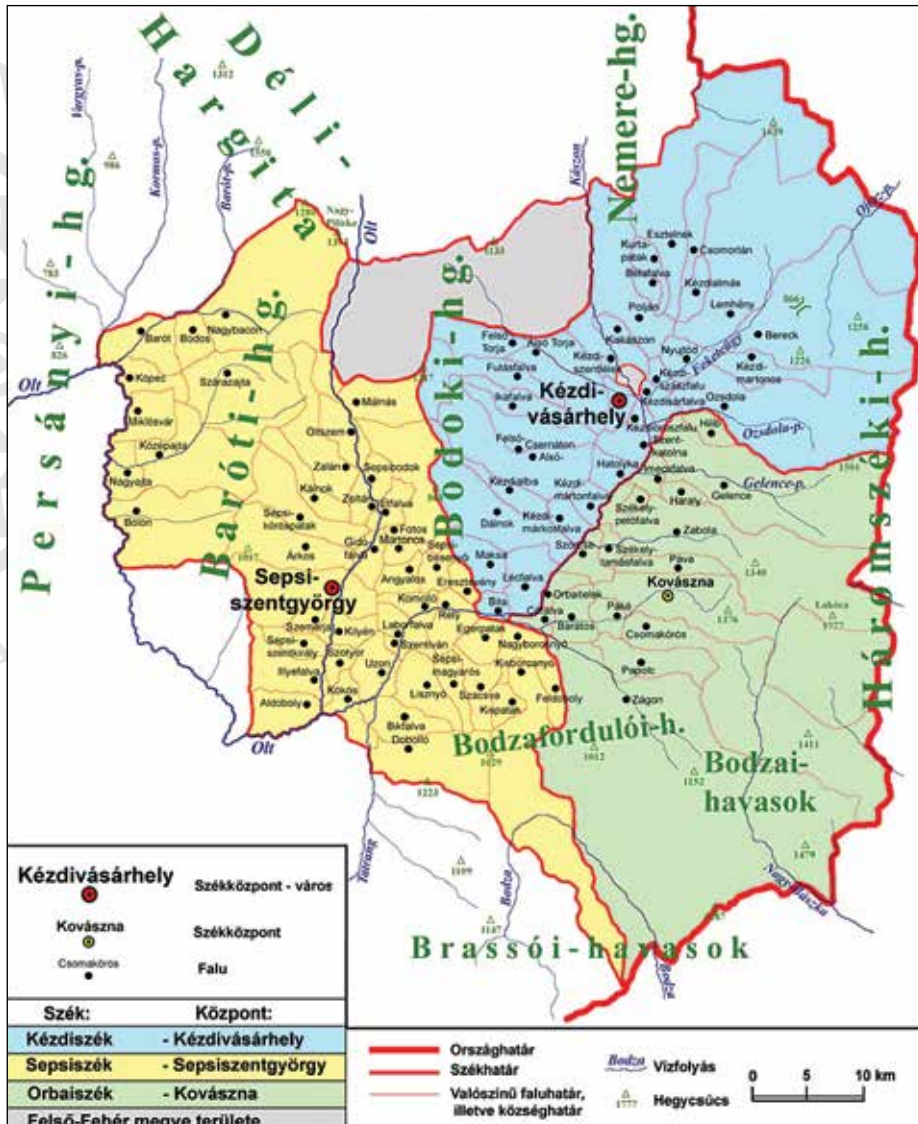
A települések gazdasági erőforrásait a külterület és a belterület méretei, a visszaigényelt földek, valamint a saját tulajdonban lévő, a földek megműveléséhez szükséges gépek és felszerelések megléte mutatja. A falusi élet gazdasági erejét az erdő, a szántó és a kaszáló képezi, valamint az állattartás, ezek etnikai eloszlása és megmunkálása, művelése a falu gazdasági érdekszférájának képét rajzolja ki. A lakosság fő jövedelmi forrása nemcsak a gazdasági erőt mutatja, hanem a demográfiai mutatókat is alátámasztja. Az iskolázottság, a végzettség és a foglalkozás nagyban meghatározza a jövedelmi forrásokat, az iskolázottság ugyanakkor a polgárosodás és a modernizáció alapfeltételeként a felzárkózás mértékére is rávilágít.

A nemzeti reprezentáció az etnikai határok szimbolikus megjelölése, illetve a kontaktzónák meghatározása mentén vizsgálható. Az egyes etnikumok önmeghatározására szolgáló tárgyi reprezentációkat (zászló, címer, képek stb. használata) az egyes lakásbelsőkből látott és kérdőíven rögzített tárgyak alapján összesítettem. A közösségi élet meghatározó elemei az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepek, a vallásos és a nemzeti ünnepek és ezek ünneplése. A felsorolt ünnepek vizsgálatakor az etnikumok közötti határok átjárhatóságát is megfigyeltem: hogyan viszonyulnak egymáshoz az ünnepnapokon, mutat-e eltérést a hétköznapi tapaszta-lyalt gyakorlattól. A kérdőíven nyílt kérdésként szerepelt a másik etnikum percepciójának értelmezése, az erre kapott válaszok összesítéséből láthatjuk az együtt élő nemzetiségek egymás iránt tanúsított magatartását.

A három esettanulmány, a három egyedi eset után az általánosítással, valamint a tipikus és az atipikus esetek kiemelésével összegzem a terepmunka eredményeit, válaszokat keresve a kiindulópontként szolgáló kérdéseimre. Ugyanakkor igyekszem a környéken, valamint a hasonló etnikai terekben végzett kutatásokkal is összehasonlítani, megtalálni a közös jellemzőket. A kitekintésben a terepen tapasztalt helyzetek összegzésére teszek kísérletet úgy, hogy az etnicitás általánosabb modelljébe helyezem a feltérképezett eseteket a hazai és a nemzetközi szakirodalom felhasználásával.

A kutatási terület behatárolása

Szekelyföld legkeletibb vármegyéje, Háromszék eredetileg három széki szerveződésből alakult ki: Sepszi-, Kézdi- és Orbaiszékből, melyet az alábbi 1567-es térképen is láthatunk.

2. térkép. Háromszék (Forrás: Elekes 2004: 4.)

A 16. század végén Sepsiszékből kivált Miklósvár fiúszék, így Háromszék immár négy székből állt. Az 1968-as romániai közigazgatási rendezéskor hozták létre Kovászna megyét, melynek területe az egykori Háromszék vármegye területével esik majdnem egybe, illetve kiegészült (újra) Bardóc fiúszék (Erdővidék) településeivel, valamint a Bodzafordulói-medencével. Az egykori vármegye keleti része Vrancea és Buzău megyékhez került (Elekes 2004: 7). Háromszék vármegye északi és keleti részét a földrajzi adottságok miatt a *felső* előnévvel illették, így a történelmi Felső-Háromszék két részre osztható, a helybeli lakosság által ma is használt megnevezésű részekre: Kézdi- és Orbaiszékre. A Felső-Háromszéki medence földrajzilag egybeesik a Kézdivásárhelyi-medencével, ezért szűkebb értelemben Kézdiszékre, valamint a Kézdivásárhely vonzáskörébe tartozó településekre használják, tágabb értelemben azonban Kézdi- és Orbaiszék együttesen alkotja Felső-Háromszéket.

Jelen dolgozat Orbaiszékre összpontosít, annak három településére: a havasalji Haralyra és Pávára, valamint a sík Mezőföldön elterülő Székelypetőfalvára. A vizsgált falvakban együtt élő etnikumok történelmi-társadalmi jellemzésével külön alfejezetekben foglalkozom az elkövetkezőkben.

A székely társadalom

„Mert a székely nemzet közjogi és politikai értelemben is külön nemzeti egység volt, a honfoglalás idejétől kezdve, a középkorban a királyok, a XVI–XVII. században az erdélyi fejedelmek és a XVIII–XIX. században a gubernium korszakában mindvégig, egészen a legújabb időkig.”
(Szádeczky-Kardoss 1927: 14)

A *natio siculica*, a „nemes székely nemzet” a vármegyei magyarokkal és a királyföldi szászokkal Erdély harmadik államalkotó nemzetét² jelentette a feudalizmus korában. A 12. századi Magyar Királyság természetes határait képező Keleti- és Déli-Kárpátok védelmi hálózatának újrászervezésekor telepítették a jelenlegi Székelyföld területére a székelyeket. Orbaiszék első okleveles említése azonban csak 1419-ből maradt fenn (Szádeczky-Kardoss 1927: 17), mint a Magyar Királyság legkésőbb betelepített mezsgyéje. Katonai, határvédő szerepükért különleges, kollektív kiváltságokat adományoztak a székelység egészének, amely egyfajta nemesi státuszt biztosított, és jelentős mértékben hozzájárult egy jellegzetes, székely öntudat kialakulásához (Hajdú 2001: 17). A „véradó” nemesi jogállást biztosított a székelységnek, amit a lustrával³ bizonyíthatott, ha nem volt kiváltságlevele. A katonáskodást szigorú törvényhez kötötték: a székelyek évente egy hónapig kötelesek voltak saját költségükön és hadifelszerelésükkel hadi szolgálatot teljesíteni, s csak a hónap lejártával kaptak

2 Az 1437. szeptember 16-án Kápolnán aláírt unió egyesítette először politikai nemzeté Erdély három nemzetét az ország külső és belső veszedelmektől való megvédésére (török támadás és pórlázadás).

3 A lustrát Mátyás király rendeli el először 1473-ban.

zsoldot, de jóval kevesebbet, mint a király vagy később az erdélyi fejedelem szolgálataiba szegődött idegen zsoldosok (SzOkl Űs. IV. 1998: 16).

A székely társadalom szerkezete eltérő jegyeket mutat az Erdély más részeiben élő magyar közösségektől. A különbségek a székelyek életvitelében, sajátos katonai szerepvállalásukban és az azzal járó kiváltságokban, és nem utolsósorban a sajátos székely rendiség együttes kölcsönhatásában, kialakult egységében kereshetők. A törzsi jegyeket mutató nemzetségi szervezet és a katonai életmód alapvetően meghatározta a székely települések földrajzi elhelyezkedését, formáját és a benne lakók életmódját. Mind a mai napig nyomom követhetjük e korai elemek hol enyhébben, hol erősebben érzékelhető jelenlétét, melyek a „székely szabadság” eszméje köré rendeződnek (Bárh 2007).

A székely társadalom kezdetben egységes volt, tagjainak jogai és kötelezettségei azonosak, nem voltak benne sem nemesek, sem jobbágyok, minden székely egyformán szabad és nemes volt születésétől fogva (Székely Z. 1980: 105, Egyed 1981: 38–41). A székely társadalom felépítésében megőrizte a nomád időkől hagyományozódott törzsi szervezetséget, nemzetségek (nemek) és ágak szerint telepedtek meg, vérrokonosság szerint. A székelyek hat nemre és minden nem négy ágra oszlott, a huszonnégy ág pedig évente felváltva viselte a katonai és polgári tisztségeket: a hadnagyságot és a bíróságot (Bodor 2003). A megszállott területet nemzetségi földközösségi alapon együtt bírták, a falvak létrejötte után a faluközösségnek közös földbirtoka volt, melyet nagyobb időközökben felosztottak a falu lakói között megművelésre. Ezeket a termőföldeket nyilvánással osztották ki, melyet „nyílföldnek” vagy „falu nyilának” neveztek (Imreh 1979: 37). A legelők közösek maradtak (Szádeczky-Kardoss 1927: 15). A nyílföldet a katonai szolgálat alapján állapították meg, amely megbontotta az ősi egyenlőséget és a székely társadalom három rendje kialakulásához vezetett. A rokonsági elágazások,⁴ a kihalások és az új birtokszerzések következtében a vérségi kötelékek elveszítették egységes és meghatározó szerepüket, a birtok maga lett a hivatalviselési kiváltság alapja. A nemek és ágak nyilvántartása fennmaradt mint külső forma, azonban a földbirtok lett az irányadó. A 16. században már a birtok, a lófőség volt a tisztviselés jogalapja és nem a leszármazás. A közös birtokok mellett magánbirtokok is keletkeztek, hiszen mindenkinek szabad volt új területeket irtani ereje szerint. Ezek az irtványok magánbirtokokká váltak, melyek főleg a lófők és a főemberek birtokát gyarapították. A harmadik rend a szaporodás és az elszegényedés következtében nagy számban kötötte meg magát, lett önként jobbaggyá, hogy a köztelherviseléstől, főleg a hadkötelezettségtől szabaduljon (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 24). E nagyméretű társadalmi és gazdasági különbségek felkelésekhez vezettek, azok leverése pedig új rendszabályokat hozott magával.

A székely ágak tízesekre voltak felosztva, melyek osztódással fokozatosan kialakították a szomszédos falut.⁵ A tízesek feladata volt a szántóföldek időszakos kiosz-

4 Az eredetileg egységes lófőségek megoszlottak (a birtok szétosztása, átszármazása a leányágakra, stb.), és minden birtokosnak joga volt a birtokkal járó tisztség viselésére.

5 A falutízesek intézményének történeti bemutatását és modern gazdálkodási rendszerbe illeszthetőségéről bővebben lásd: Ambrus 2012.

tása, amellyel a nyílföldek kiosztása mellett megakadályozták az erőszakos határfoglalásokat, tehát egyfajta birtokszabályozó megbízatásuk is volt (SzOkl Ús. VI. 2000: 9, Vofkori 2007: 21). A tízes nemcsak földrajzi, területi-szomszédsági szerveződésre utal, hanem katonai fogalom is (Bárth 1996: 154, Bodor 2003: 57–62). A tízesnek tíz katonát kellett biztosítania, élén a tízesbíró állott, aki háborús időkben tizedesként vezette a tízes tagjait (Garda 1994: 23). A tízes agrártelepüléssé alakulása jelzi az életmódváltást: a pásztorkodást felváltotta a földművelés. A 14–15. században egy falu több tízest is magába foglalt. A tízes a székely falun belül is megtartotta belső autonómiáját: külön határbírója, határőre, saját erdeje és legelője volt. A 17–18. századi falutörvények szerint a tízesek szervezték a közmunkát, felügyeltek a rájuk bízott kerítésekre, kapukra, hidakra, árkokra (Bárth 1996: 164–165). Mivel a székely falvak a tízesekből jöttek létre, a legtöbb falu belső szerkezetét még ma is meghatározza. A településrészek fekvését is jelöli a tízes: az al-, fel- előtagok vagy a -szer, -szeg utótagok használata (Bárth 1996: 199–200).

A 14. század elejétől erősödő társadalmi-gazdasági különbségek a sajátos katonai rendi tagozódás irányába mutattak, mely a 16. századra rendies jellegűre változtatva a székely társadalmat: a lófőszékelyek (*primipilii*), akik lovon vonultak hadba; és a gyalog- vagy közsékelyek (*pixidarii*, puskás gyalogok, darabontok, a 17. század elejétől „szabad székelyek”), akiknek nem volt annyi értékük, hogy lovon harcolhattak volna (Székely Z. 1980: 105; Bodor 2003: 24–27; Bárdi szerk. 2001: 35–40, 223–228). A tehetősebb lófőcsaládokban a hivatalviselés állandósult, így alakult ki egy harmadik rend, a főnépek (*primores*, *seniores*) rendje, akiknek legalább három nyíl földje volt.⁶ A rendi küzdelmek hatására egy új osztály is keletkezett: a földön lakók (Szádeczky-Kardoss 1927: 29, Székely Z. 1980: 107). Nem rendelkeztek birtokkal, a főbb rendektől kaptak földet, azoknak a földjeire költöztek lakni, s így a más földjén lakókká váltak. Ezzel mintegy a főemberek jobbágyi kötelekébe léptek, azonban különböztek a nemesi jobbágyoktól abban, hogy személyes szabadságuk megmaradt és szabadon költözöködhetnek, nem voltak röghöz kötve. Önként vállalt szerződéses kötelezettségben állottak a székely földesúrral, amit tetszés szerint felbonthattak s elszegődhetnek máshová. Ebbe a rendbe tartoztak a *románok* és *cigányok* is, akik a földesurak birtokain telepedtek meg, ők kötelesek voltak azt a földesurat szolgálni, akinek a birtokán először megtelepedtek, azonban a román vajdaságokba bármikor visszatérhettek.

A 14. század folyamán jelentős fejlődésen ment át a székely társadalom közigazgatási, igazságszolgáltatási és katonai rendszere: megalakultak a *székek* (*sedes*).⁷ A székelység a székrendszerben is megtartotta ősi szokásjogát, és átvitte megszokott patriarchális önkormányzati rendszerét az új közigazgatási formába is. A székely székek hatásköre kiterjedt a katonai, bíraskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közigazgatási, egészségügyi stb.) ügyekre is. Hatáskö-

6 A források 1339-ben emlékeznek meg először a „tria genera siculorum” néven ismert három rendről: gyalogok, lófők, főnépek (lásd Jakó 1979, Garda 1994). A három székely rend intézményes megállapítására 1473-ban kerül sor Mátyás király rendeletében.

7 A szék elsődlegesen a bírói széket, azaz az igazságszolgáltatás szervét jelentette. A szék rendszert valószínűleg a szászoktól vették át a székelyek (Szádeczky-Kardoss 1927: 17).

re lényegében ugyanaz volt, mint a magyar vármegyéké (comitatus). A székely székek magyar közjogi értelemben együttesen alkottak egy megyét: comitatust, melynek élén a székelyek ispánja (comes Siculorum) állott. A székek mindegyike külön törvényhatóság volt. A szék törvényszékéről fellebbezés Udvarhelyre⁸ történhetett a nemzetgyűlés elé, onnan a székely ispánhoz, majd tőle a királyhoz. Az 1562. évi székely felkelés⁹ után a segesvári országgyűlés rendelkezése értelmében a fellebbezés egyenesen a király elé került. 1763-ban állandó törvényszékeket (continua tabula) szerveztek Mária Terézia rendelete alapján egész Erdélyben, bevezetve az egységes bíráskodást. A székeket választott követeik képviselték az országgyűléseken, ahol részt vettek a törvényhozásokban. Hatáskörükbe tartozott az adóügyek intézése, az „ökör-sütés” (ököradó) mellett a kivetett adónemek felosztása és behajtása. A szék vagyona felett a székgyűlés rendelkezett (Szádeczky-Kardoss 1927: 17–18). Az „ösi székely szabadság” ezen a bizonyos fokú önkormányzaton és önálló törvényhozási jogon alapult (Hajdú 2001: 17).

A *székelyek ispánját* (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 40) a király nevezte ki, kivétel a fejedelemség kora, amikor maga a fejedelem viselte ezt a címet. 1691-től sem a gubernátorok, sem a magyar királyok címei között nem szerepelt, Mária Terézia vette fel 1742-ben a székelyek kérésére, s onnan kezdve a magyar királyok címei között is szerepelt. A székely ispánok jog- és hatásköre katonai, polgári és bírói ügyekre terjedt ki. Az ispán volt a székelyek fővezére, ő intézte a hadfelkelést és tartotta a hadi szemléket. Emellett a székelyek főbírája, második fellebbezési fóruma. Minden székben tarthattak főtörvényszéket a szék főtiszteivel és a 12 székülő bíróval, a szék ilyenkor gondoskodott ellátásáról, és a bírságok fele is őt illette (Szádeczky-Kardoss 1927: 20–21). A székely ispánság nagy jelentőségű és tekintélyes jövedelemmel járó méltóság volt, melyért az ország leghatalmasabb családjai versengtek. Földrajzi fekvésénél fogva, és nemcsak, fontos országos érdekek fűződtek e tisztséghez (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 41).

Az egyes székely székek legfőbb tisztviselője a *hadnagy* (maior exercitus) vagy a *kapitány* (capitaneus sedis) volt, aki a hadügyeket intézte, részt vett a közigazgatásban is, mint a törvényszék egyik elnöke (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 38–39). Fő feladata a szék katonai ügyeinek intézése volt, békeidőben a katonakötelesséket nyilvántartani és a fegyverek és más hadi készletek felett időközönként lustrát tartani. Amennyiben elmulasztotta, vagy ha az ispán rendeleteinek nem engedelmeskedett, szigorú büntetést vont maga után. Háború esetén ő hirdette ki a székely ispán hadba hívó rendeletét vagy hordoztatta körbe a véres kardot. A szék kapitánya vezette a vajda vagy ispán táborába s onnan a harctérre a szék haderejét. A székek-

8 Udvarhely volt a legfőbb, központi, ún. anyaszék, az okiratok is ezt a széket említik legkorábban (1235-ben *Telegd* néven).

9 Az 1557-es gyulafehérvári országgyűlés súlyosan megnyirbálja a székelyek szabadságát: hűtlenség esetén fő- és jószágvesztésre ítéltetők és 5000 forint adót vetettek ki rájuk. Az 1558-as országgyűlés pedig kimondja a székelyek egyenlő teherviselését az adózás és a katonáskodás terén. János Zsigmond ifjú uralkodónál sem találtak panaszaiakra orvoslást, így az általános elégedetlenség az 1562-es lázadáshoz vezetett (lásd Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 53–70).

ben nemek és ágak szerint váltakozott a tisztség évente a 16. századig, választás alapján. Az 1562. évi székely felkelés után az ispán helyét átvette a főkapitány, aki az udvarhelyi Székelytámadt vagy a háromszéki Székelybánja, vagy mindkettő várnagya volt. A székelyek főkapitányát a fejedelmek nevezték ki (Szádeczky-Kardoss 1927: 21–22). A Lipót-féle diploma 1691-ben a székkapitányok kinevezési jogát is az uralkodónak tartotta fenn, azonban a szék jelölése alapján nevezték ki. A kapitányi tisztségeket a Rákóczi-szabadságharc után nem töltötték be, a székelyeket adófizetésre kötelezték, így hadkötelezettségük megszűnt.

A szék tisztviselői között a *székbíró* volt a második a rangsorban, ő volt a törvényszék elnöke a hadnaggal (kapitánnyal) együtt (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 38–39). Évenkénti választás alapján nemek és ágak sorrendjében töltötték be ezt a tisztséget, akárcsak a kapitányságot. A székbíróval egyenrangú a fejedelmi hatalom ellenőrző szerve, a *királybíró* (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 43). A törvényszékek tagjai voltak a *székülők* vagy *széktartók*, kik a bírák és kapitányok elnöklete alatt ítélték a perekben. Az 1562-es segesvári országgyűlés elrendeli a jegyző (notarius) alkalmazását (Szádeczky-Kardoss 1927: 23–24). A 16. század második felétől ránk maradt falutörvények azt jelzik, hogy a falu népe közakarattal megalkotott és mindenki számára mértékül szolgáló jogszabályainak leírása gyakorlottá vált. Ezekből a jogszabályokból értesülünk a falusbíróról is, ami azt bizonyítja, hogy a faluért felelős és az azt irányító intézmény már korábban kialakult (Imreh–Pataki 1979: 155). A 18. század folyamán a törvénykezés, az adóztatás és a közigazgatás terebélyesedésével egyre nagyobb személyzetre volt szüksége a széknek, újabb és újabb tisztségek jöttek létre, mint az adószedő, számvevő, adókirovó, levéltáros, irattáros, íródeák stb. A 16. századtól írásban is rögzített szokásjog egészen a 20. század közepéig meghatározta a székely falvak életét és működését. A falubíró tisztsége az 1950-es években bekövetkező kollektivizálásig megmaradt Háromszéken. A magánbirtok megszűnésével a székely paraszti világnak is újra kellett értelmeznie saját magát, hogy a bekövetkező változásokhoz igazíthassa túlélési stratégiáit.

A székelyeknek már a 14. században önállóan szervezett külön hadseregük volt, melyet különböző hadműveletekre sikeresen be lehetett vetni. Minden főember, lófő és szabad székely hadköteles volt, azonban ritkán kellett teljes haderővel felvonulniuk. A székelyek haderejük kétharmadát voltak kötelesek hadba küldeni, egyharmada pedig minden eshetőségre otthon maradt. A 16. század közepétől a hadkötelesség kezdett átalakulni: a köznép adót és zsoldpénzt fizetett, így csak ritkán kellett hadba vonulnia. A lófők és főemberek viszont személy szerint lóháton szolgálták a királyt. A főnépek fegyveres szolgálattal vonultak hadba, jobbágyaik számától függően. A Lipót-féle diplomában a császár a *legharciasabb népnek* nevezi a székelyeket (Szádeczky-Kardoss 1927: 133).¹⁰

10 A 14. pontban az uralkodó így intézkedik: „A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhével s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.”

Az 1562-es év mérföldkő a székelység régi szabadsága és az új társadalmi berendezkedés között, megszűnik a három székely rend közötti teljes egyenlőség. A rendszer pénzadó bevezetése a székelyek körében több mint fél évszázados forrongáshoz vezetett, aminek Báthory Zsigmond 1601-ben kiállított kiváltságlevele vetett véget, melyben visszaállította a székelyek régi szabadságát. Ez a szabadságlevél határozta meg a székely nép jogi állapotát az erdélyi fejedelemség elkövetkező közel egy századában, majd az új kormányzóság idején, 1691-ben kiállított Lipót-féle diploma is ez alapján erősítette meg a székelyeket jogaikban, adómentességükben. A 18. század második feléig, a határórság megszervezéséig (1762–1764) maradt a szabad székelyek „aranybullája” (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 125–126).

A székelység közt eleinte nem volt rendi különbség, minden székely szabad volt és a magyar nemességhez hasonló jogokat élvezett. Személyével minden székely szabadon rendelkezett, szabadon költözhetett, nem volt röghöz kötve. Bírói ítélet nélkül nem tartóztathatták le, kivéve ha tetten érték. Birtokjoga a magyar nemességnél is erősebb volt: míg a magyar nemes birtoka hűtlenség miatt vagy magvaszakadás esetén a kincstárra szállott, addig a székely birtoka akkor is a családé vagy a nemzetiségé maradt; ha nem voltak rokonai, a szomszédra szállott, mivel az valamikor vérrokon lehetett (jogi vélemény alapján). A székelység (siculitas) különleges jogalanyiság volt, mely a székely vérből származást és az azzal járó jogok összességét jelentette. Ez veleszületett nemzeti jog volt, melyet a székely nemcsak szülőföldjén élvezett, hanem akkor is élhetett vele, ha máshová költözött. A magyar korona területén bárhol székely jogokat gyakorolhatott, ha székelységét igazolta (Szádeczky-Kardoss 1927: 27).

Számos történetíró emeli ki a székelyeknek személyes szabadságukhoz való ragaszkodását. Antonius Bonfinius szerint a „székelyek annyira szabadságszeretők, hogy készek lennének meghalni, mintsem adót fizetni, Magyarország királyainak soha nem akartak adót fizetni s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehetett őket kényszeríteni; a mi időnkben pedig csak kéréssel és a király kegyével bírtak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak” (Szádeczky-Kardoss 1927: 36). Oláh Miklós azt írja a székelyekről, hogy „mindnyájan nemeseknek kívánják magukat tartani, és nagyon ügyelnek, hogy a szabadság azon kiváltságával éljenek; senkit sem túrnek maguk között, hogy szabadságban fölöttük legyen; közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbaknak” (Szádeczky-Kardoss 1927: 30). Jogra és szabadságra nézve minden székely egyenlő volt: „A székely törvénytől fogva természetes nemes volt, ezzel a székelysége s nemesnek maradt, lett légyen bármilyen anyagi sorsban, akár főúr, akár földművelő, akár pásztor. Ez az állapot sehogy sem ment be a hatalmas magyar vajdák fejébe, ezért gyűlölték őket, mert a székelyek előttük nem hunyáskodtak meg.” (Endes 1935: 67.) Szabó Károly is hasonlóképp fogalmaz: „a székely főember és a lófő, valamint a lófő és gyalogos vagy közember közt csak a táborozás módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt, de a személyes szabadságra nézve nem létezett különbség” (Szádeczky-Kardoss 1927: 30). A harcban edzett székely ős képét rajzolta meg Szádeczky-Kardoss Lajos is: „A székelyek

eleme a harc és háború volt. [...] Az ősidők harcias szelleme lelkesítette őket. A szabadságára féltékeny nép a fejedelmi hatalom, sőt saját előljáróik és főnépeik fegyelmezésében az elnyomatás szándékát látták. Sérelmeik megtorlására pedig azonnal készek voltak a fegyverhez nyúlni.” (Szádeczky-Kardoss 1927: 48.) Ennek a sajátos székely jogrendnek köszönhető, hogy a székely egyrészt büszke volt az ő nemességére, másrészt nem tűrt meg maga felett senkit, a három székely rend tagjai jogilag egyenlőek maradtak.

Mítosz vagy valóság? Miért olyan fontos a mai napig a székelyek számára a szabadság? Miért hivatkoznak a több évszázaddal ezelőtt gyakorolt jogokra a 21. századi demokráciában? Az „ősi székely szabadság” az elmúlt évtizedekben egy olyan valóság mintára való hivatkozás, ami évszázadokkal ezelőtt létezett, több évszázad folyamán biztosították és tiszteletben tartották (a századokkal a negatív konnotációk és a kötelezettségek okozta gazdasági megterhelések lekoptak a fogalomról), ehhez társul a nyertes csaták emléke, melynek ellenpontja a modern világ, ahol az „ősi szabadság” töredékét sem tudják kivívni (helyi közigazgatás függetlensége, adók helyben maradása, a széki bíraskodás stb.). A fogalom jelentésmezője bővült, a jelenlegi helyzethez alakult: manapság a székelyföldi autonómia-küzdelmek meghatározó pszichikai töltetét jelenti.

A román és a cigány kisebbség megjelenése Háromszéken

A román és a cigány etnikum erdélyi jelenlétéről a hivatalos dokumentumok és statisztikák tanúskodnak. A 14. század végétől az őslakosság mellett egy új etnikum jelenik meg, melynek első írott említése Luxemburgi Zsigmond menlevele 1422-ből, ami László nevű cigányvajdának és népének szabad mozgást biztosít Erdélyben (Pozsony 2009: 169). A cigány népcsoport Havasalföld felől érkezik Erdélybe, a török térhódítás elől menekülve északi irányba a Balkánról. Erdély csak az egyik állomása ennek a vándorlási hullámnak, a csoportok nagy része tovább megy a Magyar Királyság belseje felé, majd Nyugat-Európa többi államába. A 21. századi román történetírás a cigányokat ősrégi indiai származású népcsoportnak tartja, akik a 9. és a 14. századok között kisebb-nagyobb csoportokban, Kis-Ázsián keresztül vándoroltak Európába. A 16. századra Európa minden államába eljutottak Skandináviától Spanyolországig, Bohémiától Olaszországig (Pop 2009: 9).

A Bizánci Birodalomban kaphatták a ma ismert *cigány* megnevezést, mely a görög *Athínganos* vagy *Atsinganos* szóból származik. A megnevezés egy eretnek szektát takarhatott, amelynek jelentése magában hordozza a bizalmatlanul tekintett, a társadalom szélén rekedt, különös csoportot (Pop 2009: 8).

A Havasalföldön és Moldvában maradt, nomád életmódot folytató cigány csoportok a társadalom legalsó fokán helyezkedtek el, a letelepedett keresztény lakosság a tatár rabokkal egyenrangúan, rabszolgaként kezelte őket (Achim 1998: 31–34). Rabszolga sorsukat a szokásjog szabályozta a román fejedelemségekben. A cigányok első írásos említése I. Dan vajda 1385-ös adományleveléből származik, amelyben a

Tismana kolostor befejezésére adományozott vagyonban 40 cigány család is szerepel (Petcuț coord. 2009: 62–63).

A román hivatalos dokumentumokban az 1600-as évektől kezdik a rabszolga („rob”) kifejezést használni a csoport tagjaira,¹¹ addig a cigány terminus jelezte társadalmi státusukat. Vasile Lupu moldvai vajda 1646-ban kiadott törvénykönyvében¹² negyven cikkelyben rendelkezik a rabszolgákkal kapcsolatosan. A törvények a rabszolgatulajdonosok¹³ érdekeit védték, akik szabadon rendelkezhetek a cigány rabszolgák fölött a román fejedelemség egész területén. Alávetett helyzetükben a cigányokat nem gátolták „uraik” a belső önrendelkezésük megtartásában: saját törvényeik szerint szerveződhetnek, rendelkezhetnek és kisebb ügyekben bírászkodhattak is (Pop 2009: 11).

Mihail Kogălniceanu román történész a 19. század elején gyerekkora Jászvásárban¹⁴ látottakra emlékszik vissza, hűen dokumentálva a korra jellemző állapotokat: „...emberi lényeket láttam, akik láncot hordtak karjukon és lábukon, másoknak vaspánt fogta át a homlokát, megint mások vas nyakörvet viseltek. A cigányok legnyomorultabbjainak korbácsolás és más, még kegyetlenebb büntetés jutott osztályrészül: éhezettették, tűz fölé lógatták, magánzárkába zárták, meztelenül a zajló, jég hideg folyóba dobták őket. Gúnyt űztek a házasság szentségéből és minden egyéb családi kötelességből is: az asszonyokat elszakították férjüktől, a lányokat elszakították, elragadták szüleiktől, a kisdedeket letépték szülőanyjuk kebléről, és úgy adták el őket a román fejedelemség legkülönbözőbb vidékeiről érkező kereskedőknek, mint a baromokat.” (Kogălniceanu 1891: 14, idézi Kali 2013.)

Moldvában 1855. december 22-én, Havasalföldön pedig 1856. február 20-án jelent meg a cigányok rabszolgaságát eltörlő törvény. A törvény letelepedésre kötelezi a cigányokat, akik tíz arany kártérítést kapnak egykori uruktól (sokan elálltak a kártérítéstől). A cigányok társadalmi státusa nem változott: az újonnan felszabadított rabszolgák földtulajdon hiányában a társadalom szélén maradtak. Megnyíltak előttük a társadalmi felemelkedés útjai is, egy részük a hagyományos mesterségek művelését folytatta, mások egyéb foglalkozásokban próbáltak érvényesülni. A társadalmi mobilitásnak köszönhetően sokan elvándoroltak, főleg Magyarország területére érkeztek nagy számban a 19. század második felében, majd onnan tovább vándoroltak Nyugat-Európába és Amerikába.

Az Erdélybe átszökött cigányok helyzete sokkal kedvezőbben alakult, hiszen a Korona jobbágyaiként szabadon utazhattak az ország területén, adót kellett fizetniük, azonban nem voltak hadkötelesek. Az önálló erdélyi fejedelemség korában, a 16. században, a *cigányok vajdája* tisztség viselője intézte a közösség adminisztratív, pénzügyi és jogi ügyeit (Pozsony 2009: 171). A bevándorló cigány közösség pon-

11 Az uralkodó a kolostoroknak adományozza a rabszolgákat az Úr szolgálatára és bűnei bocsánatára.

12 Pravila lui Vasile Lupu 1646. A román történetírók vitatkoznak a kiadott törvénykönyv szövegén, mivel a moldvai vajdával egy időben uralkodó Mateiu Basarab munténiai vajda rendelkezései nagyon sok ponton egyeznek a moldvai törvénykönyv szövegével. A kérdés: ki adta ki elsőként?

13 Három nagy kategóriát különíthetünk el: a vajda, a kolostorok és a bojárok rabszolgái.

14 Iași, a moldvai fejedelemség fővárosa.

tos számát azonban nem tudjuk megállapítani, kóborló életmódjuk miatt az összeírásokban szereplő számokat csak jelzésértékűnek tekinthetjük. A magyar nyelvterületen Egyiptomból elmenekült keresztényeknek tartották a cigány közösséget, és a *fáraó népe* megnevezéssel is illették őket (Pozsony 2009: 171).

A cigányok székelyföldi megjelenése szorosan kapcsolódik a románok betelepítéséhez, hiszen mindkét etnikum a székely társadalomban keletkezett „részt” kihasználva jelent meg a zárt székely társadalomban. A kiváltó okokat röviden ismertetem az elkövetkezendőkben.

Az 1562-es felkelés és annak visszahatásai újabb tömegeket súllyesztettek jobbagysorba a Székelyföldön. Az 1562-es segesvári országgyűlés kiterjesztette a fejedelem hatalomkörét, új rendszert vezetett be, amely a székely jogszokások és a székely szabadság alapos megnyirbálását jelentette (Egyed 1979: 53–58). A felkelés leverésének következménye a még szigorúbb katonáskodási kötelezettségek és a bevezetett adó, mely a székelyek önként vállalt jobbagyosodását idézte elő. A társadalom hagyományos szerkezetének felbomlása és a vérvesztések következtében megjelentek az „idegenek” is a székelyek körében, akik a kialakuló nemesi réteg birtokain vállalták munkát. Ezek az „idegenek” a Moldvából és Havasalföldről beszivárgó *románok* és *cigányok*, akik a befogadó helyi közösségekben a társadalmi megosztás legalacsonyabb rétegéhez tartoztak (Pál 1999: 27).

Az 1614-ben Bethlen Gábor által elrendelt általános összeírás a legteljesebb az összes székely lustra közül: székenként, falvanként, név szerint rögzítette a különböző rendekhez tartozókat. Az összeírás a társadalmi kategóriák közötti egyre nagyobb elkülönülést mutatja. Annak ellenére, hogy a fejedelem határozott intézkedésekkel próbálta megállítani a szabad székelyek jobbagysorba kerülését, sokan önként vállalták a kötöttséget a nagy elszegényedés következtében (Pozsony 2012: 32, Demény 1979: 132–133). A mélyreható rendi tagolódást mutatják a háromszéki adatok, ahol a családfők 25,10%-a jobbagy, 8,13%-a pedig zsellér volt. Azt láthatjuk, hogy a többi székely székekkel ellentétben, Háromszéken korábban indult meg az eljobbagyosodás folyamata: az itt élő jobbagyok 19,10%-a ősjobbagy, Mihály vajda uralma előtt kerültek függő viszonyba. Orbaiszék peremvidékként élen jár ebben a folyamatban: a családfők 34,61%-a tartozott az ősjobbagy kategóriába (Pál 1999: 28). Fontosnak tartjuk megjegyezni, mert számos román történetíró a „székely szabadság” mítoszra hivatkozva hajlott arra, hogy a Székelyföldön minden jobbagyot és zsellért románnak tekintsen (Pál 1999: 28).

A lustrából következtetni tudunk az összeírtak nemzetiségére a családnevekből, a származási helyből és a jobbagyok neve után fűzött megjegyzésekből. A lustra végén az összeírt családfők számszerűsítését találjuk rétegenként és székekre bontva. A jobbagyok között nagyszámú „jövevényt” írtak össze, ami azzal magyarázható, hogy a betelepülő románok rendszerint a társadalom legalsó szintjén helyezkedtek el: földművelő jobbagyok voltak, az állattenyésztéssel, főleg pásztorkodással foglalkozók pedig szabadon költöző, de földtelen zsellérek. A 16–17. században még nyitottak voltak a társadalmi felemelkedés útjai a románok számára, lehetőség kínálkozott a székely rendi társadalomba való integrálódásra, általában beházasodással,

így sokan önként adták fel nyelvüket és vallásukat saját érvényesülésük érdekében. Ezeket a családokat nem sorolhatjuk a románok közé, mivel a korai asszimiláció, a székely társadalomba való integrálódásuk miatt valószínűleg ők maguk sem tartják románnak magukat. (Pál 1999: 30.) A 18. századra a társadalmi mobilitás lehetőségei csökkentek a románok számára, leginkább a legalsó szinten kaptak helyet 1848-ig (Pál 1999: 45).

Az 1614-es összeírás alapján Háromszéken összesen 79 *oláh fi* volt, ami az összlakosság 3,5%-át jelentette: Kézdiszéken 33 (4,3%), Orbaiszékben 23 (3,75%), Sepsiszéken 23 (2,57%) (SzOkl Ús. IV. 1998). A román hangzású nevek viselői között találhatunk cigányokat is, hiszen e népcsoport délről, Havasalföldön keresztül vándorolt be Erdélybe, így nevük is román hangzású, ami nehezíti a román származásuktól való különválasztásukat. Ezen kívül 80 Szász nevet találunk, ezek nagy része valóban szász lehetett, de előfordulhatott, hogy szászöldi román is ezt a nevet kapta (Pál 1999: 29).

A 17–18. század folyamán nagy méreteket öltött a folyamatos vándorlás Erdélybe és Erdélyből, és nem volt etnikumoktól függő. A vándorlók között egyformán találunk székelyeket, románokat, örményeket, cigányokat és más nemzetiségűeket. Tömegessé vált a moldvai és havasalföldi zsarnokság elől menekülő románok bevándorlása a székely és szász székekbe, valamint a magyar vármegyékbe (Hóman 2003: 118). Ez a jelenség a 17. század eleji óriási népességpusztulásnak volt köszönhető, ami egész Erdélyt sújtotta, beleértve a Székelyföldet is (Pozsony 2010: 538). A korabeli gazdasági körülmények között szükség volt a munkáskézre, így a székelyöldi nemesek körében elterjedt szokás volt a helybeli jobbágyok mellé a külső jobbágyok felvétele. A Kárpátokon túlról érkező románok számára Háromszék csak egy rövidebb-hosszabb ideig tartó kitérőt jelentett, innen később egy részük továbbvándorolt Székelyföld és Erdély belsőbb vidékeire (Pál 1999: 32–33).

A 17–18. századi román bevándorlás fő oka a fanarióta uralom idején megnövekedett paraszti teher, emellett vonzotta a románságot Erdély nagyobb biztonsága és civilizációs szintje is vonzotta. Az 1699-es görögkeleti románok összeírása,¹⁵ amely a 17–18. században keletkezett egyedülálló összeírás, amelyben az összes görögkeleti vallású román család fő neve fellelhető. Az összeírás híven tükrözi a bevándorlás felgyorsult folyamatát: Háromszéken összesen 746 románt találtak, ami majdnem tízszerese a század eleji létszámnak, székenként: Sepsiszéken 254, Orbaiszéken 174, Kézdiszéken 241 (Pál 1999: 38–39). A 17. század folyamán alakultak ki a ma is létező népes román közösségek Orbaiszéknek a havasok lábánál fekvő falvaiban: Kovásznán, Zágonban és Zabolán (Pozsony 2012: 111–113).

15 A 17. század végén berendezkedő Habsburg-kormányzat az Erdélyben elismert három nemzet és négy vallás egységének megbontására törekedett az összeírás elrendelésével. Ennek célja egyrészt a katolikus vallás megerősítése, hiszen közvetett módon a görögkeleti vallásnak a katolikusokkal való unióját segítette elő, másrészt a románok vallási uniója. A görögkeleti egyház hármasságban létezett ekkor: püspökét a havasalföldi metropolita szentelte fel, őt az erdélyi fejedelem erősítette meg, és a református püspök felügyelete alá tartozott. Az uniót az 1699. szeptember 8-i diétán kihirdetett Diploma Leopoldinum rendelte el (Pál 1999).

Az 1703. évi és az 1721–22-ben készített adóösszeírások kiegészített adatai alapján készült rendi tagolódás¹⁶ alapján (1. táblázat) az alábbi megállapításokat tehetjük. Az 1703-as és az 1721–22-es adatok egymás mellé helyezésével a szűk 20 év alatt bekövetkezett népességfogyást láthatjuk, amely a súlyos szárazság és az azt követő pestisjárvány (az 1708–1711 közötti járvány Moldvából terjedt át, majd 1718–1719-ben újra megjelent Havasalföld irányából) következménye: „Itten 1718-ban, 1603-tól fogva nem ismert, hallatlan, akkora éhség lett, a mi hazánkban. Az éhségtől úgy elharapódzott a pestis, hogy némely falvakban annyian haltak el éhség, mint pestis miatt.”¹⁷ A nagyarányú elhalálozás mellett ebben az időszakban erős elvándorlás jellemző egész Székelyföldre, azonban Háromszékről a legnagyobb arányú az elvándorlás (Csáki 2010).

Az 1703-as összeírás érzékletesen tükrözi a székelyföldi társadalom lassú átalakulását és a hűbéri társadalmi rend térhódítását: elterjedt a helyi méretű nagybirtok és növekedett a fejekötött rétegek aránya. 1614-ben Háromszéken a lakosság 24,57%-a volt jobbágy és 8,13%-a zsellér, 1703-ban ez az arány már 27,3% jobbágy és 12,8% zsellér (Pál 1999: 40). A két fejekötött réteg számarányának nagyméretű növekedése arányos a románok bevándorlásával, mivel a letelepedett etnikum tagjai mindannyian jobbágyok vagy zsellérek lettek a helyi közepes- és nagybirtokokon (Pál 1999: 40).

Az 1721-es összeírás jól mutatja a 18. század eleji állapotot: a Rákóczi-szabadságharc, a szárazság előidézte éhínség és a pestisjárvány okozta lakosságcsökkenést. Háromszéken a telkek egyharmada pusztá maradt, ezekbe részben visszatelepültek az elvándoroltak, a többi üresen maradt jobbágy- és zselléreltekre a földesurak idegeneket telepítettek vagy fogadtak be. Székelyföldön, és ezen belül Háromszéken az összeírás nem név, csak jogi megoszlás alapján tünteti fel a lakosságot. A 7181 háztartás az 1703-as 8935 családhoz viszonyítva erős fogyást mutat, korabeli becslések alapján az elhalálozottak száma 18 000 fő körül mozog (Csáki 2010, Pál-Antal 2012). A megmaradt népesség mintegy 37%-a jobbágy és zsellér. A külön kategóriaként feltűnő molnárok a betelepülő román jobbágyok vagy zsellérek mestersége lehetett, mivel a sok munkanapot igénybe vevő malomfávaság, valamint a malmok és a gátak építése, illetve javítása miatt a székelyek nem vállalták a mesterség űzésének terheit (Pál 1999: 42).

A 18. században egy új jelenség is megfigyelhető. A románok eddig a meglévő falvakba telepedtek be, ez után megjelentek a román telepek is. Az új települések egy része tudatos földesúri telepítés eredménye. Néhányan közülük, így Bükszád és Mikóújfalú a Háromszékbe ékelődött Felső-Fehér vármegyei területen feküdt, Háromszéken például Nagypatak, a Kisborosnyó melletti Kispatak, Bodzaforduló, Szitabo-

16 Az adatok Pál-Antal Sándor összesítéséből származnak, aki székekre bontva állapította meg, kutatásokra alapuló becslések alapján, a 18. század eleji székelyföldi népesség rendi tagolódását úgy, hogy a hivatalos adóösszeírások adatait kiegészítette az adómentességet élvezők adataival (vö: Pál-Antal 2012).

17 Lakatos István csíkközmási esperes-plébános feljegyzése (forrás: SzOkl VII. 1898: 222–223).

dza és Tálpaták¹⁸ azonban új telepeket jelölnek (Pál 1999: 57). Az utóbbi települések esetében szinte kivétel nélkül románok által lakott helységekről van szó.

A románság mellett nagy számban megindult a cigányok beköltözése is a 18. század közepétől. A vidék falvait előzőnlő cigányokat a hatóságok igyekeztek elfogni és visszatoloncolni a román fejedelemségekbe, azonban ezek számos esetben visszaszöktek Háromszékre (Albert 2001). A cigányok másik része nem tért vissza Moldvába vagy Havasalföldre, hanem továbbvándoroltak az ország központi területe, az Alföld felé. A Magyarországon *vlahoknak* nevezett csoportot tartották a legveszélyesebb cigánycsoportnak (Stewart 2014: 9). A Háromszéken maradók számáról nem maradtak fenn adatok, kóbor életmódjuk miatt nem adóztak, így nyilvántartásba sem vették őket. A háromszéki királybírák egymás közötti, valamint a Guberniummal való levelezéséből kiderül, hogy sok fejtörést okoztak a hatóságoknak a Moldvából átszökött cigányok, különösen az „egyiptomi” vagy „lepedős cigányok” (Albert 2001).

A 18–19. század fordulójára a románok számának fogyása, illetve stagnálása jellemző. A románság egy része teljesen beolvadt a helyi székely lakosságba, a másik része pedig, amely telepekbe szerveződve, elkülönülten élt, mind a mai napig fennmaradt. Orbán Balázs is nagyjából hasonló képet nyújt: „A kizárólag Háromszékre eső szám pedig kevés kivétellel mind székely, mert ami keleti vallású a szorosan vett Háromszéken van is, annyira el van székelyesedve, hogy csak magyarul beszél, miért őket bátran keleti vallású székelyeknek mondhatjuk. Azok száma, kik az újabb időkben Oláhországból szivárogtak be leginkább a határszél közeli falukba, s kik nemzetiségükhöz ragaszkodva, oláhoknak mondhatók, száma alig mehet 5000-re.” (Orbán III. 1869: 6.)

Az asszimiláció elsősorban a régebben Háromszéken megtelepedett és a székelekkel vegyesen élő románokat érintette. A határszéli falvak vagy a tiszta román lakosságú újkori települések és tanyák etnikai viszonyai napjainkig alig változtak. Egyes esetekben a transzhumáló pásztorkodás is ilyen megtartó erőként működött. A határszéli falvakban a folyamatos bevándorlás is erősítette a román etnikumot (Pozsony 2012: 114–115). A többségében székelyek által lakott falvakban szórványként élő románok esetében az asszimiláció természetes folyamatként értékelhető, hiszen beköltözésük idején ez jelentette a társadalmi felemelkedés útját, amint már korábban említettem, sokan közülük önként mondanak le nyelvükről és vallásukról, leszármazottaik pedig már székelyeknek tartják magukat. Egyesek esetében kizárólag a családnév alapján következtethetünk a román eredetre (Pál 1999: 70–71).

A 17. században a románság gyors gyarapodását láthatjuk Háromszéken, míg a század elején 3,5% körül aránylott számuk az összlakosságéhoz, addig a század végére számarányuk elérte a 10%-ot. Az 1699-es vallási összeírás alapján 3350 fő körül lehetett a román személyek száma Háromszéken, 1733-ban 3896 főt írtak össze, 1750-ben 4017 személy szerepel az egyházi kimutatásokban, 1762-ben pedig 6852 személy. Ez utóbbi alapján megállapíthatjuk, hogy a 18. század közepén Háromszék-

18 Ma a Bodzák vidékének legkisebb szórványtelepülése, egyházilag Szaramáshoz tartozik.

ken a románok számaránya meghaladta a 13%-ot (Pál 1999: 67). Közel 30 év alatt a háromszéki román lakosok száma megkétszereződött.

A közel egy évszázaddal később készült, az 1850–1851. évi osztrák hatóságok általi, katonai célzatú összeírás alapján Háromszék összlakossága 114 390 fő, ebből román 16139 (14,1%), magyar 94697 (82,8%), német 152 (0,1%), zsidó 69 (0,1%), cigány 3038 (2,7%), egyéb 3402 (3,0%) (Varga 1998a: 359–368). Egy évszázad alatt a románság száma az 1733-ban összeírt számokhoz képest megnégyszereződött. Az összlakosság számarányát tekintve nem érzékeljük ennyire drasztikusan a növekedést, ami a mérséklődő bevándorlás és a lassú asszimilációs folyamat eredményeit mutatja.

A kötetben vizsgált települések esetében az 1850. évi összeírástól követem végig a népesség számarányainak változását, mivel ez az első teljes és megbízható lakossági felmérés. A statisztikai adatokból felépülő táblázat összefoglalja az Osztrák–Magyar Monarchia idején készült, majd a magyar és a román hatóságok végezte népesség-összeírások Háromszékre vonatkozó adatait (2. táblázat). Az ország nemzetiségi viszonyainak felmérését, az anyanyelvre vonatkozó kérdőpont beiktatásával, az 1880. évi népszámlálás rögzíti.¹⁹ Az anyanyelvi kérdőpont válaszcsoportjába azt is rögzítették, hogy a megszámlált anyanyelvén kívül milyen más hazai nyelveket beszélt. Az adatok tükrében a 127 264 fő összlakosságból román 12 048 (9,4%), magyar 114 378 (89,9%), német 474 (0,4%), egyéb 364 (0,3%), szerb 6, szlovák 21 (0,2%) (Varga 1998a: 359–368).

A tízévente rögzített népszámlálási adatok 1920-ig a magyar lakosság lassú, de folyamatos fogyását rögzíti: 1880-ban 89,9%-ban lakják magyarok Háromszéket, 1920-ra már csak 81,9%-os arányban jelenik meg a magyar közösség. E jelenséggel párhuzamosan a román népesség folyamatos növekedését követhetjük végig: míg 1880-ban Háromszék összlakosságának 9,4%-át alkotják román nemzetiségűek, addig 1920-ra számarányuk 16,9%-ra emelkedik. Közel 40 év leforgása alatt a magyar lakosság 8%-os fogyást, a román közösség pedig 7,5%-os növekedést mutat. A magyar etnikum nagy arányú veszteségében az I. világháború nagyméretű pusztítása is megmutatkozik.

A nemzetiségi jelleg és az anyanyelvi hovatartozás közötti összefüggés néhány etnikum – mint például a cigányság – esetében kevésbé nyilvánvaló, mivel a cigányul beszélők aránya elenyésző az erdélyi cigány nemzetiségiek körében, a letelepedett cigányság túlnyomó többsége az öt befogadó faluközösség nyelvét vette át, így lélekszámukról nem kapunk pontos tájékoztatást. Ugyanez a helyzet a zsidósággal is, mivel több anyanyelv között oszlott meg, és az akkori ország leginkább magyarosodott vallási-etnikai népcsoportjának tekinthető.

A bukaresti román statisztikai hivatal által készített népszámlálások közül a szakértők az 1930-as összeírás eredményeit tartják a legobjektívebbnek és a legmegbíz-

19 Az 1853-ban megrendezett első Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson merült fel a „beszélt nyelv” felvétele a népszámlálási ívekre, amit az 1860-as Kongresszus az államok hatáskörébe rendelt opcionális kérdésként. Az 1873-as Kongresszus már javasolja az államoknak, hogy a nyelvre vonatkozó kérdést is tegyék fel a népszámláláskor.

hatóbbnak, bár „nehezen képzelhető el, hogy a népszámlálási bizottság maradéktalanul felül tudott emelkedni a román nemzetiségi statisztika »származásra való beidegzettségén«, és nemzeti elfogultságtól mentesen, a hagyományos szemléletmóddal gyökeresen szakítva hajtotta volna végre a népesség etnikai jellemzőinek számbavételét” (Varga 1998b: 34). A népszámlálásnak a nemzetiségi hovatartozást vizsgáló kérdésére rögzített adatokra a kor magyar statisztikusai gyanakvással tekintettek, a népszámlálás felekezeti adatait felhasználva bebizonyították, hogy a „származásra való beidegzettség” reflexei az 1930-as népszámláláskor megint működésbe léptek, nem csupán a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi kimutatások esetében is (Varga 1998b). Az 1930-as népszámlálás adatai a magyar lakosság drasztikus csökkenését mutatják, 76,7%-ban határozva meg a Háromszéken élő magyarok számarányát, míg a román etnikum rohamos gyarapodását láthatjuk, számarányuk eléri a 19,9%-ot. A népszámlálási adatok kezelésénél figyelembe kell vennünk a román államberendezkedés legitimizációs törekvéseit.

Az 1941-es magyar népszámlálás eredményei rögzítették az anyanyelvi, nemzetiségi, felekezeti, valamint a magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat is. A nemzetiségi bevallásra vonatkozó adatok szinte összevethetetlenek a megelőző román népszámlálás azonos adataival. A felekezeti és az anyanyelvi adatok összehasonlítása során azonban számolni kell azzal a ténnyel, hogy a megváltozott hatalmi helyzet külső és belső vándorlásokat idézett elő, amelyek jelentősen módosították a korábbi etnikai viszonyokat. Ez az összeírás nem mutat nagy eltérést az 1910. évi népszámlálás adataitól, a magyarok számarányát 85%-ban, a román lakosságét pedig 12,9%-ban határozza meg. (Varga 1998b: 35–39.)

Az 1956. évi népszámlálás adatai nagy valószínűséggel az adatfelvétel időpontjában feltételezhető tényleges állapotokat tükrözik: Háromszék összlakossága 79%-ban magyar, 18,2%-ban pedig román nemzetiségű. Az 1966-os összeírás a magyar nemzetiség kismértékű növekedését (79,4%) mutatja, a román etnikum erőteljesebb növekedésével (19,3%) szemben. A magyarországi szakemberek a népesség nyelvi-nemzeti megoszlásáról kiadott hivatalos közleményt kétkedéssel fogadták, és a romániai magyarság helyzetét taglaló írásaikban inkább a saját becsléseikre hagyatkoztak (Varga 1998b: 42–43).

Az 1977-es népszámlálás adatai kapcsolatban állnak a román pártpolitika nemzeti homogenizációs törekvéseivel, amelyek az 1970-es évek második felétől éreztették hatásukat Erdély-szerte. A Kovászna megyére vonatkozó adatok még nem tükrözik a falurombolási terv és az iparosítás következményeit, mivel Háromszéken inkább az 1980-as években történtek nagyobb méretű betelepítések. Az új „telepesek” főleg a nagyobb városokban kaptak lakást és munkát, származásukat tekintve főleg az Ókirályságból érkezett román nemzetiségűek voltak. Háromszéken a betelepítések főleg a megyeközpontot, Sepsiszentgyörgyöt érintették, de Kézdivásárhelyre is érkeztek kisebb arányban románok. A falvak népesedésarányai is a román lakosság térnyerését rögzítik, ez részben a természetes szaporulatnak, részben pedig az új betelepítéseknek az eredménye. Ide soroljuk a magyar községekbe központilag kihelyezett közalkalmazottakat, köztisztviselőket, rendőröket.

Az 1989-es fordulat változást hozott az etnikai csoportok közötti kapcsolatokban is, egyik beszédes példája ennek, hogy országszerte közel 200 cigányház égett porig le 11 különböző helyzetben. A felgyújtott magyar és román házakról készült statisztika nem nyilvános. Emellett számos verekedésre került sor a három etnikum között, számos helyzetben a cigány közösség tagjai az állam hivatalos képviselőivel is szembeszéltek (Stewart 2014: 1–2). Egyik Kovászna megyei példa a nyújtódi cigányok és magyarok közötti konfliktus, melynek eredményeképp a magyarok felgyújtották a cigányok házeit, majd sóval szórták be a hamuvá vált házak helyeit, hogy ne teremjen többet ott semmi. Az elűzött cigányok a szomszédos településekre vándoroltak, a Haralyban megtelepedett családról a falubeliek rossz véleménnyel vannak agresszív magatartásuk miatt.²⁰ A nyújtódi példa elszigetelt jellegű, Kovászna megyére nem jellemző a cigányokkal szembeni erőszakos megnyilvánulás.

Az 1989-et követő változások negatív hatásai társadalmi és gazdasági téren leginkább a cigányokat érintették. Megszűnt a biztos munkahely (a TSZ-ket felszámolták, a gyárak nagy része is fokozatosan bezárt), ami a biztos és kiszámítható jövedelem elmaradását jelentette. Földtulajdon hiányában a cigány közösség tagjainak új munkalehetőségek után kellett nézniük, ami számos esetben a határok megnyílásával, a magyar nyelvismeret birtokában magyarországi munkavállalást eredményezett. A közösség kevésbé dinamikus tagjai a helyi lehetőségekhez, az időszakos munkák vállalásához alkalmazkodtak.

Az 1992-es népszámlálás adatai a magyarság lélekszámának csökkenését regisztrálják, az összlakosság 75,2%-át teszik ki, illetve a román népesség növekedését, 23,4%-os számaránnyal. A magyarok lélekszámának adataiból a magyar anyanyelvű cigányok lélekszámát kivonva kapjuk meg a valós adatokat. Ez a nagyarányú lakosságcsökkenés a Ceaușescu-korszak betelepítéseivel kapcsolható össze, illetve az 1989 előtt Nyugat-Európa államaiba, az 1989 után Magyarországra és a világ más tájaira elvándorolt magyarok magas számával (Kiss–Barna 2012: 11). A cigányok alacsony száma az előző rendszer beidegződését viseli magát, amikor nyilvános helyeken nem vállalhatták kulturális identitásukat (bővebben: Fosztó 2009b: 19).

A 2002-es és a 2011-es népszámlálások a lakosság folyamatos fogyását tükrözik. Az összlakosság számában arányos csökkenés figyelhető meg mind a magyar (2002-ben 73,7%, 2011-ben már 71,6% a számarányuk az összlakossághoz viszonyítva), mind a román (2002-ben 23,3%, 2011-ben 21,4%) lakosság számarányait illetően. E folyamattal ellentétesen növekedik a cigány lakosság (2002-ben 2,7%-os arányt írtak össze, 2011-ben pedig már 3,9%-ra nőtt az összlakossághoz viszonyított számaránya), ami nagy valószínűséggel a roma identitás vállalásával, az országosan megnyilvánuló cigány mozgalmak hatására változik. A cigány lakosság korábban nagy többségében magyar nemzetiségűnek vallotta magát, ezek identitásváltása is hozzájárult a magyarok számarányának csökkenéséhez. Az utolsó két népszámlálás adatai alapján 7,3%-os fogyással számolhatunk Kovászna megye összlakossága körében, és 7,5%-os fogyással a magyar lakosság tekintetében. A fogyás mértékét oko-

20 A Haralyra jellemző etnikai kategorizációt későbbi fejezetben tárgyalom.

zó legfontosabb tényezők a természetes népmozgalom, a migráció és az asszimiláció (Kiss–Barna 2012: 28). 100 év alatt azonban 10%-os népességarány növekedést mutat a román lakosság számaránya, amíg 1910-ben az összlakosság 11,5%-a volt román nemzetiségű, addig 2011-ben számarányuk 21,4%-ra tehető.

Orbaiszék cigány lakosságának nyelvi megoszlását a 2002-es és a 2011-es népszámlálások adatai (3. táblázat) alapján láthatjuk, hogy a szék cigány lakosságának nagy része még mindig magyar vagy román etnikumúnak vallja magát a hivatalos összeírások alkalmával. A 2002-es becslült adatokhoz viszonyítva 16%-ban vállalták a cigány etnikumot, míg 2011-ben a cigány közösségnek már 19,2%-a felvállalta származását. A cigány identitás vállalása a hivatalos szervek előtt azonban még várat magára, nem hivatalosan a Székelyföldön lakó cigányok a felvett nyelvtől függetlenül cigánynak tartják magukat.

A cigányok megnevezésére két kifejezés ismert a hivatalos magyar nyelvben: a *cigány* és a *roma*. Erdélyben mindkét megnevezést használjuk, a roma általában a román nyelvű cigány közösség tagjait jelöli. Az EU szabályozta roma megnevezés használata a román parlamentben nagy port kavart 1996 végén, amikor a Kovászna megyei képviselő, Petre Țurlea szólalt fel a szóhasználat ellen. Úgy vélte, hogy a magyarok ezzel a kifejezéssel akarják lejáratni a románokat, mivel a két szó nagyon könnyen összetéveszthető (Matei 2012: 49–50). Ion Antonescu államtitkár²¹ 2009-ben újságírói kérdésre a roma szó gyökereit a magyar nyelvben vélte felfedezni, az EU szabályozást is a magyarok és Soros György mesterkedésének tartja (Matei 2012: 50). Polémia következett a médiában az EU szabályozást, sokan a román állam integritása elleni ügködésnek tekintették. Az unió tagállamai olyan országot neveztek meg, ahol saját cigány nemzetiségű állampolgáraikat is elhelyezhetik az integrációs és felzárkóztatási problémák megoldásaként.

Az EU-s rendelkezések ellenére a köznyelvben mindkét megnevezés használatos, a kutató településeken a helyi közösségek a cigány megnevezést használják öndefinícióként, a velük együtt élő nemzetiségek is ezzel a névvel illetik őket.

21 2001–2004 között a Kulturális Minisztérium európai integrációért és külkapcsolatokért felelős államtitkára

A kutatás módszerei és a fogalmak magyarázata

A kutatás módszerei

Az elemzés alapját kérdőíves kutatás képezte. A terepen készített fókuszált és félig strukturált interjúkat a résztvevő megfigyelés egészítette ki, valamint több, helyben és a régióban végzett korábbi kutatás eredményeit is felhasználtam.

2014 és 2015 között kérdőíves felmérést végeztem Székelypetőfalva és Haraly településeken a lakosság etnikai-antropológiai szempontú vizsgálata céljából. Empirikus kutatásom alapjául szolgáló kérdőív négy nagyobb egységre tagolódott. Az első rész a felkeresett családok állapotára, belső szerkezetére, nemzetiségére, vallására, végzettségére és foglalkozására vonatkozott. A második egység a telekkel és a lakással kapcsolatos kérdéseket tartalmazta, amelyek a telek beosztására, a lakásban található szobákra és azok berendezésére, felszereltségére, valamint az etnikai, vallási és családi tárgyi reprezentációkra összpontosítottak, kérdeztek rá. A harmadik rész a gazdálkodásra, a földtulajdonra, az állattartásra, valamint a munkavégzés helyére vonatkozó nyílt és zárt kérdéseket fogalmazta meg. Az utolsó nagy egység a társas kapcsolatokat vizsgálta olyan témakörök mentén, mint a szabadidő eltöltése, a vallásos élet, a családi élet fordulóihoz kapcsolódó és az etnikai ünneplési szokások, az együtt élő etnikumok közötti interferenciák. A kérdőív egy nyitott kérdéssel zárult, amely a másik etnikum látására vonatkozó vélemények szabad kifejtését tette lehetővé.

A kérdőív összeállításában a kutatás terepét képező régióban végzett korábbi felmérések és publikációk eredményeit használtam fel, elsősorban a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének tanárai és diákjai terepmunkája nyomán született írásokat (Jakab–Pozsony szerk. 2011, Kinda–Pozsony szerk. 2007, Dimény–Szabó szerk. 2003, Pozsony–Anghel ed. 1999), a Bukaresti Egyetem diákjai és tanárai terepmunkáját feldolgozó jelentéseket (Pozsony–Anghel ed. 1999; Şerban–Dorondel 1999–2000; Dorondel 2013; Anghel 1997, 1998), a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet eredményeit (Kiss–Barna 2012, Kiss 2010, Barszczewska–Peti eds. 2011), valamint a kisebb alegységek tematikájában született összefoglaló munkák egy részét (Biczó–Kotics szerk. 2013, Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea 2010, Feischmidt szerk. 2010, Jakab–Keszeg–Szabó szerk. 2008, Keményfi 2004, Kiss–Barna 2012, Oláh 2004), a teljesség igénye nélkül.

A kérdőíves felmérés adatai mellett személyes tapasztalataim is segítettek a terep bejárása során. A vizsgált falvak és közösségek gyermekkoromtól ismert helyek, amit a terepmunka során az empirikus megfigyeléssel elevenítettem fel. Korábbi tapasztalataim és terepismeretem segítettek a helyiekkel való kapcsolatteremtésben, a kérdések megfogalmazásában és a kapott válaszok megértésében, értelmezésében is.

A félig strukturált és fókuszált interjúkkal, valamint a résztvevő megfigyelés módszereinek segítségével betekintést kaphattam a falu és lakói mindennapi életébe, megismerhettam az etnicitás köznapi működését úgy, hogy a falu valós etnikai, kulturális és gazdasági helyzetének felmérésére összpontosíthattam. Az interjúk készítése során a személyes történeten keresztül a falu strukturális adottságaiba és etnikai viszonyaiba is betekintést kaptam. A kérdéseket három nagy téma köré csoportosítottam:

1. gazdasági/gazdálkodási kapcsolatok;
2. a falu tereinek használata, ki- és betelepülések, elvándorlás;
3. etnikumok közötti kapcsolatok, etnikus percepciók, problémák feltérképezése.

Az interjúalanyoknak ugyanazokra a nagy témákra irányuló kérdéseket tettem fel, ezek sorrendje bizonyos esetekben változott, más alanyok esetében pedig másképp fogalmaztam meg a kérdést annak érdekében, hogy a szükséges információ a tárgyra irányulva hangozzon el. Az interjúalanyok különböző társadalmi rétegek közül kerültek ki, így a kérdéseket folyamatosan az alkalomhoz és a témához mérten újra kellett fogalmazni. A legtöbb esetben a két, illetve három etnikai csoport közötti kapcsolat, az önmeghatározás mezsgyéjén mozogtunk. A kérdésekre válaszolók túlnyomó többsége már eleve a „mi” és „ők”, magyarok (románok) és cigányok, kategóriák elhatárolásával kezdte a válaszadást. Ez az elhatárolódás az önbecsülés megtartásának a stratégiájaként is értelmezhető, hiszen a magyar és a román közösség kulturális szintje és életvitele is nagyban eltér a cigány közösségétől, azonban nem beszélhetünk teljes társadalmi elutasításról, ahogyan majd az esettanulmányokban is bemutatjuk. A cigány közösségben is erős „mi-tudat” él, határozottan cigányoknak vallják magukat. A kötetben a *cigány* megnevezést használom, mivel a válaszadók mindannyian elutasították a *roma* megnevezést.

Településenként öt-öt interjút készítettem 2014 és 2015 folyamán. Az interjúalanyok esetében elsősorban a helyi elitet, az elitek hiányában pedig a falufelölést és azokat a személyeket kerestem meg, akikre „felnéznek” a faluban, cselekedeteik, döntéseik és magatartásuk iránymutató a helyi közösség számára. Ugyanakkor a településekről elszármazott, de még mindig visszajáró egyénekkal is készítettem interjút, hiszen ők most már külső szemmel látják szülőfalujukat és objektívebben beszélnek az ott zajló folyamatokról. A falu jelenlegi helyzetét mindig összehasonlítják az azzal a képpel, amit ők magukban hordanak gyermekkorukból, illetve abból az időből, amikor még ők is annak a közösségnek a tagjai voltak.

A kutatás eredményeinek elemzését két fázisban végeztem el: először a kérdőíves felmérés minőségi és mennyiségi elemzését, majd a terepen rögzített felvételeket, interjúkat jegyeztem le és vizsgáltam meg. Az így kapott adatokat a rendszerezés és feldolgozás után egybevettem a polgármesteri hivatalok, valamint a Román Statisztikai Hivatal nyilvántartásaiban szereplő adatokkal és statisztikákkal, azokat pedig kiegészítettem a magyar nyelvű statisztikai publikációk adatsoraival is (Varga 1998a és 1998b). Az összesített adatok alapján állítottam össze a vizsgált települések 2015-ös népességének számarányát, valamint az értekezésben szereplő grafikonok és hivatkozott arányok számadatait.

A terepmunka során fotózással örökítettem meg azokat a házbelsőket, melyek esetében a tulajdonos ehhez hozzájárult. Az adatközlők lakásaiban, a falakon és a bútorokon elhelyezett fotók, képek, emléktárgyak nemcsak az etnikai jelleg hordozóiként jelennek meg, hanem a családi állapotra, utazásokra, vallásosságra is utalnak. Az elhelyezett tárgyak és képek mindegyike az egyén életének különleges alkalmaira, kiemelkedő fordulópontjaira emlékeztetnek.

Az adatok értelmezésében, a téma többrétegű megközelítése érdekében, több tudományág eredményeit is felhasználtam. A helyszín, a téma és a társadalom minél komplexebb bemutatása, a kapcsolatok minél szélesebb körű felfedése céljából a történelem, a földrajz, a szociológia és az antropológia eredményeivel egészítettem ki az etnográfiai vizsgáldást. A történelmi megközelítés a társadalmi berendezkedés és a társadalmi viszonyok megismerésének feltételeit teremtette meg. Hagyományos székely közösségben fontos ismernünk a faluközösségben uralkodó egykori rendet és szabályokat, hogy a modern kor emberének viszonyulását és reakcióit megérthessük. A földrajzi szemlélet, a térképek és a térhasználat papírra való leképezése az etnikai-nyelvi határok és szigetek vizuális ábrázolását tették lehetővé. A szociológiai módszer, a kérdőívek használata, kiegészülve a statisztikai adatokkal, a vizsgált települések mennyiségi felmérését segítették, valamint azok grafikai megjelenítését.

A terepmunka eredményeit és feldolgozott adatait a külön fejezeteket alkotó, falvakra bontott esettanulmányok mutatják be. Az összesített adatok alapján készült grafikonok és ábrák a *Mellékletben* található a terepen készült fényképekkel együtt.

Az etnicitás kutatás főbb eredményeinek áttekintése

Közép- és Kelet-Európában nehéz és felettébb árnyaltan kell megfogalmazni az etnicitás lényegét, hiszen a történelmi múlt nagyban hozzájárul a fogalom jelentéstartalmának specializálódásához. Az itt élő közösségek esetében meghatározó a közös múlt, a közös nemzettudat, a közös nyelv és a közös kultúra. Nem elhanyagolható az etnicitás területhez kötöttsége sem, a csoport vagy szélesebb értelemben vett közösség számára a lakott terület meghatározza az adott etnikumhoz való tartozást is. Míg Európa nyugati részein általánosabb megfogalmazást használhatunk, kevesebb jellemzőhöz kötve az etnicitás fogalmát, keleten ezt több jellemző együttes jelenléte határozza meg, amely a nyugati fogalomhasználatban már a nacionalizmus határait súrolja.

Etnicitás és nemzet kapcsolata

Jelen fejezetben az etnicitás különböző meghatározásait tekintem át: a fogalom megjelenése óta számos összetett és vitatott értelmezése született. Az etnicitás fogalom meghatározásához elengedhetetlen az etnikum és a náció közötti kapcsolat körüljárása, hiszen Kelet-Európában (főleg) ezek a fogalmak az utóbbi évszázadban a nacionalizmus fogalmával mosódtak egybe.

Az etnicitás vizsgálata és meghatározása azért összetett, mivel egy folyamatosan változó fogalomról és csoportról beszélünk. Az adott etnikumot alkotók, a nemzeti önmeghatározás, egy csoporthoz való tartozás egy emberöltő alatt is változhat külső vagy belső motivációs tényezők hatására. Az etnicitás meghatározhatatlan módon a közös származáshoz kapcsolódik (Hobsbawm 1990: 63), a „vér” összeköti a csoport tagjait. „A 13. századi magyarok egy nemzeti közösséget alkottak, közép-ázsiai nomád megszállóktól származnak, az őket körülvevő népek nyelveitől teljesen különböző nyelv változatait beszélték, meghatározott ökológiai környezetben éltek, a saját királyságukban, és kétségtelenül különböző ősi praktikákat gyakoroltak. Azonban hasonló esetek nagyon ritkák.” (Hobsbawm 1990: 64.) Eric Hobsbawm meglátása a magyarokról egy kifejtett csoporttudatot hangsúlyoz, amely meglátása szerint a kor ritka jelenségei közé tartozott. A 19. századi magyar nemzet már korántsem ilyen homogén, amely jelentős mértékben befolyásolta az állam későbbi helyzetét.

Az 'etnikum', 'etnikai' és 'etnicitás' szavak a görög *ethnos* szóból erednek, melynek jelentése 'nép', 'törzs'. Értelme közel áll a latin *natio* nemzet fogalmához, hiszen mindkettő a közös származásra utal. E kapcsolatot érzékletesen határozza meg a *Pallas Nagy Lexikona*, mely szerint a nép „az emberiségnek származás, faj, nyelv, erkölcs s műveltség szerint összetartozó része. Államjogi értelemben az államterületen lakó s az államtagek összességét alkotó egyéneknek egysége. Előbbi értelemben nép a magyar nemzetiség; utóbbi értelemben nép a magyar nemzet. A történelmi fejlődés szerint az állam nem mindig egy a nemzetiség értelmében vett népnek állama, és a nép mint nemzet több népből, nemzetiségből áll. A nép az államnak alanyi ereje, eleme és tényezője, miként a terület annak tárgyi ereje, eleme, tényezője. Terület nép nélkül, nép terület nélkül nem állam.” (PNL XIII. 1896: 108–110.) Ugyanitt olvashatjuk a nemzetiség meghatározását is: „Nemzetiség a nép fajbéli jelleme szerint, melynek lényeges ismérve a nyelv. Nemzet az államot alkotó, az államnak személyi és alanyi tényezőjét, szubjektív erejét képező nép. Nemzetiség a nép természetrajzi, nemzet a nép politikai tekintetben.” (PNL XIII. 1896: 94–95.) Az idézett fogalomértelmezések érzékeltetik, hogy a nép, nemzet, nemzetiség fogalmak nem újkeletűek, hiszen jól kiforrott, komplex jelentésmezővel rendelkeztek már a 19. század végén. E tény a reformkori intézkedések, a magyar nyelv hivatalossá tétele, valamint a század elején ébredő, majd annak folyamán kiteljesedő nemzeti mozgalmak eredményeként értékelhető. A romantika korának nemzet és nyelv kapcsolatát vizsgáló nézeteinek köszönhető a cigányság 19. századi kutatása is első sorban német nyelvterületen. A kutatások a Monarchia területén, főleg a Szászok földjén lakó népes cigány csoportoknak köszönhetően indultak el erős polémiákat szülve a nyelvészek és történészek körében (Záloagá 2015).

A középkorban a nemzetnek két alapvető típusa létezett: a *rendi nemzet* (a feudális társadalom vezető rétege) és a *tartományi nemzet* (az egyes tartományok lakói). Jogi szempontból a nemzet maga a francia forradalom nyomán megszülető, a nemzet alapelemét alkotó polgári rétegnek köszönhetően vált politikai kategóriává. Ez új csoporttudatot hozott magával, amelyet az „állampolgári hűség és függőség politikai kötelei egészítettek ki”. A nyugat-európai „nemzeti állami identitás és lojalitás” ki-

alakulása azonban hosszú folyamat eredménye, gyorsabban alakultak ki a politikai keretét jelző államhatárok és a hatalmi intézmények rendszerei. A folyamatot ugyanúgy jellemzik a nemzetiségi konfliktusok, mint Európa keleti felén. Itt is jellemzőek a területszerzési háborúk, a határviták, az „uralkodó nacionalizmusok erőszakos beolvasztási módszerei” és a nemzeti-nemzetiségi viszályok (Joó 1988: 13–17).

Állam, nemzet, nemzetiség viszonyában azonban meghatározó jelentőségű Európa nyugati és keleti felének társadalmi-gazdasági fejlődése. Míg keleten a rendi társadalom a 19. század közepéig uralkodó maradt az abszolutisztikus uralommal ötvöződve, addig Nyugat-Európában végbement egy határozott polgári irányú fejlődés a forradalmaknak köszönhetően, mely a kapitalizmus gyors előretörését tette lehetővé. Közép- és Kelet-Európában megkésve történt meg a polgári átalakulás, a nemzetek több dinasztikus állam keretében vagy soknemzetiségű államokban éltek. Az államok nemzetiségformáló szerepe nem volt annyira hatékony, mint Nyugat-Európában; a nemzetiségi szerveződés fő feltétele a nyelv és a kultúra volt, nem pedig az adott államhoz való tartozás. A nemzeti-nemzetiségi kérdés történelmileg meghatározó jelentőségűvé vált Kelet-Európában a gyenge gazdasági fejlődés, az államok etnikai tarkasága, valamint az uralkodó nemzetek erőszakos asszimilációs törekvései következtében. „A 19. század Kelet-Európájában a korszak egyik alapvető politikai problémája – többnyire a modernizálódás általános kérdéskörébe beleágyazottnak – a nemzeti kérdés, a nemzeti mozgalmak és felszabadító küzdelmek ügye volt.” (Joó 1988: 19.) Nyugat-Európát a nemzetiségi, kisebbségi küzdelmek enyhébb változatai jellemezték, a nemzeti-nemzetiségi probléma a polgári demokratikus forradalmak győzelme után már másodlagos jelentőségűvé vált. A nemzeti állami eszme azonban itt sem valósult meg maradéktalanul, hiszen a különböző régiók fejlettségi szintjei és a megőrződött autonómiák és szabadságok meggátolták ebben. Minden etnikum a maga külön útját járta a többségi államba való beilleszkedése során, azonban nagyon sok esetben az asszimiláció nem járt teljes sikerrel, bizonyítja ezt Európa mai képe.

A történettudomány a nemzetek két alaptípusát különbözteti meg: az *államnemzetet* (Staatsnation), amelyet a közös terület és ugyanazon jogi-politikai-gazdasági keretekhez való tartozás jellemez; és a *kultúrnemzetet* (Kulturnation),²² amelyre a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága jellemző (Romsics 1998: 9–10). Georg Brunner eszmetörténeti-politikai szempontból szintén a fentebb említett alaptípusokat határozza meg. Az államnemzet gyökeirei a 17. századig nyúlnak vissza, az angolszász világban elterjedt hatalomgyakorlás etnikai különbségeken felülemelkedő, a regionális-személyi sokrétűség lehetőségeit elfogadó, területi alapon álló nemzetet jelentette. Ez a nemzetértelmezés hasonlít a Magyarországon létező „nemesi nemzet” fogalmához, amely még a 19. században is létezett (Brunner 1995: 9). A modern nemzetállam létrejöttét Brunner is a francia forradalomhoz köti, amely egy sajátos típusú nemzetállamot hozott létre, alapja a polgári-egalitárius társadalomból álló egységes és oszthatatlan nemzet (lásd még

22 A német megnevezés Friedrich Meinecke 19. és 20. századi történeztől származik.

Joó 1988, Romsics 1998). A kultúrnemzetet ezzel ellentétben olyan objektív kritériumok jellemzik, mint a közös nyelv, közös kultúra, közös származás és közös történelem, azonban sem a terület, sem az állam nem játszik döntő szerepet. Kiemelkedően fontos a kulturális identitás ápolása, a kulturális autonómia ennek egyik biztos jogi kerete. Ez utóbbi jellemzően Közép- és Kelet-Európában alakult ki, ahol a 19. század közepe után vált fontossá a nemzetállam fogalma (Brunner 1995: 9–10).

Azok az elméletek, melyek szerint a nemzet nyelvi vagy etnikai alapon szerveződik, avagy a nyelv, közös terület, kulturális gyökerek és hasonlók keverékéből származik, kudarcot vallott. Nemzetről akkor beszélhetünk, ha egy meglehetősen nagy tömeg, melynek tagjai egy adott nemzethez tartozónak vallják magukat, azt kéri, hogy az adott nemzetnek tekintsék őket (Hobsbawm 1990: 6–8). A nemzet egy új fogalom, amely a modern nemzetállamhoz kapcsolódik éppúgy, mint a nacionalizmus (Hobsbawm 1990: 9–11).²³ A nemzetek vizsgálatának kétirányúnak kell lennie: felülről lefelé és lentől felfelé haladó kutatásoknak, ez utóbbi irányú vizsgálat már túlmutat a történettudomány területén. Az államok számos esetben a nemzet segítségével jöttek létre, és számos nemzet saját állama segítségével fejlődött. A modern értelemben vett nemzet nem feltételezte az állam meglétét. A nemzethez való tartozásnak két alapvető feltétele létezik: a közös kultúra és annak az elismerése, hogy a másik egyén ugyanannak a nemzetnek a tagja és mint olyan, kölcsönösen elismerik egymás jogait és közös kötelezettségeit (Gellner 1983: 6–7). A nemzetek kialakulásában meghatározó szerepe van a területek, a kulturális szimbólumok és a gazdasági erőforrások fölötti külső és belső harcoknak, vitáknak. A nemzetek földrajzilag mobilisak, emiatt a régiók, egyházi és világi intézmények, osztályok és státuscsoportok egyensúlya állandóan felborulhat (Hutchinson 2002: 169–170).

A magyar nyelvben meghonosodott nemzet és nemzetiség szavak körüljárásához szükséges az angol megfelelőik értelmezése. Az angol *nation* (nemzet) szó jelentése a *state* (állam) és a *country* (ország) szavak jelentésével azonos, míg a *nationality* (nemzetiség) a *citizenship* (állampolgárság) értelemben használatos. Ezzel szemben a magyar nyelvben külön szavakat használunk a fent bemutatott fogalmakra, hiszen az angol és a magyar nyelv logikája, struktúrája, fejlődési körülményei nyomán azok eltérő jelentéstartalommal bírnak. A nemzet számunkra egy adott nyelvi-kulturális közösséget jelent, függetlenül attól, hogy az azt alkotó egyének egy ország határain belül vagy kívül élnek. A nemzetiség a nemzet egy része, amely más állam határain belül él, nem államalkotó nyelvi-kulturális közösség, tehát államjogilag külön, más állam fennhatósága alatt él. Ebben az értelemben véve a nemzetiség a másik állam határain belül kisebbséget alkot, ezzel magyarázhatjuk azt a tényt, hogy a 20. század folyamán a nemzetiség és a nemzeti kisebbség fogalmakat szinonimaként kezdtük használni (Romsics 1998). Az egyén azáltal része a társadalomnak, hogy hozzátartozik annak valamelyik összetevőjéhez: a paraszt a földesúrhoz kötődött, a földes-

23 Craig Calhoun vitatja Hobsbawm álláspontját és arra az alapvető kérdésre keresi a választ, hogy a nacionalizmus vajon „az állam kialakulásának és a modernizáció egyéb 'materiális' aspektusainak terméke-e, vagy éppenséggel a modernitás egyik alapvető összetevője?” (Calhoun 2009: 142).

úr a királynak tartozott lojalitással, a városi polgár valamelyik ipartestület vagy céh tagja, amely meghatározott jogállással bírt, és még hosszan sorolhatnánk. A modern társadalom ezzel közvetlen kapcsolatokra épül, az egyén bármely csoport-hoz tartozzék is, az független állampolgárságától. Az állampolgár közvetlen kapcsolatban áll az állammal, nem függ és nem is közvetít senki e kapcsolatban, az állam az állampolgárok közös lojalitásának a tárgya (Taylor 2002). A magyar nyelv fogalom-használatára pedig híven tükrözi a kialakult viszonyokat, helyzeteket.

Az etnikum fogalma angolszász közvetítéssel honosodott meg az európai kultúrában. Az *ethnic* szót barbár vagy pogány jelentéssel használták a 19. századig, amikor *faji* vonásokkal is bővült a jelentése (Eriksen 2008: 18). A mai értelemben vett etnicitás fogalmát az angol nyelvű társadalomelmélet kezdi használni az 1960-as években. A fogalom megjelenése szorosan összefügg a gazdasági fejlődéssel és a kialakult nemzetállamok megerősödésével, valamint a felerősödő népességmozgásokkal, nemzetiségi problémákkal és nyelvi konfliktusokkal.

Az etnikai csoportok vizsgálatában rendkívül fontos ismernünk és felismernünk azt a módot, ahogyan a csoport megalkotja magát, megalkotja saját határait: védekező magatartás, birtokló magatartás vagy nyitott magatartás, ezzel is hangsúlyosan jelezve viszonyulását társadalmi-kulturális környezetéhez.

A néprajztudományban és az antropológiában az etnicitás meghatározásában két alapvető irányt különíthetünk el, a teljesség igénye nélkül. Az egyik irány az etnicitáskutatás világosan megfogalmazott, átfogó írása Fredrik Barth nevéhez fűződik, aki irányt szabott a témában zajló antropológiai kutatásoknak. Az antropológiai irodalom az etnikai csoportok meghatározásában a következő alapvető jellemzőket emeli ki: biológiailag önfenntartó, azonos alapvető kulturális értékekkel rendelkeznek, amelyek egységei nyilvánvaló kulturális formát alkotnak, kommunikációs és interakciós teret képeznek, tagjai meghatározzák magukat, és mások is különálló kategóriaként határozzák meg őket (Barth 1969: 10–11). Barth ezzel ellentétben az etnikai határok megtartására és a csoportot alkotó egyének önmeghatározására helyezi a hangsúlyt, a határt jelző kulturális jellemvonások éppúgy változhatnak, mint a csoportot alkotó egyének kulturális jellemzői. Az etnicitás kritériumait a „mi” és az „ők” közötti határ megvonásával határozza meg, azaz adott etnikai csoport határait úgy tudjuk megvonni, ha megvizsgáljuk az adott csoportot alkotók önmagukról kialakított képét és azt, ahogyan mások látják őket. Az etnikai csoport határát tehát a csoport önidentifikációja jelöli ki, valamint azok az elemek, ahogyan mások látják őket és ahogyan ők látnak másokat. Ezek a határok társadalmi határok és nem feltétlenül területhez kötöttek. Így az etnikai identitás a társadalmi csoport kérdésévé válik, és nem a kulturális tartalom határozza azt meg. Az adott etnikai csoport határai attól függően változhatnak, ahogy az azt alkotó egyedek válaszolnak a különböző társadalmi, történelmi, gazdasági és politikai kihívásokra (Barth 1969: 14–16). Barth tanulmányának a megjelenése tette hivatalosan is lehetővé az antropológia számára a cigány közösségek kutatását. Az „etnikai határok” elmélete felülírta a korábbi Radcliffe-Brown-féle organikus modellt, amely az egy nyelvet beszélő, azonos kultúrával rendelkező népeséget egy adott területen élőknek fogadott el (Tesár 2014: xxiii).

Több mint két évtizeddel később Barth újragondolta korábbi téziseit, és a kultúra globális, mindenre kiható jellegénél fogva annak az egyén etnikus identitására gyakorolt hatásait elemzi (Barth 1996). Megállapítja, hogy a kulturális áramlások hatására az egyén folyamatosan alakul, átalakul, hasonul, és nem termeli újra saját identitásának megkülönböztető jegyeit. Ezért a teljes csoporton belüli kulturális változatokat és azokat a folyamatokat javasolja megvizsgálni, amelyek a kulturális diszkontinuitáshoz vezetnek. Ilyenek lehetnek: az identitásszimbólumok, egy elfogadott kód vagy érték miatti viselkedésbeli vagy stílusbeli hasonulások, a különféle környezettípushoz és létfenntartási módhoz való alkalmazkodás akár különböző kulturális jellemzőkkel bíró csoportok esetében is, amennyiben adott területen az erőforrások más-más típusait használják. Külön kitér az etnicitás és az állam kapcsolatára, ahol a modern államstruktúrákon belül az államot mint aktort, mint a csoportok közötti határépítés „harmadik szereplője által képviselt hatalmat” tekinti. Véleménye szerint „az identitás fenntartása, az etnikai közösség formálódása, törvények és közösségi politika, a rezsim érdekei és intézkedései, valamint a globális folyamatok így együttesen alakítják ki a politikai és kulturális folyamatok komplex mezejét” (Barth 1996: 13). Ezen folyamatok vizsgálatára három különböző szintet különít el: mikro-, közép- és makroszintet. Mikroszinten az egyén etnikai identitástudatának kialakulásában részt vevő viszonyokat, igényeket, értékeket, tapasztalatokat, térhasználatot és társadalmi kapcsolatokat vizsgálja. Középszinten a közösségteremtő folyamatok jelennek meg, míg a makroszintet az államok vagy nemzetek, a nagyobb vallási közösségek és nem utolsósorban a nemzetközi szintér határozzák meg.²⁴

Thomas Hylland Eriksen szociálintropológiai használatában vizsgálja az etnicitást, amely Barth fogalom meghatározására épül. A Nyugat-Európában és Amerikában működő antropológiai iskolák és kutatások főbb eredményeit összefoglalva járja körül az etnicitás problematikáját (Eriksen 2008). A felsorakoztatott terepkutatók számottevő része az egykori gyarmatokon, valamint az Európa nyugati államaiba bevándorlók körében készült.²⁵ Az etnicitást úgy határozza meg, mint „egymást kulturálisan különállónak tekintő emberek közötti alapvető osztályozási különbségek rendszeres és tartós társadalmi reprodukcióját” (Eriksen 1992: 3). Ez a tág meghatározás lehetővé teszi az etnicitás különféle szempontú megközelítéseit. Eriksen felhívja azonban a figyelmet, hogy a különböző etnikai csoportok vizsgálatára különböző elemzési mintákat kell alkalmazni, hiszen minden etnikai csoport más és más problémákkal szembesül. Az etnicitás csak multietnikus környezetben határozható meg, hiszen fontos, hogy legyen akivel szemben meghatározza magát a csoport, és aki felé a különbségeket kommunikálni tudja. Az etnicitás tehát két vagy több cso-

24 Fredrik Barth hármas szintű fiktív térbeliségét Keményfi Róbert (2004), a települési szintű etnikai térszerkezetek kutatója, továbbgondolva Nemes Nagy József (1998) tér/társadalom modelljét, a földrajzi szemlélet felhasználásával, megalkotta az etnikai térségi szintek hármas rendszerét.

25 Mauritiusz, valamint Trinidad és Tobago szigeteken végzett terepkutatásai tapasztalatait és eredményeit is felhasználva fogalmazza meg az etnikai csoportok meghatározását. A szigetek lakossága nem őshonos, hanem a gyarmatosítás termékei, az ültetvényekre telepített multietnikus közösségek lakjái, akik „hozzájárultak a kapitalista világrend fejlődéséhez” (Eriksen 1992).

port között létezik, és a csoportokon belül nem beszélhetünk etnicitásról, csak kultúráról. Az etnikai csoport határai azonban nem feltétlenül esnek egybe a kulturális határvonalakkal, ennek ellenére Eriksen hangsúlyozza a kultúra és az etnicitás közötti változó és komplex kapcsolatot. „Az etnicitás a magukat különállónak tartó csoportok közötti kulturális különbségek tartós és szisztematikus kommunikálása. Akkor tűnik fel, amikor a kulturális különbségek valamiért relevánssá válnak a társadalmi interakciókban, ezért a társadalmi élet szintjén kell tanulmányoznunk azt, nem pedig a szimbolikus kultúra szintjén.” (Eriksen 2008: 84.) Ha az egyén szempontjából vizsgáljuk az etnicitást, etnikai identitását döntően meghatározza a közös eredet fogalma. Ez magyarázza magának a történelemnek a különböző megközelítéseit és értelmezését, az ideológiák kialakulását, hiszen ezek igazolják, erősítik, gyengítik és tartják fenn az etnikai identitásokat.

A konstruktivista elméleti irányt képviselő Rogers Brubaker az etnicitás elemzésében rávilágít, hogy az etnikai csoportok nem szilárd, térben jól körülhatárolható entitások, hanem változó, belülről heterogén csoportok, melyek különböző társadalmi szereplőkből épülnek fel. Az etnicitás újraértelmezésében a „gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges cselekvéseket kifejező terminusok” használatát javasolja (Brubaker 2001). A „csoportként létezés” fogalma politikai, társadalmi, kulturális és pszichológiai folyamatokat takar, amit eseményként kell kezelnünk, nem mint állandó, tartós jelenlévőt. Az etnopolitikai konfliktusokat bemutató negatív példák etnikai csoportok közötti feszültségekről beszélnek, holott a történések és maga a fogalom különböző tartalmat takarnak. Szerencsésebbnek tartja az etnikainak ábrázolt konfliktus megnevezés használatát, hogy elkerüljük az egyoldalúan „tületnicizált” képek megjelenését és az etnikai erőszak előfordulási gyakoriságának túlbecsülését. Az etnikai konfliktusok főszereplői leggyakrabban a tág értelemben vett szervezetek és ezek hatalmat szerzett vezetői. Az „etnikai” jelzővel a konfliktusok behatárolására törekszenek, etnikai keretbe helyezve legitimizálják azokat. Brubaker fontosnak tartja a csoportok és kategóriák közötti különbségtételt, hiszen a kategória nem csoport, és ritka esetben fordulhat elő a „csoportként létezés” lehetősége. A kategória elemzésével az etnikai, faji és nemzeti létezési és működési módjai tűnnek elő, és láthatóvá válhat az etnicitás csoport nélküli léte. A csoport megalkotásának elemzésében a „kognitív perspektívák” segíthetnek, melyek nem csak az érzékszerveken keresztüli látásmódra vonatkoznak, hanem minden etnikailag orientált keretre, sémára, narratívára, identifikációra vagy kategorizálásra, amelyek a csoportokkal kapcsolatba hozhatóak. Barth alaptézisére utal, a „mi” és „ők” elkülönítésére a kognitív perspektívák használata azon meghatározásában, hogy „az emberek miként – és mikor – határozzák meg önmagukat, tekintenek másokra, tapasztalják meg a világot és értelmezik gondolataikat faji, etnikai és nemzeti – és nem másmilyen – terminusokban” (Brubaker 2001). Az etnikai kategóriák használatával kutatásai során a társadalmi helyzetekre, gyakorlatokra és irányvonalakra fókuszál, úgy, hogy ezeket a külső kényszerek megélt, tapasztalt, személyes kontextusába helyezi. Emellett arra is figyel, hogyan jelenik meg az etnicitás az

egyéni tapasztalatokban. Mindezzel az etnicitás szituativitását, a társadalmi különbségtétel helyzetfüggőségét bizonyítva.

Rogers Brubaker az elemzések közép- és makroszintjeihez tér vissza, a kortárs változásokra vonatkozó politikák három szembeötlő tartalmát vizsgálva: a visszatérő egyenlőtlenség, a visszatérő biológia és a visszatérő szent témakörökben.²⁶ Az egyenlőtlenségek az utóbbi évek gazdasági válságának köszönhetően kerültek fokozottabban előtérbe, kihangsúlyozva a kulturális különbözőségek dimenzióit. A fajok közötti genetikai hasonlóság új kihívást jelent az etnicitáskutatásban, hiszen a népesség keveredését kimutatva az egyén genetikai egyediségét bizonyították be. A szent visszatérése a felélenkülő vallási mozgalmakban, megnyilvánulásokban mutatkozik meg, jelezvén, hogy a vallás túllépett a privát szférán és a közösségi élet megszervezésére törekszik. Ez fontossá teszi annak vizsgálatát, hogyan válnak a közösségek sokszínűvé, multikulturálissá és politikailag különbözővé, hiszen a sokszínűség gyökerei sok esetben éppen a vallásba nyúlnak vissza. Brubaker fontosnak tartja a vallás és a nyelv összehasonlító elemzését, mivel mindkettő kiemelkedően fontos eleme az etnikai és a nemzeti önmeghatározásnak, mondhatjuk annak szimbólumai. A politika és a hatalom kapcsolatában azonban a kettő között jelentős eltérés figyelhető meg. Míg a nyelv mind a magán-, mind a közösségi élet elengedhetetlen eszköze, és mint olyan az államnak is támogatnia kell; a nyelv „kommunikációs eszköz és identitásszimbólum”. Ezzel ellentétben a vallás gyakran autoriter, szabályrendszer alapján működik és köteleket állít fel. Ezek nemcsak szabályozzák az egyén viselkedését, hanem a közösségi életet is befolyásolják, gyakran feszültségeket teremtve. Így a vallás és a vallási feszültségek tematizálása fokozatosan áthelyezte a hangsúlyt a nyelv mint kulturális különbözőséget meghatározó tényező vizsgálatáról a vallás vizsgálatára.

Feischmidt Margit szintén konstruktivista szemléletű megközelítésében az etnicitást olyan viszonyként jelöli meg, amely a társadalmi különbségtételben és elhatárolásban mutatkozik meg. A „társadalmi viszonyokba ágyazott” különbségek elkülönítik a „jelölteket” (etnikai kategória) a „jelöletlenektől” (homogén), a kapcsolathoz hatalmi viszonyt is társítva. Az etnicitást egy mozgásban lévő rendszer részeként is értelmezhetjük, amelyet az erőforrásokért való küzdelem határoz meg, beleértve a szimbolikus erőforrásokat is. Ilyen erőforrás a kultúra is, amely „nem értelmezhető másként, mint a társadalmi struktúrába ágyazott stratégiai fogalomként, a struktúra pedig nem tud másként megvalósulni, csak bizonyos kultúrákban materializálódva” (Feischmidt 2010: 7–9).

Az etnicitás magyar nyelvű szakirodalmának másik jeles képviselője, Keményfi Róbert szerint „az etnicitás terminus olyan kutatási kereteket fed le, amelyeken belül az »etnikai magatartások« legkülönbözőbb szintjeit, formáit és ezen attitűdök »termelődésének« állandó folyamatát (azaz dinamikáját), aktualitását elemezhetjük” (Keményfi 2004: 75). Javasolja, hogy az etnicitást „laza hálóként” képzeljük el, mi-

26 Könyve előszavában fogalmazza meg a jelen politikai és gazdasági történéseire reagáló összegzését (Brubaker 2017).

vel fogalmához folyamatosan bővülő jelentésmező járul, nem tudjuk pontosan meghatározni. A gazdag jelentéstartalom számos értelmezési lehetőségre ad teret, melyek között központi szerepet tölt be az identitás és a nacionalizmus vizsgálata. Az etnicitás és a nacionalizmus kapcsolatában az egyének és a csoportok közötti kapcsolatokra összpontosít, amelyet immár nem az elszigeteltség eredményeként értelmez, hanem egy dinamikus jelenségként, mely nem természetes, örökkévaló vagy egyértelmű (Keményfi 2004: 70–71, Hobsbawm 1990, Eriksen 2008, Joó 1988).

Fosztó László a cigány etnikum jeles erdélyi kutatója a pünkösdista cigány csoportok mélyreható bemutatását és elemzését végezte el, hozzájárulván a poszt-szocialista Románia vallási szokásainak alakulásának értelmezéséhez (Fosztó 1998, 2009b). A pünkösdista cigány közösség körében a „rituális kommunikáció” szerepét vizsgálva rámutat a vallások társadalomalakító és közösségfejlesztő hatására. Korábbi tanulmányában Fosztó azoknak a társadalmi-kulturális mechanizmusoknak az ismertetésére vállalkozik, amelyek az interetnikus kapcsolatokat alakítják (Fosztó 1997). Magát az etnikus jelenséget egy társadalmi-kulturális képződménynek tekintti, amelynek tudományos megközelítését nehezítik a közéleti-politikai viták és hatások. Az etnicitásnak két lényeges mozzanatát a társadalmi kategorizációval és a csoporttudattal kapcsolja össze.

A szakirodalmat ellentétpárokban tekinti át: processzualitás-diskurzivitás, az előbbi az eltérő életmódok és a változatos környezeti hatásokra, míg az utóbbi a kulturális elemek tudatos és folyamatos használatára összpontosít a másoktól való megkülönböztetésben. A primordializmus–instrumentalizmus ellentétpárban a primordializmus szerint az ember beleszületik egy etnikumba, amely meghatározza identitását, a szocializáció során pedig a kultúra határozza meg az etnicitást. Az instrumentalista felfogás azonban az egyén szabadságának tartja annak az identitásnak a kiválasztását, amelyet adott helyzetben legcélszerűbbnek tart. Különböző helyzetekben különböző identitását használhatja ugyanaz az egyén, a szituatív jelleg a társadalmi kapcsolatok minden szintjén és minden élethelyzetben vizsgálható. Az objektivizmus-szubjektivizmus ellentétpárban az etnikumot meghatározó tárgyi elemeket (nyelv, terület, történelem stb.) állítja szembe a mentális reprezentációkkal (az összetartozás érzésével, a közös származástudattal).

Az etnicitás és nacionalizmus kapcsolatát formalizációs folyamatnak tartja, amely során egy informális esemény spontán módon átalakul, átvándorol a résztvevők szándéka szerint a cselekvés formai elemeibe. A már eleve formális esemény előre meghatározott forgatókönyv szerint zajlik, szervezeten, kizárva minden jelleget spontaneitást. Adott etnikai csoport kulturális viselkedésének vizsgálatára humánológiai megközelítést használ, kiemelve az állatok területbirtoklási mechanizmusaiból a csoport határszférajának megjelölését. Az állatok és emberek alkalmazta határok kijelölésében hasonló lényeges elem tűnik fel: az elérhetőség. Szimbolikus dimenzióba átemelve az emberi kommunikáció szintjére jutunk, amely meghatározza a csoport belső rendjét.

Az etnicitás kutatásában fontos a külső körülmények elemzése, a csoportok kontextusba helyezése a csoportok közötti viszonyok változásainak megértéséhez.

A csoportok különféleképpen reagálhatnak az őket ért pozitív vagy negatív hatásokra. Vészhelyzetben az etnikai csoportnak meg kell találnia azt a módot, ahogyan saját kultúrája tisztaságát és integritását meg tudja őrizni az idegen hatásoktól, így biztosítva a csoport szokásainak, hagyományainak, szimbólumainak stb. megmaradását vagy újratermelését (Harrison 1999: 10–13). A csoportok azonban nemcsak vészhelyzetben viselkedhetnek magukba zárkózottan, hanem a mindennapokban is, amennyiben külső nyomás nehezedik rájuk.

Etnicitás és nemzet a nacionalizmus tükrében

Benedict Anderson, a nacionalizmus fő teoretikusa, a nemzetet modern fejleménynek tekinti, meghatározására az „elképzelt politikai közösség” terminust javasolja, az *elképzelt* jelzővel arra a tényre utalva, hogy bár a közösség tagjai nem ismerik egymást személyesen, mégis ugyanannak a közösségnek a tagjaiként határozzák meg magukat (Anderson 1983). A nemzet annak ellenére, hogy fiatal képződmény, tagjai ősinek, századokra visszanyúló történeti múlttal rendelkezőnek tételezik fel. Ez az elképzelt közösség térben behatárolt, bármekkorára nőjön is egy nemzet, határai nem tágíthatók a végtelenig, mindig más nemzettel marad határos, határvonalait azoktól függően tudja megrajzolni. A modern tér- és időtudat kialakulása tette lehetővé a nemzetek megszületését, melynek fő letéteményese az állandóan terjeszkedő, új piacokat kereső kapitalista szemlélet. Emellett hatással volt rá a nyomtatás megjelenése, a földrajzi felfedezések, a gyarmatbirodalmakon tapasztalt nyelvi és etnikai sokszínűség stb. Anderson meglátása szerint a gyarmatokon a nemzeti gondolat korábban megfogalmazódott, mint Európában. Ennek érzékeltetésére a 19. századi Magyarországot hasonlítja össze Sziámmal (Anderson 1983: 101–108). A nemzetek korszaka a jelenben is tart, a nemzeti mivoltot korunk politikai életének legegységesebb értékének tekinti. A kozmopolita haladó értelmiség már kóros nacionalizmus szemlélete, amely a másiktól való félelemben és a másik utálatában gyökerezik, amely a rasszizmussal hasonlítható, Anderson arra emlékeztet, hogy a nemzetek szeretetre, gyakran önfeláldozó szeretetre ösztönöznek. A nacionalizmus kulturális termékei (költészet, próza, zene, képzőművészetek) ennek a szeretetnek az ezerarcú megjelenéseit mutatják meg (Anderson 1983: 141).

A modern demokratikus államban szükség van az állampolgárok elkötelezettségére, erős patriotizmusra, a politikai közösséggel való azonosulás érzésére. Ezek az államok ott is igyekeznek elszórni a patriotizmus, a közös azonosság érzését, ahol ez nem létezett korábban. A modern democráciákban az állam igyekszik a modern állampolgárok identitástudatának sarokköveit úgy mozgatni, hogy az állampolgárságuk előrelébb legyen az azonosságtudatuknál, a csoporthoz (család, nyelv, vallás, faj stb.) való tartozás tudatánál. Az államnak homogenizálnia kell a nyelvet és a kultúrát, erős alapokra helyeznie az azonosságtudatot és az elkötelezettséget ahhoz, hogy fennmaradjon. Nem engedheti meg, hogy alcsoportok, részközösségek alakuljanak és gyengítsék hatalmát, erejét, így azokat vagy megszünteti, vagy asszimilálja, vagy más módon súlyukat és fontosságukat veszti. A nacionalizmus ebben a meg-

világításban a patriotizmus egyik hajtóereje (Taylor 2002). A nacionalizmus másik formája Charles Taylor szerint, amikor a közös politikai berendezkedéstől függetlenül a közös politikai elkötelezettség az alapja az etnikai, nyelvi, vallási vagy kulturális azonosságtudatnak. A patriotizmus hagyományos értelemben az, amikor az egyént az egyszerű hazaszeretet fűti politikai preconcepciók nélkül. A haza ebben a kontextusban politikai fogalmat jelöl, a nemzettel egyenértékű. Ebben az értelemben a modern korban a patriotizmus már a nacionalizmus táptalajának számít, intézményeit pedig igyekeznek az új eszmének alárendelni, és fentebb a nemzeti azonosságra apellálni, amikor a politikumnak tömegbázisra van szüksége. A nacionalizmus immár nemcsak motorja a modern társadalmak homogenizálásának, hanem következménye is.

A nemzetet egy adott területen alakult államhoz viszonyítva határozzuk meg, tagjai valamilyen formában kapcsolódnak az államhoz. „Nem a nemzetek hozzák létre az államot vagy a nacionalizmust, hanem épp fordítva történik.” (Hobsbawm 1990: 10.)²⁷ A már létrejött államhoz viszonyítva beszélhetünk államalkotó nemzetről, nemzeti kisebbségekről és a politikai hatásoknak köszönhetően nacionalizmusról is. Ez utóbbit a többségi és kisebbségi etnikai csoportok, az adott területen élő etnikumok közötti kapcsolatok tekintetében fogjuk vizsgálni. A „kitalált hagyományok” fogalommal a nemzettudatot alakító kulturális hagyomány mesterségesen megalkotott jellegére mutat rá, amelynek minden elemét tudatosan kellett megteremteni (Hobsbawm–Ranger eds. 1983).

Ernest Gellner, szakítva a hagyományos értelmezésekkel, melyek a nacionalizmust a nemzeti történelem egyik aspektusának vagy egy olyan modern irracionális doktrínának tekintették, amely elég hatalommal rendelkezik ahhoz, hogy nacionalista érzéseket ébresszen, a nacionalizmust a modernitás termékének tekinti, amely a modern társadalmi rend keretein belül jól meghatározott funkcióval bír. A modern világban a nacionalizmus feladata, hogy a lojalitás és a nemzetállammal való azonosulás új formáit hozza létre. Emellett a nacionalizmus politikai válasz is egy teljesen új helyzetre: a területi és társadalmi mobilitás a kollektív önazonosság megalkotását teszi szükségessé a gyökértelessé váló egyén számára, hogy biztonságot adjon és irányt mutasson. A nacionalizmus valójában a magas kultúra kivetítése az alacsony kultúrára gyakran az oktatáson keresztül; egy névtelen, személytelen társadalmi kultúra megalkotása, amely ellentétben áll a lokális csoportok komplex struktúrájával, újratermelődésével és egyéni jellemzőivel. A megszokott, régi környezetükből kiragadott, az iparosodásnak köszönhetően városra költözött rétegeknek szükségük van a kulturális önmeghatározásra, az oktatáshoz és a munkához való hozzáféréshez. Ezt jól tükrözi a nacionalizmusban jelen lévő kulturális homogenitás szükségessége, az, hogy az ipari társadalom tagja a világ bármely városában ugyanahhoz a csoporthoz tartozónak tudja magát. A nacionalizmus tehát egy olyan politikai le-

27 „Nations do not make states and nationalisms but the other way round.” – szabadfordításban használom a szövegben. Ugyanezt fogalmazza meg Gellner is: „Nationalism creates nations, not the other way around.” (Gellner 1983: 56.)

gitimitásemélet, amely az állam politikai és etnikai határainak egybeesését követeli. Eszerint az állam nélküli nemzetek esetében nem beszélhetünk nacionalizmusról (Gellner 1983: 1–4). Gellner nacionalizmusértelmezése az állam és etnicitás kapcsolatán alapul, azonban figyelmen kívül hagyja a nemzeti kisebbségeket, amelyek szintén az adott államot alkotják. A modern állam fenntart egy hivatalos nyelvet és kultúrát az erős nemzeti érzülettel rendelkező egyének számára, ami azért fontos, hogy ellenőrzést gyakorolhasson az állam felett. Ez részben azt magyarázza, hogy az állam áll számos nemzeti érzület és nemzeti identitás középpontjában (Taylor 2002). Az ezeket tápláló energia forrása azonban még mindig ismeretlen. Egy másik fontos része az elméletének, hogy gazdaságoknak tekinti a modern társadalmakat, melyeknek természetükből adódóan szükségük van az államra, hogy kiszolgálja és irányítsa őket. Felmerül a kérdés: a kialakuló új rétegnek/csoportnak kik lesznek a vezetői, az irányítói? Napjainkban egyre nehezebb a hagyományos értelemben vett vezetőket találni, hiszen a klasszikus értelemben vett tanult réteg vezető és példamutató szerepét átvették a tévésztárok és a popénekesek.

A nacionalista ideológia célja, hogy fölülírja a modernitásnak az egyén és társadalom kapcsolatában okozott elhajlásokat és szakadásokat, és megteremtse az egységet múlt és jelen között (Eriksen 2008: 147–148). Ezek sok esetben kreált elméletek és kizárólag az állam érdekeit szolgálják.

Anthony D. Smith szerint a modern nemzetek kialakulását sokkal hosszabb folyamat előzte meg, mint ahogy a legtöbb kutató állítja. Gellnerrel ellentétben nem fogadja el a nemzetek modern létrejöttének az elméletét, sem a nemzetek primordiális, természetes társadalmi létét. A nemzetek az ún. „ethnie” vagy kulturális csoportokon alapulnak, melyek állandó kulturális jellemzői az emlékezet, az értékek, a mítoszok és a szimbólumok. Új funkciók és új értelmek hozzárendelésével ezeket a jellemzőket mindig lehet alakítani az új helyzeteknek megfelelően. Ezeket a jellemvonásokat a művészetek, a nyelv, a tudományok és a közösség törvényei örökítik meg, őrzik és adják tovább generációkon keresztül, ahol a megőrzött és elraktározott hagyományok határozzák meg a közösség lelkületét és struktúráját (Smith 1986: 2–16). A kortárs társadalom egyik paradoxonjának nevezi az innovációk iránti fogékonyságát, amelyet a múlt iránti nosztalgia övez. A modern társadalom kihívásai, az egyre gyorsabb technikai fejlődés, a tárgyiasuló világ olyan kihívások elé helyezi az egyént, amelyekre csak úgy tud válaszolni, ha egy olyan társadalmi keretbe helyezi magát, amelyben újra „gyökeret ereszthet”. A modern típusú társadalmat és társadalmi rendet a közös hagyományokkal és közös környezettel köti össze, tehát a csoport történelmével és hazájával (Smith 1986: 174–175). A múlt iránti nosztalgia másik vetülete az emberi természet és a mulandóság kapcsolatát tükrözi. A történelem folyamán, a vallás erős hatásának is köszönhetően, az ember igyekezett úgy élni, hogy valami maradjon utána, amivel saját „halhatatlanságát” tudja biztosítani. A csoport történelmében való aktív részvétel ennek egyik határozott eszközévé vált. A vallás térvesztésével párhuzamosan alternatívaként, „pótvallásként” megjelent a nacionalizmus, amely a hiábavalóság érzését hivatott ellensúlyozni, összekötve az egyént az örökös csoporttal és annak emlékeivel, hagyományaival, identitá-

sával. Így a közösségi és generációkon átívelő emlékek és remények közös történelemmé és közös sorssá válnak. A múlt értelmezésében azonban figyelniünk kell a jelenre és az utóbbi időszakban „kitalált hagyományokra” (Hobsbawm–Ranger eds. 1983). Ilyen relatíve új hagyomány a skót nemzeti szimbólum, a skót szoknya, amelyet a 18. század közepén a jakobita mozgalom és a Skót-felföld felfedezésével „találtak” fel. Smith ugyanide sorolja a „magyar patrióták” emelte budapesti Millenniumi emlékművet is, melyet a 896-os honfoglalás ezeréves évfordulója emlékére állítottak. A példákkal a nacionalizmus újabb értelmezéseit mutatja, amelyben a nacionalizmus a kreatív hatalom rekonstruálásának és őszinte felfedezésének az eszköze (Smith 1986: 177).

John Hutchinson központi szerepet tulajdonít az etnicitásnak, melynek fő alkotóelemei az eredet, az emlékezet és a jelen problémáira megoldásokat kínáló „használatos múlt” visszaszerzése. Véleménye szerint a nemzetek kialakulásának alternatív modelljét kellene megvizsgálnunk, „amely a nemzetet egy, az államhoz csak lazán kötődő kvázi-rokonsági csoportként tételezi, és amely az államnak a lakosságot ellenőrző hatalmát korlátozottnak és változóknak tekinti. Ennek a modellnek kifejezetten foglalkoznia kell a nacionalizmus epizodikus jellegével, és azzal a képességével, hogy szenvedélyes államellenes vagy államot támogató identifikációkra készítessen, egy olyan közös történelmi identitástudatra alapozva, mely képessé teszi a lakosságot a végzet legyőzésére.” (Hutchinson 2002: 164.) Egyetért Fredrik Barth (1969) a nemzetek etnikai alapjaira vonatkozó kijelentésével, melyben megállapítja, hogy a stabil etnikai identitás és a belső változatosság egyszerre jelen lévő tulajdonságai lehetnek egy csoportnak, és hozzásegíthetnek a visszatérő kulturális konfliktusok funkcióinak vizsgálatához. Véleménye szerint a kultúrnationalista értelmiség hozta létre, teremtette újjá a nemzeti identitást az asszimilációs törekvések ellenében, mellyel a „nemzet egyedi karakterének térben és időben való meghatározását és egy morális és szociális újjászületés elindítását tekintik.” (Hutchinson 2002: 164–166.) Válságos időben a kollektív identitás társadalmi mozgósítóerővel bír, így tevékenységük nem alábecsülendő. A 20. század földrajzi, demográfiai és státus-mobilitásának hatására a politikai közösségeknek folyamatosan újra kellett definiálniuk önmagukat. Az egykori domináns kisebbségek hatalmi helyzetbe (Csehszlovákia és Lengyelország német lakossága), mások a nemzetállamuk határain kívülre kerültek (Románia, Csehszlovákia és Ukrajna területére eső magyar lakosság), mely beláthatatlan következményekkel járt. Az egyes nemzetállamokon belül is változtak az erőviszonyok a gazdasági forradalmak hatására régiók és osztályok státusa, valamint az etnikumok között. A modern világban a nacionalizmus csakis világi lehet, eszméit a humanista értelmiségiek képviselik, világnézetét a romantikus historicizmus hatja át, fő támogatói és vezéralakjai a professzionális értelmiségből kerülnek ki.

Demeter M. Attila politikafilozófus szerint a nacionalizmus egy érzés, amely nem feltétlenül a mások kirekesztésére irányuló negatív érzés, hanem lehet pozitív töltetű is, a saját nemzetünkkel való pozitív identifikáció érzése. Politikai értelemben a haza egy intézményrendszert jelent: az alkotmányt, a törvények összességét, politikai in-

tézményeket és jogszokásokat, polgári habitust, amelyek együtt egy életstílust, közös (vagyis politikai) életformát alkotnak. Ezzel szemben a nacionalizmus mint érzület elsősorban a nemzet iránti lojalitást jelenti. A nemzeti érzület is irányulhat az államra, az államiságra, annak szimbólumaira, de csak áttételesen, amennyiben az adott állam a nemzet állama. Ha a nemzetet tudati közösségként határozzuk meg, akkor a nemzethez való tartozás tudata és a nemzet léte közötti viszony egy determinisztikus viszonyt jelöl. Nem állíthatjuk, hogy létezik a nemzet mint objektív tény, majd ehhez pótlólagosan járulna az illető nemzethez való tartozásnak a tudata. Ebben a helyzetben a tudat határozza meg a létet: egy nemzet addig létezik, amíg az adott nemzet tagjai egyazon nemzet tagjainak tudják magukat. Ha az adott közösség tagjai nem tudják magukat egy nemzetnek, akkor az illető nemzet nem létezik – és ezen a helyzeten az olyan objektív ismérvek fennállása, mint pl. a közös nyelv és kultúra, nem sokat fognak segíteni (Demeter 2013).

A szónak egy második jelentésében a nacionalizmus egy eszmerendszer, a nemzeti önértés és önértelmezés adott módja vagy alakzata. Ha ugyanis a nacionalizmuskutatás eredményeit tekintjük, feltűnik, hogy az idesorolható elméletek számára a nacionalizmus többnyire se nem érzület, se nem eszmerendszer, hanem inkább a nemzetépítésnek – régiesebb és találóbb nevén: a nemzeti nevelésnek – a folyamata. Ebben az értelemben tehát a nacionalizmus egy folyamat: az a folyamat, amelynek során a nemzet valamilyen érvényes definíciója vagy öndefiníciója mentén, többnyire hathatós állami segédlettel bekövetkezik a nemzet eszméjének a politikai intézményesítése (Demeter 2013).

Felix Ermacora jogi megközelítése a nacionalizmus erőszakos térhódítását emeli ki: „Nekem személyesen az a véleményem, hogy nemzet és nép megőrzendő közösségi értékek, a nacionalizmus viszont a nemzeti jelleg olyan perverzciója, amely hegemoniatörekvéseken, fajgyűlöleten és előítéleteken alapszik. Veszélyes volna azonban a nacionalizmus elítélésével együtt a közösségi értékeket is elítélni; ezt mindenféleképpen el kell kerülni. A megfelelő látásmódhoz és a mértékek helyes megválasztásához tanulási folyamatnak kellene párosulnia. Ez csak részben – a jogkultúra területén – a jog feladata. Az eredmény legnagyobb részét különböző nevelési folyamatokon keresztül – a szülői házban, az iskolában, a templomban vagy akár a politikai pártokban – kell elérni.” (Ermacora 1994: 24.)

A modern nacionalizmus forrásait tekintve a fentiekből is előtűnik néhány jól meghatározott irányvonal. Az egyik a modern metropolis bekebelező kultúrájának elsősorban az elit részéről történő elutasítása, amely a különbözőség szükségszerű elismeréseként jelent meg, de amelyet olyan kihívásként élnek meg, amely az emberi önbecsülést, az emberi méltóságot csorbítja. Ez adja a nacionalizmus érzelmi erejét, a büszkeség és megalázás széles skálájának a játékát. A nacionalizmus így a fenyegetett méltóság veszélyére adott válaszként jelenik meg. Ez a mozgalom nagyon lassan szivárog lefelé az eredeti elitektől az őket modellnek választók felé, és egy idő után a sértett identitás tömeget mozgató erővé válik. A felvázolt séma azonban nem kizárólagos jellegű. A nemzeti töltésű félelmek és törekvések is kiváltó okai lehetnek a gyűlölet, a bizalmatlanság és félelemkeltés folyamatában, amikor addig békésen egymás

mellett élő csoportokat izgatnak egymás ellenébe. Ebben az esetben az elűzetés vagy megsemmisülés fizikai veszélye hat.

A nacionalizmus hordereje országonként változik, és az országokon belüli nacionalizmusok intenzitása is eltér egymástól. E változékonyság magyarázatára eddig kevesen próbálkoztak a jelenség összetett, bonyolult és felettébb kényes volta miatt. A nemzettel való identifikációnak azonban minden változás ellenére állandónak kell maradnia.

A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában

A kisebbség fogalmát a fent körüljárt fogalmakhoz hasonlóan több tudományterület is használja, azonban mind a mai napig nem létezik mindenki számára elfogadható meghatározás.²⁸ Az 1993-as bécsi emberi jogi konferencia rögzítette először az emberi jogok standardját, az elfogadottnak tekintett emberi jogok körét. A nemzetközi szervezetek, különösen az ENSZ keretében számos olyan eszköz áll rendelkezésre, amelyekkel az emberi jogok betartását folyamatosan figyelemmel lehet kísérni. Ilyen például az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának Emberi Jogi Bizottsága. Az ennél konkrétabb jogérvényesítési eszközök, mechanizmusok nemzetközi szerződéses rendelkezéseken alapulnak. Az emberi jogok védelmét célul tűző szerződések mindegyike arra kötelezi a szerződő államokat, hogy rendszeres időközönként jelentéseket készítsenek a releváns, tehát a kisebbségek védelmét közvetlenül vagy közvetve megvalósító nemzeti jogalkotásról és a jogalkalmazásról. Az egyetemes emberi jogok védelmét, érvényesülésük garantálását szolgáló eszközök igénybe vehetők a kisebbségek védelme érdekében is, amennyiben elfogadjuk azt, hogy a kisebbségvédelem az emberi jogok védelmének egy sajátos formája (Szalayné Sándor 2003: 190–200).

A nemzetközi jogban a nemzeti, etnikai kisebbség hármasság jellemzővel bír: közös nyelv, közös kultúra, közös történelmi múlt, azonban a kisebbség fogalma körüli viták már a 20. század első fele óta zajlanak. A kisebbségek a 90-es évekig a nemzetközi jogi normáknak nem alanyai, hanem csak kedvezményezettjei voltak. Ha rendelkeznének is jogalanyisággal, önálló államiság nélkül cselekvésképtelenek lennének. Egy hatékony kisebbségvédelemhez így a nemzetközi jog és a belső jog ötvözése van szükség (Szalayné Sándor 2003: 186–189). Az egyén ma már rendelkezik nemzetközi jogi alapú jogalanyisággal, követelheti a nemzetközi jog garantálta emberi jogok betartását az állampolgárságát adó állammal szemben, azonban még mindig nem létezik az állampolgárok egy sajátos csoportjára vonatkozó jogi szabályozás, ami a csoport nyelvi, kulturális identitásának megőrzését biztosítaná.

Több kísérlet született a fogalom jogi meghatározására már az 1930-as években, Hugo Wintgens például így foglalja össze: „Az általános nemzetközi kisebbségi jog értelmében a kisebbségek olyan lakosai valamely országnak, akik nemzetiségük, nyelvük vagy vallásuk tekintetében különböznek az illető állam lakosságának többségétől, tudatában vannak kisebbségi voltuknak, és megvan bennük az az aka-

28 Terület és kisebbség kapcsolatára lásd: Keményfi 2011: 126–130.

rat, hogy megóvják népi, nyelvi vagy vallási sajátosságukat.” (Fábián–Ötvös 2003: 9.) Kortársra, Charles de Visscher meghatározása: „A kisebbség a szó szoros értelmében egy csoportból alakult, amely történelmileg meghatározott területen él, hagyományosan és tudatosan szembeállít bizonyos megkülönböztető jegyeket annak az államnak alapvető tömegével, amelyhez tartozik. Ezek a megkülönböztető jegyek változó elemekből tevődnek össze: hol a faj, hol a vallás, hol pedig a nyelv az, amely a kisebbségnek normális egységet biztosít, amelyet az a népesség többi részével szembeállít.” (Fábián–Ötvös 2003: 9.) Szalayné Sándor Eszter 2003-as meghatározásában a kisebbségek objektív megkülönböztető jegyei a 30-as évek definícióival csengenek egybe: „A kisebbségek körébe az állampolgárok olyan csoportja tartozik, amely – egy adott nemzetközi szerződés viszonylatában, az abban a szerződésben megjelölt – releváns (vallási, nyelvi, faji, illetve etnikai, nemzeti) sajátosságoknál fogva különbözik az állampolgárok többségétől.” (Szalayné Sándor 2003: 110.) Francesco Capotorti ENSZ-raportőr 1977-es definíciója vált klasszikussá a nemzetközi jog hatálya alá tartozó kisebbségekről: „A kisebbség olyan csoport, amely az állam többi népességéhez viszonyítva szám szerint kisebbségben van, és nincs domináns helyzetben, tagjai a többségtől nyelvük, etnikai hovatartozásuk vagy vallásuk révén különböznek annak ellenére, hogy ugyanazon állam polgárai; a csoport saját kultúrája, hagyományai, nyelve és vallása megőrzésére és ápolására irányuló szolidaritásérzéssel rendelkezik, még ha burkolt formában is” (Fábián–Ötvös 2003: 11).²⁹ Felix Ermacora osztrák szakértő szerint etnikai kisebbségről akkor beszélünk, amikor „egy népcsoport saját nyelvvel, kultúrával és történelemmel rendelkezik, csoportöntudatról tesz tanúbizonyságot és tagjai ezeket a különlegességeket meg akarják őrizni. Nemzeti kisebbség az a népcsoport, amelyik az etnikai kisebbségeknél felsorolt jellegzetességek mellett rendelkezik azzal az akarattal is, hogy mint csoport kihasználja mindazokat a jogokat, amelyek lehetővé teszik a csoport részvételét a politikai döntéshozatalban egy bizonyos területen, vagy akár az egész ország területén, anélkül, hogy egyenlővé válna más etnikumokkal az állam szintjén.” (Fábián–Ötvös 2003: 12.)

Az Egyesült Nemzetek Szervezete, az Európa Tanács, az Európai Közösség és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet politikájában beszélnek *védelmezendő kisebbségekről*, mely fogalom alatt a nemzeti kisebbségeket (európai terminológia) vagy a nyelvi, etnikai és vallási kisebbségeket (ENSZ-terminológia) értik, tehát nem tartoznak ide a bevándorlók és a menekültek, akiket a modern terminológia *új kisebbségeknek* nevez. A kisebbségeknek azonban nem létezik nemzetközi jogilag rögzített meghatározása, így ezek elismerése az egyes államok belügyei közé tartozik (Ermacora 1994: 16).

Az első világháborút lezáró békekötések során, az Egyesült Nemzetek Szervezete gyámkodása mellett létrehozták a nemzetközi szerződéseken alapuló kisebbség-

29 Eredeti szöveg: „A group numerically inferior to the rest of the population of a State, in a non-dominant position, whose members – being nationals of the State – possess ethnic, religious or linguistic characteristics differing from those of the rest of the population and show, if only implicitly, a sense of solidarity, directed towards preserving their culture, traditions, religion or language.” (Elérhetőség: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationalaw.aspx>.)

védelmi egyezményeket, melyek a Közép-Kelet-Európa térségében létrehozott új államok határait kívánta biztosítani (Majtényi 2003). Ezek a konfliktusfeloldó mechanizmusok, azaz a kisebbségvédelmi rendszer érdeme, hogy a két világháború között a jogi szabályozás visszatartotta a hatálya alá tartozó államokat a kisebbségekkel szembeni nyílt fellépéstől. A második világháborút lezáró békekötések közül már csak az 1947. évi olasz szerződés tartalmazott Dél-Tirol német kisebbségére vonatkozó rendelkezéseket, a többi állam esetében olyan nemzetközi dokumentumokat fogadtak el, amelyek kötelező jelleggel bírnak a kisebbségek elleni nyílt fellépés tilításában.

Az első pozitív jogi lépésre az 1966-ban aláírt Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában került sor, amelynek 27. cikke kifejezetten kisebbségvédelmi célú rendelkezést tartalmaz, a kisebbségek fogalmának meghatározása azonban hiányzik belőle.³⁰ A fennebb idézett, Francesco Capotorti által megfogalmazott definíció tartalmazza azokat a fogalmi elemeket, amelyeket a legtöbb állam elfogad: tagjai az adott állam állampolgárai, számbeli szempontból kisebbséget alkot, nincs domináns pozícióban, a lakosság többi részétől etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek alapján különbözik, valamint tagjait az a közös szándék vezérli, hogy az adott kisebbség saját identitását, önazonosságát megőrizze.

Az ENSZ keretében zajló, a kisebbségek védelmére vonatkozó viták igen eltérő irányú, különböző hangsúlyú állami magatartásokat tükröztek. Kétséget kizáró módon bebizonyosodott, hogy az egyes államok kisebbségekhez való viszonyát leginkább az befolyásolta és befolyásolja, hogy milyen kisebbségek élnek a területükön, és azok milyen nagyságrendet képviselnek. Az egyes államok közötti további lényeges nézetkülönbség az „újvilág” és az „óvilág” közötti eltérésből adódott: az amerikai kontinens legtöbb állama az ENSZ-ben azt az álláspontot képviselte, hogy az őslakosokat és a bevándorlókat asszimilálni kell, szemben az európai államok zöme által elfogadott nézettel, mely a kisebbségeket speciális védelemben kívánta részesíteni (Szalayné Sándor 2003: 200–203).

A fennebb említett 1966-os Egyezségokmánynál nagyobb hangsúlyt fektet a kisebbségek pozitív védelmének állami kötelezettségére az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének 47/135. számú, 1992. december 18-án *Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól* címmel elfogadott határozata, amely a kisebbségek védelme érdekében szükségesnek tartja a területi állam jogalkotói tevékenységét (1. cikk), nem elégszik meg a defenzív magatartással, hanem a területi állam tevőleges magatartását írja elő. Kötelezi továbbá az államot arra, hogy védje a kisebbségek létét és identitását. A kisebbségek tagjainak konkrét jogait: a vallásgyakorlás, a nyelvhasználat vagy az őket érintő döntésekben való részvétel jogát a *Nyilatkozat* 2. cikke tartalmazza. A jogalanyiség kérdéséről a 3. cikk rendelkezik a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányá-

30 A 27. cikk szövege: „Olyan államokban, ahol etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

nak 27. cikke szellemében, hogy a felsorolt jogokat a kisebbségek tagjai egyénileg és az adott kisebbség többi tagjával közösen is gyakorolhatják, mégpedig mindenfajta diszkriminációtól mentesen. A területi állam kötelezettségeit konkretizálja a Nyilatkozat 4. cikke, amely szerint minden szükséges jogalkotói s egyéb intézkedést meg kell az államnak tennie ahhoz, hogy a kisebbségek tagjai emberi jogaikat diszkriminációmentesen gyakorolhassák, anyanyelvüket megtanulhassák, és történelmüket és kultúrájukat megismerhessék. A *Nyilatkozat* 5. cikke a kisebbségekhez tartozó személyek legitim igényeinek a figyelembevételét fogalmazza meg az állami politika kialakítása során. A 6. cikk pedig az államok kisebbségi kérdésekre irányuló együttműködésére tesz javaslatot. A *Nyilatkozat* a kisebbségvédelem 1990-es évek elejére kialakult állapotát tükrözi. Felismeri, hogy a kisebbségvédelemnek van egy kollektív komponense is, de nem jut el odáig, hogy szűkebb értelemben véve is elismerje a kisebbségi jogok kollektív voltát. Az emberi jogok védelmének egyik legnagyobb szabású rendezvénye, a bécsi emberi jogi konferencia záródokumentuma (1993) is a *Nyilatkozat* tartalmából indult ki, hiszen hiányzó nemzetközi jogi kötőereje ellenére is a *Nyilatkozat* a nemzetközi közösség zömének álláspontját tükrözi a nemzetközi kisebbségvédelemről, és bizonyos viszonyítási alapként szolgál (Szalayné Sándor 2003: 207–208).

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) – a korábbi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) – keretében a kisebbségek védelmét olyan kérdésnek tekintik, amelynek érdekében európai szintű politikai összefogásra van szükség. Az EBEÉ 1975. évi helsinki záródokumentuma az emberi jogok tiszteletben tartásának vezérlő elvének kifejtésekor megemlíti a kisebbségvédelmet is (VII. elv). Az EBEÉ 1990-es koppenhágai ún. emberi dimenziós konferenciájának záródokumentuma egy teljes fejezetet szentelt a kisebbségi kérdésnek, kiemelve a nemzeti, kulturális, nyelvi és vallási kisebbségek védelmének szükségességét, és előírta, hogy az államoknak védeniük kell ezek identitását.³¹ A koppenhágai dokumentum jelentősége abban áll, hogy több mint harminc állam képviselői megállapodtak a kisebbségekre vonatkozó alapelvekben és szabályokban, tehát olyan jogterületen, amelyet eddig nem szabályozott a nemzetközi jog. Az EBEÉ/EBESZ figyelem Koppenhága után elsősorban a kisebbségvédelem praktikusabb kérdései felé fordult: 1992-ben, a Helsinkiben tartott EBEÉ-csúcson az államok létrehozták a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának Intézményét. Feladatai: konfliktusmegelőzés, a már létrejött viták fokozódásának elkerülésére irányuló tevékenység, az érintettek közötti párbeszéd elősegítése. Az EBEÉ, illetve az EBESZ nyilatkozatai nélkülözik a jogi kötőerőt. Tartalmuk azonban tükrözi a részt vevő államok kisebbségvédelemről vallott nézeteit (Szalayné Sándor 2003: 210–211).

A jelenleg 44 államot tömörítő Európa Tanácsnak a tagállamok nagy többségével jogi kötőerejű dokumentumokat sikerült kidolgoznia és elfogadtatnia. Az Embe-

31 A részt vevő államok ebben kifejezték meggyőződésüket, hogy a „nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak mint az általánosan elismert emberi jogok szerves részének biztosítása a béke, az igazságosság, a stabilitás és a demokrácia lényeges eleme.” (30. pont)

ri Jogok Európai Egyezménye egy egyszerű diszkriminációs tilalmat foglal magában, a 14. cikkben,³² amely többek között tiltja a nyelvi vagy a nemzeti kisebbséghez való tartozás alapján megvalósuló megkülönböztetést. Kifejezett kisebbségvédelmi rendelkezés hiányában ilyen tényállások az egyezmény keretei között nem is képesek bekerülni az emberi jogok védelmére kifejlesztett jogvédelmi mechanizmus rendszerébe, vagyis nem jutnak el az Emberi Jogok Európai Bírósága (Strasbourg) elé.

1990 és 1993 között komoly kísérletek történtek a kisebbségi jogok nemzetközi szintű kodifikációjára. A munka két ellentétes érdekcsoportban zajlott: egyik érdeket az Európa Tanács tagállamai képviselték, a másikat az Európai Nemzetiségek Szövetségi Uniója (FUEN)³³ képviselte. Mindkét csoport a kisebbségjogi védelmi rendszer megalkotására törekedett, amely az Európa Tanács Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezményéhez kiegészítő jegyzőkönyvként jelenik meg. Az egyik javaslat az Európa Tanács keretében született, melyet az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése fogadott el, a híres *1201/1993-as Ajánlás*; a másik az 1991/92-ben született tervezet a FUEN keretein belül, melyet származási helyére utalva „Bolzánói egyezmény-tervezet” néven, illetve politikai támogatója alapján „FUEN egyezmény-tervezetként” is említenek (Pan 1997).

A *Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Kartája* az egyik legátfogóbb kisebbségvédelmi dokumentum. Jogilag nem kötérejtű, hiszen az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése ajánlásaként született meg: az elhíresült *1201. (1993. 02. 01.) Ajánlásról*³⁴ van szó. Az ET állam- és kormányfőinek bécsi csúcstalálkozója döntött úgy 1993. október 8–9-én, hogy az ajánlás szövegéből mégsem lesz kiegészítő jegyzőkönyv az emberi jogi egyezményhez. Tartalma viszont több azóta megkötött kétoldalú egyezmény alapjává vált (pl. magyar–román, magyar–szlovák), sőt az Európai Közösségek Bizottsága által is alkalmazott mérceként működik a csatlakozó országok kisebbségvédelmi szabályainak értékelésekor. Hosszas előkészítő munka után, 1998. március 1-jén lépett hatályba, melyet az Európa Tanács 44 tagja közül 27 állam írt alá, ám ebből mindössze 15 ratifikálta az egyezményt. Az érintettségünk okán kiemelem, hogy Románia 1995. július 17-én írta alá a kartát, de mind a mai napig nem

32 A teljes szöveg: „A jelen Egyezményben meghatározott jogok és szabadságjogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül biztosítani kell.”

33 Federal Union of European Nationalities – FUEN 1949-ben Párizsban alakult, az Európa Tanáccsal egy évben. 32 európai országból 90 tagszervezetével az őshonos nemzeti kisebbségek, illetve őshonos etnikai csoportok legnagyobb európai ernyőszervezete.

34 Az *1201-es Ajánlás* meghatározása: „Ezen Egyezmény értelmezésében a »nemzeti kisebbség« kifejezés az államban élő olyan személyek csoportjára utal, akik:

- a) az állam területén laknak és annak állampolgárai;
- b) hosszú idő óta szoros, tartós kapcsolatban állnak az állammal;
- c) etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi szempontból megkülönböztető jegyeket hordoznak;
- d) jelentős számban vannak jelen, bár létszámuk kisebb, mint az állam vagy az állam egy területének (region/région) egyéb népességének;
- e) fontos feladatuknak tekintik, hogy megőriznék együttesen azt, ami közös identitásukat jelenti, így kultúrájukat, hagyományaikat, vallásukat vagy nyelvüket.”

ratifikálta, ami tudvalevően a végrehajtást, a vállalt kötelezettségek számonkérhetőségét jelentené.

Ugyancsak Bécsben döntés született egy kisebbségvédelmi keretegyezmény megalkotásáról, melynek végső szövegét (*Nemzeti Kisebbségek Védelmének Európai Keretegyezménye*) az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1994 novemberében hagyta jóvá és 1998-ban lépett hatályba. Keretjellegéből, a szankciórendszer hiányából következik az a tulajdonsága, amely néhány aláíró állam számára vonzóvá tette és az aláíró államok viszonylag magas számát magyarázza.

A bécsi csúcstalálkozó eredményei ellenére kudarcot vallott az a szándék, hogy olyan kisebbségi jogvédelmi rendszert hozzanak létre, amely egyetlen alapra épül. Ehelyett egy négy részből álló rendszer kialakítása kezdődött el: az első rész a nyelvi Karta, a második a Keretegyezmény, a harmadik az Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyve, a negyedik pedig az Autonómia-egyezmény.

Amint láttuk, az 1989/1990-es európai változások új lendületet adtak a kisebbségi jogvédelmi rendszernek, és a biztonságpolitikai dimenzió mentén fogalmazták újjá a kisebbségi kérdést Európában. A kisebbségi tárgyú jogalkotás súlypontja az Európa Tanácsba helyeződött át. Az európai joggyakorlatban ismét kizárólagossá vált a nemzeti kisebbség szóhasználat, azonban a nemzeti kisebbségek definíciójának rögzítésére egyik egyezmény sem vállalkozik,³⁵ ez maguknak a szerződő államoknak a feladata marad.

A kisebbségek védelmét szolgáló jogok érvényesítése jelenleg egy több fokozatból álló rendszer szerint történik. A kisebbségi jogok védelme elsősorban a területi államok – tehát ahol az adott kisebbség él – belső jogrendszere által történik. A nemzetközi jog felől közelítve, az államok kötelesek az emberi jogokat tiszteletben tartani és garantálni. A fejleményekből következően láthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek fogalmának meghatározására tett kísérletek lekerültek az európai diplomácia programjáról. A nemzetközi közösség kelet-közép-európai sajátosságként kezdte kezelni a nemzeti kisebbségek kérdését, s így lemondott az összeurópai definíció megalkotásáról. Egy érvényes nemzetközi kódex megírása olyan államok miatt hiúsult meg, amelyek nem akarják a kodifikációs lépéseket megtenni (Ermacora 1994). Néhány európai ország szkeptikus e téren, pl. Franciaország olyan nemzetállamnak vallja magát, melynek területén nem élnek kisebbségek. Ehhez hasonlóan Románia szintén egységes nemzetállamként határozza meg magát.

A felsorolt szabályozások azt mutatják, hogy elindult egy pozitív folyamat a nemzeti (és nemcsak) kisebbségek jogainak biztosítására, melyek betartására azonban a nemzetközi jogrendszer nem tud garanciákkal szolgálni. Ha egy állam nem hajlandó a területén élő kisebbségek, etnikai csoportok létét elismerni, vagy elutasítja a nemzetközi kisebbségvédelmi rendelkezéseket, a nemzetközi jog továbbra sem képes se-

35 Definíciót csak nem kötelező érvényű dokumentumokban sikerült elfogadtatni, mint a már említett ET 1201-es Ajánlása (1993), mely a következő kritériumokat emelte ki: állampolgárság és tartós kapcsolat a befogadó országgal, megkülönböztető jegyek a többségtől (nyelvi, etnikai), reprezentatív jelenlét (de kevesebb mint 50%) a befogadó országban, és belső készítés a csoportidentitás megőrzésére (Jobbágy 2002).

gítséget nyújtani. A nemzetközi kényszerítő rendszer sem elég kiforrott ahhoz, hogy minden esetben eredményesen tudjon fellépni, hacsak az ENSZ nem hozza működésbe szankciós mechanizmusát. Az egyes kisebbségeket alkotó egyének jogait biztosítják ugyan az Európai Unió területén, a kollektív jogok biztosítására azonban még várnunk kell.

Az etnikai együttélés vizsgálata

A kutatott terület gazdag szakirodalommal rendelkezik, Székelyföldről és Háromszékről is számos tudományos munka látott napvilágot. Ezek teljes áttekintésére jelen dolgozatban nem vállalkozom, mivel Jakab Albert Zsolt *Romániai magyar néprajzi bibliográfia* címen lehetővé tette a romániai magyar néprajzi szakirodalomhoz való kényelmes és szakszerű hozzáférést a Kriza János Néprajzi Társaság működtette online felületén,³⁶ Háromszék honismereti bibliográfiája pedig nyomtatásban is megjelent (Jakab összeáll. 2003, Jakab–Kinda összeáll. 2012). A Sapientia Alapítvány sorozatában jelent meg az a kétkötetes hiánypótló forrásmunka, amely az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeit mutatja be tudományterületekre lebontva (Csetri 2002, Keszeg 2002, Mezei 2002, Roth 2002).

A megyével és Orbaiszékkal foglalkozó írárok közül így csak néhány fontosabbat emelnék ki. A 19. századi nagy utazók közül Orbán Balázs készítette el a legátfogóbb leírást, amely mind a mai napig a vidékkel foglalkozó kutatók egyik kútforrása (Orbán 1868). Harminc évvel a Székelyföld leírása után jelenik meg, a millennium ünnepére Pótsa József, Háromszék vármegye főispánja szerkesztette nagymonográfia (Pótsa szerk. 1899). 1885 és 1902 között jelenik meg a 21 kötetből álló nagyszabású sorozat *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* címmel, amelyet Rudolf trónörökös kezdeményezett, hogy a Monarchia népeiről részletes leírás készüljön. Az átfogó, tudományos igényességgel megírt mű a kor legkitűnőbb tudósai közreműködésével készült el, külön kötetekben mutatva be a Monarchia egyes országrészeit, több mint 4500 rajzzal és 19 színes képmelléklettel illusztrálva (Habsburg 1901, Jancsó 1901, Kozma 1901, Moldován 1901). A székelység történelméről készült első átfogó történelmi-társadalmi szempontú összefoglaló írás dr. Szádeczky-Kardoss Lajos tollából származik (Szádeczky-Kardoss 1927). A háromszéki falutörvényekről és a hagyományos székely rendtartásról Imreh István könyveiben olvashatunk (Imreh 1973, 1983; Csetri–Imreh szerk. 1980). Orbaiszék legteljesebb néprajzi bemutatása dr. Pozsony Ferenc munkásságának köszönhető (Pozsony 2009, [2002], 2010, 2011a). A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete tanárai és diákjai számos tanulmányt jelentettek meg az Orbaiszéken végzett terepmunkák eredményeiről (Dimény–Szabó szerk. 2003, Kinda–Pozsony szerk. 2007, Ilyés–Jakab–Szabó szerk. 2008, Jakab–Keszeg–Szabó szerk. 2008, Jakab–Pozsony szerk. 2011, Kinda szerk. 2011). Jelen kötet szerzője is hozzájárult az Orbaiszéken együtt élő etnikumok körében végzett kutatásaival a kistrégió-

36 Elérhetőség: www.kjnt.ro/neprajzibibliografia.

ban együtt élők közötti kapcsolatok feltérképezéséhez (Szabó L. 2005, 2013, 2016a, 2016b, 2016c). Az 1980-as évektől Csíkszeredában tevékenykedő KAM (Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, mai nevén KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja) közössége is hozzájárult az erdély területén végzett együttélési helyzetek és hatások értelmezéséhez (Gagyí szerk. 1996; Bárdi–Hermann szerk. 1999; Biró 1998; Bodó szerk. 2000, Bodó szerk. 2002; Bodó–Oláh szerk. 1996; Hermann 2003; Gagyi 2004; Lőrincz 2004). Az erdélyi kutatók mellett jelentős mértékben járultak hozzá a magyarországi szakemberek is az erdélyi együttélési gyakorlatok kutatásához és értelmezéséhez (Kósa 1998; Paládi-Kovács 2003; Keményfi R. 2003, 2011; Biczó–Kotics szerk. 2013).

A Román Statisztikai Hivatal 2011-es felmérésében 20 kisebbséget nevez meg Románia területén. A felsorolt etnikai csoportok mindegyike őshonos, a legnépesebb csoportok: a magyar, a cigány, az ukrán és a német.³⁷ A román néprajzi szakirodalom túlnyomó része a román népi kultúra kutatásával foglalkozik, ennek leírásával és megfigyelésével. A román antropológiai és szociológiai szakirodalomban és kutatásokban elenyésző számú kutatást, beszámolót, cikket találunk, amely a román–magyar, román–cigány kulturális vagy etnikai kapcsolatokat vizsgálja. Az alábbiakban röviden bemutatom a Romániában működő szakirányú kutatási központokat, fórumokat.

A román nyelvű antropológiai kutatások főbb központjai a Bukaresti Tudományegyetem,³⁸ a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem,³⁹ a bukaresti Politikai és Közigazgatási Tanulmányok Iskolája,⁴⁰ a jászvásári Alexandru Ioan Cuza Egyetem,⁴¹ valamint a temesvári Nyugati Egyetem.⁴² A felsorolt egyetemeken az antropológia tanszékek a Szociológia Intézet vagy a Filozófia és Politikatudományi Intézet keretében működnek. A bukaresti Politikai és Közigazgatási Tanulmányok Iskolája Politikatudományi Karán 2011-ben roma problémákkal foglalkozó kutatóközpont⁴³ is létesült, melynek tevékenysége háttérben zajlik. A temesvári és a jászvásári egyetemeken működő kutatók saját régiójuk leírásával, bejárásával foglalkoznak, országos kiterjedésű kutatásokban a bukaresti és a kolozsvári egyetemeken oktató kutatók és azok diákjai vesznek részt.

A Bukaresti Tudományegyetem Kulturális Tanulmányok Intézete keretében működő etnológia tanszéket⁴⁴ a 2008–2009-es tanévtől hozták létre a román népi kultúra kutatására, maga az etnológia szak 1999–2004 között mellékszakként (külön tanszékként) működött. Célja a vidéki és városi, hagyományos és kortárs kultúra et-

37 2011-es népszámlálás hivatalos számai: magyarok 1 227 623, cigányok 621 573, ukránok 50 920, németek 36 042 fő.

38 Honlap: <http://sas.unibuc.ro>.

39 Honlap: http://bbteszociologia.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=5.

40 Honlap: <http://www.politice.ro>.

41 Honlap: <http://www.uaic.ro/studii/facultati-2/facultatea-de-filosofie-si-stiinte-social-politice>.

42 Honlap: <http://www.litere.uvt.ro>.

43 Centrul de Resurse, Documentare si Cercetare cu privire la Problematika Romilor – CRDR. Honlapja: http://www.politice.ro/centre_cercetare.

44 A tanszék honlapja: http://unibuc.ro/depts/litere/dse/Colectiv_Etnologie_si_Folclor.php.

nológiai megközelítése, valamint vizsgálata más kulturális szintekkel való kommunikációban (népi kultúra, tudományos kultúra, hivatalos kultúra, írott kultúra stb.). Az etnológia tanszék céljai között nem szerepelnek az interetnikus vagy interkulturális kutatások.

A Bukaresti Tudományegyetemen⁴⁵ működő antropológia tanszék a szociológia tanszékkel karöltve számos terepkutatást szervez és értékkel első sorban Olténia és Munténia területén (Achim 2003; Sandu 1999; Sandu ed. 2006, 2009), tanárai és diákjai azonban a Szászföldön (Sandu 2005; Vintilă Mihăilescu és diákjai, Câmpeanu 2010), Máramarosban (Șerban–Dorondel 1999–2000) és a Székelyföldön (Anghel 1999, Anăștăsoaie 1999, Palada 1999, Șerban–Dorondel 1999–2000) is végeztek kutatásokat. A tanárok között olyan jeles kutatókat említhetünk mint Dumitru Sandu,⁴⁶ Rostás Zoltán,⁴⁷ Vasile Dâncu,⁴⁸ Liviu Chelcea, Cosima Rughiniș, Călin Cotoi, Ștefan Dorondel.

Dumitru Sandu és kutatócsoportja mérte fel elsőként a romániai cigány lakosság életszínvonalát a Román Közösségfejlesztési Alap (Fondul Român de Dezvoltare Socială) és a Világbank számára (Sandu 2005). Az országos szintű kutatást olyan cigány közösségekben végezték, ahol 20 családnál többen éltek egy helyen. A jelentés tartalmazza a cigány közösségek típusait az előre meghatározott szegénységi mutatók alapján, továbbá az egyes közösségek tipikus helyi problémáit, valamint a cigányokat érintő társadalmi problémák fontosság szerinti rangsorolását. A szegénységi mutatókat három nagy kategóriába sorolták: megközelíthetőség (utak minősége, térben való elhelyezkedés a település szélén vagy szemétdomb környékén), infrastruktúra (folyó vízhez és elektromos áramhoz való hozzáférés), valamint a főbb jövedelmi források (minimális garantált jövedelem vagy időszakos jövedelmi források). A megközelíthetőség és a jövedelmi problémákkal inkább a vidéki cigány közösségek küszködnek, míg az infrastrukturális problémák mind a vidéki, mind a városi közösségekre egyformán jellemzőek.

A 2005-ös felmérés alapján a cigány közösségek 30%-a él a szegénységi küszöb határán és csak 10% a nem-szegény kategóriába sorolt közösségek aránya. A cigány közösségek 60%-a szegény, ők jellegzetesen a fejlettebb községekben és kisvárosokban élnek. Jellemző rájuk a képzettség hiánya, kevesebb külföldi migrációs tapasztalattal rendelkeznek, így a humán erőforrásuk is sokkal alacsonyabb szinten mozog. A csoport tagjainak többsége cigány nyelvet használ. Az egyes háztartásokban élők át-

45 A Bukaresti Tudományegyetem online és papír kiadványa az *International Review of Social Research*, amely évente 3 alkalommal jelenik meg a szociológia és a szociológiai/kulturális antropológia területén készült szakmai írásokat tartalmazza. Honlapja: <http://www.irsr.eu/issue11.html>.

46 Dumitru Sandu, a Bukaresti Egyetem szociológia professzora, 1996–2005 között a Világbank romániai szakértője olyan témákban mint vidékfejlesztés, mezőgazdaság, közösségfejlesztés és társadalmi tőke, roma közösségek stb.

47 A Bukaresti Tudományegyetem antropológia tanszékének vezetője, a KAM tagja, szociológus.

48 A Vasile Dâncu szociológus vezeti a Kolozsvár központú IRES Közvéleménykutató Központot. Országos szintű felmérései között olyan tematikus csoportok szerepelnek, mint migráció és multikulturalizmus (pl. a regionalizmus, a regionális identitás mérése), közpolitikák, krízis management stb. Számos közérdekű felmérés eredménye megtekinthető honlapukon.

lagos száma sokkal magasabb a náluk jobb körülmények között élő cigányokhoz hasonlítva. A szegény életkörülményekhez az infrastruktúra hiánya és a lakóhelyek elszigeteltsége is hozzájárul.

Súlyos társadalmi problémákat azokban a cigány közösségekben észleltek, amelyek szomszédságában nem lakik más nemzetiség. A megkérdezett cigány elitek szerint a helyi problémák főleg a munkanélküliség és a jövedelem hiánya miatt keletkeznek. Az alacsony iskolázottság és az alkalmazásoknál tapasztalt diszkrimináció miatt kevesebb esélyük van stabil munkahelyet találni. A lakhatási-egészségügyi problémák részben az állandó jövedelem hiánya miatt, részben pedig a lakóhelyi szegregáció eredményeként jelentkeznek.

A cigányokat érintő problémákat két dimenzióban helyezték el: a privát és a közszférában. A foglalkoztatást és az állandó jövedelmet érintő problémák a leginkább érzékelhetőek, hiszen ezek az alapszükségletekre vonatkoznak és a magánéletre hatnak ki. A másik végletet jelentik a közszférába tartozó és a magasabb szükségletek kielégítésével összekapcsolható diszkriminációs problémák. A cigányokat érintő problémákat azokban a közösségekben érzékelik a legjobban, amelynek tagjai erős roma identitással rendelkeznek. Ezen csoportok nagy része a nagyobb városokhoz köthető.

A cigány közösségeket helyi-intézményes szinten érintő társadalmi-gazdasági problémákat az alábbiak szerint rangsorolták (fontossági sorrendben):

1. alacsony jövedelmi források és munkanélküliség;
2. gyenge lakhatási körülmények és az ehhez kapcsolódó egészségtelen állapotok;
3. oktatáshoz és a folyó vízhez való hozzáférés;
4. utak minősége;
5. diszkrimináció.

A szegénységet befolyásoló tényezők között megemlítették még a következőket: helyi közigazgatás, a cigány kultúra, migrációs tapasztalatok, közösségi és regionális fejlettség stb. A felmérések alapján a kutatók egy millióra becsülik a cigányok számát Romániában 2005-ben.

A 2000–2008 között készült felmérések, valamint a 2002-es román népszámlálás adatait összehasonlítva a felmérések módszertani kérdéseire keresi a választ Cosima Rughiniş (Rughiniş 2010). Tanulmányában a roma identitás meghatározásának, valamint a népcsoport megnevezésének (*roma*, *rroma*, *romani*) terminológiai kérdéseit boncolgatja. Egy homályos fogalmat is bevezet, a *rokonság* (*neam*) terminust, amelynek körülhatárolására az adatok és a források hiányossága miatt nem vállalkozik. A kérdés kutatására a szociológiai, kvantitatív felmérés mellett az antropológiai, kvalitatív vizsgáldóást is javasolja.

Călin Cotoi a nemzet és a nacionalizmus, valamint a regionalizmus és a nacionalizmus (Cotoi 2006) kapcsolatával foglalkozó kutató, aki a primordialista megközelítést használja a modern román kultúra, a román nemzeti tér két világháború közötti időszakban való újraalkotási folyamatainak megértéséhez. Emellett a migráció jelenségét is kutatja, beleértve a moldvai csángókat is.

Bukarest mellett Kolozsvár az antropológiai, néprajzi kutatások másik nagy központja. Intézményes keretei között említhetjük a Babeş–Bolyai Tudományegyetem

men működő Magyar Néprajzi és Antropológiai Intézetet, valamint a Szociológia Intézet keretében működő antropológia tanszéket. Az etnikumok kutatásának a szociológia kar egykori tanára, Ion Aluș professor által 1994-ben alapított Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja⁴⁹ adott helyet. A BBTE oktatói és diákjai közreműködésével létrehozott és működtetett központ az elmélet–kutatás–cselekvés hármas fogalma köré szerveződő szociológiai iskolaként indult, a Dimitrie Gusti-féle iskola nyomán. Ion Aluș a kultúrán keresztüli ellenállás híve volt az 1989-es események előtt, és tett is azért, hogy a kolozsvári egyetem számos finanszírozott kutatási megbízást kapjon az állami hivataloktól. Az erdélyi értékeket hordozó (mindhárom nyelv, a román, a magyar és a német beszélője) professzor az interkulturális párbeszéd híveként hitt abban, hogy az etnikumok közötti problémák a tudomány segítségével megoldhatók. A Kutatóközpont non-profit egyesületként működik.

A Kolozsváron működő Nemzeti Kisebbségkutató Intézet⁵⁰ a Román Kormány hatáskörébe tartozik, és közvetlenül az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatalának⁵¹ van alárendelve. Az Intézet a romániai nemzeti kisebbségek és más etnikai közösségek kutatásával és tanulmányozásával foglalkozik, kiemelten kezelve az interkulturalitást és az etnikumok közötti viszonyokat. Az itt dolgozó kutatók számos olyan munkát jelentettek meg, amelyek a magyar–román–cigány együttélés kvantitatív és kvalitatív mérésén alapul, valamint ezek történelmi kontextusba helyezett elemzéseit (Kiss–Fosztó–Fleck ed. 2009; Petcuț coord. 2009; Fosztó 2009a, 2009b; Jakab–Peti L. szerk. 2009; Székely 2011; Stewart 2014; Zăloagă 2015).

A cigány közösségek mélyreható vizsgálata az Intézet egyik fő kutatási területe. A 2007-ben megvalósított *Incluziune 2007*⁵² nevet viselő kutatás az ország 28 megyéjében 36 településen vizsgálta a cigány közösségeket. A terepmunka kutatási eredményeit összefoglaló kiadvány (Kiss–Fosztó–Fleck ed. 2009) a meghatározott módszertan alapján elkészült tanulmányokat, jelentéseket tartalmazza.

A cigányok 18–19. századi dél-erdélyi jelenlétét Marian Zăloagă vizsgálja a német szép- és szakirodalom elemzésével, valamint a korabeli úti leírások alapján (Zăloagă 2015). A cigány etnikum körülhatárolásához a külső megnevezéseket járja körbe a vonatkozó német nyelvű szakirodalomban, amely az *egyiptomi* (*Aegypter*) és a *cigány* (*Zigeuner*) terminusokat használja. A cigányok dél-erdélyi megjelenésekor az egyiptomi megnevezés volt az elterjedtebb, később a cigány terminussal a falvak szélén megtelepedett csoportokat illetik, míg a nomád életmódot folytatókat az egyiptomi megnevezéssel különböztetik el (Zăloagă 2015: 69–70). Ugyanakkor megjegyezi, hogy a cigányokról mindig külső megfigyelések alapján beszélünk, „megcímkezzük” az adott népcsoportot, maga a terminus is negatív konnotációkkal gyarapodott a századok folyamán. Ezzel magyarázható, hogy Nyugat-Európában a fogalom ne-

49 Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice

50 Hivatalos neve: Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Honlapja: <http://ispmn.gov.ro>.

51 Hivatalos neve: Departamentul Relațiilor Interetnice. Honlapja: <http://www.dri.gov.ro>.

52 Ennek a felmérésnek az adatait is használja a korábban említett Cosima Rughiniș, aki szintén részt vett a felmérésben.

gativ töltete vándorolt át, a deviáns csoportokat illetik ezzel a megnevezéssel. A 18–19. században jelentkező nemzeti mozgalmak, melyek a nemzet és a nemzeti kultúra meghatározásában a nyelvet tekintették elsődlegesnek, a szász elitek körében is népszerűek voltak. Saját etnikulturális identitásuk meghatározása mellett a *másiktól* való elhatárolódás is megjelenik, melynek egyik fő eszköze a nyelv. A korabeli német és magyar nyelvészeti kutatások és viták túlnyomó többsége a cigány nyelv indiai eredetét bizonyították.

Az etnikumok közötti kapcsolatok kutatása mellett az Intézet az etnikai csoportok nyelvi, jogi, történelmi vagy vallási szempontból történő vizsgálatát is végzi.

Az antropológiai kutatásoknak a Romániai Kulturális Antropológiai Társaság⁵³ biztosít rendszeres szakmai fórumot az éves gyakorisággal megszervezett konferenciákon, ahol a Társaság nemzetközi kutatói számolnak be eredményeikről.

A Kriza János Néprajzi Társaság⁵⁴ biztosít teret a néprajzi és antropológiai kutatásoknak a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézet oktatási háttérintézményeként, szakmai fórumként és kiadóként a romániai magyar néprajzkutatók érdekképviselői szervezeteként segíti azok szakmai munkáját.

Az erdélyi kutatások egyik legátfogóbb és leglényegretörőbb tanulmánya Tánccos Vilmos magyar–román kapcsolatokat elemző írása (Tánccos 1998). A tanulmány a Székelyföldön (és az ország egészében) mind a mai napig működő kettős hatalmi szerkezet működését, célját vizsgáló írás, mely rámutat arra, hogy e rendszer folyamatos feszültségforrást teremt a régióban. A kétfejű megyei közigazgatási rendszer, a kormány által kinevezett prefektus (főispán) és a választott önkormányzatok (helyi és megyei szintű) két különböző európai hagyományt követnek: a centralista nemzetállamokra jellemző központi irányítású, tehát a kormánynak alárendelt intézmények, valamint a polgári demokráciákban demokratikusan választott vezetőszerveket (önkormányzatok), ez utóbbit látták el nagyobb hatalommal. A kettős hatalmi szerkezet fenntartása, az intézmények hatásköreinek tisztázatlan helyzete nagyban csökkenti a helyben hozott döntések életképességét. A prefektus hivatalának fenntartása mellett zajlik a csendőrség, rendőrség és katonaság megerősítése a két magyar megyében (Hargita és Kovászna), amelyet a magyar lakosság nagy része a térség militarizálásaként lát. A román nemzetállam intézményeinek jelenléte, ezek megerősítése és kiterjesztése (a sepsiszentgyörgyi és a csíkszeredai kaszárnya- és csendőrlaktanyák építése) magyarelles intézkedésként foghatók fel.⁵⁵ 1990 óta folyamatosan történnek olyan „térfoglalások”, amelyek a románság székelyföldi jelenlétét hivatottak megerősíteni:⁵⁶ a székelyudvarhelyi Cserehát-ügy; az ortodox püspökség, a csendőrség és a román oktatási intézményeknek törvényellenesen juttatott ingatlanok, valamint a törvénytelenül kisajátított telkek. Ezek a felülről irányított

53 Hivatalos neve: Societatea de Antropologie Culturală din România. Honlapja: <http://www.antropo.ro/index.php/en/about>.

54 Honlapja: www.kjnt.ro.

55 A Ceauşescu-korszakban átélt rendőri túlkapasok még elevenen élnek az itt élők emlékezetében.

56 A diktatúra éveiben betelepített moldvai és havasalföldi románság a demokráciában légüres térben találta magát megszűnt a mögötte álló hatalom, és nagy részük visszaköltözött származási helyére.

telepítések és területfoglalások feszültséget keltenek a Székelyföldön, a kiprovokált konfliktushelyzetek mögött a politikusok és a politikai elemzők a székelyek „kordában tartását” látják. Ide sorolhatjuk az autonómiakezdeményezések kiváltotta bizalmatlanságot, amely egy sor politikai gesztusban nyilvánult meg: indok nélkül leváltották a magyar prefektusokat a székely megyékben, a „románellenes” cselekmények kivizsgálására külön parlamenti bizottság alakult, ennek eredménye a Har–Kov jelentés. A román titkosszolgálat 1997 tavaszán a parlamentnek bemutatott, a román állambiztonságot fenyegető veszedelmeket feltáró jelentésében a székely autonómítörekvéseket veszélyeztető tényezőnek ítélte meg, a székelyföldi magyar nyelvű egyetemi és főiskolai hálózat kiépítésére vonatkozó kezdeményezést pedig felforgatónak találta, mivel ezek a törvényes román oktatási rendszerben külföldi anyagi és szellemi támogatással valósulnak meg. A probléma magvát abban látja, hogy a román társadalom Kárpátokon túli területei nem rendelkeznek a Székelyföldhöz hasonló hagyományokkal, természetes számukra a felülről lefelé való függés viszonya. A Székelyföldön természetes a közügyek demokratikus kezelése, ami a román társadalom többi részétől idegen. A helyzet feloldását a nemzetállami beidegződések levetkőzése nélkül nem látja megvalósíthatónak.

Az 1998-ban közölt tanulmány kitűnő összefoglaló a demokrácia első 8 évéről, egy várakozásokkal teli időszakról. A részletesebben ismertetett tematikák számos esetben még ma is érvényesek a román intézményi hálózatra, nemcsak Székelyföldön, a már ismertetett okok miatt ezek működése erősebb reakciókat vált ki a helyi magyar közösségekből, mint az ország többi részén.

Háromszék (Kovászna megye) vizsgálata a román szakirodalomban

Háromszék gazdag terep mind az antropológiai, mind a szociológiai kutatások számára, hiszen az itt élő magyar, román és cigány közösségek és azok kapcsolódási pontjai komplex vizsgálódást tesznek lehetővé. Ennek ellenére a kimondottan Háromszékre irányuló, etnicitással foglalkozó román nyelven publikált szakirodalom nagyon kevés. A magyar nyelvű kutatások a kolozsvári BBTE és a csíkszeredai KAM kutatói munkájának eredményeit tükrözik.

A Háromszéken élő etnikumok vizsgálata a magyar szakirodalomban Pozsony Ferenc nevéhez kötődik, áttételesen a román kutatók figyelmének felkeltése is neki köszönhető. Terepkutatásai elsősorban Zabolára irányulnak, számos könyve és tanulmánya jelent meg az itt élő nemzetiségek együttélési gyakorlatainak vizsgálatáról (Pozsony [2002], 2007, 2012).

Az első szervezett és koordinált terepkutatás 1996–1998 között zajlott Zabolán, melynek szervezője és szakmai koordinátorai a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem oktatói voltak. A kutatócsoport Zabola mellett Hargita és Maros megyében is folytatott kutatásokat, a tömbmagyar megyékben, mivel az 1989 utáni időszakban a román média fokozottan foglalkozott mindhárom megyével. A médiában úgy jelent meg Kovászna, Hargita és Maros megye, mint egy olyan problémákkal

teli vidék, ahol az intoleráns magyar lakosság elúzi a kisebbségben élő román lakosságot, átveszi a gazdasági és a közigazgatási hatalmat, a kulturális-oktatási intézmények irányítását. Az itt élő románok a társadalom perifériájára szorultak, a magyarok nem tisztelik és nem ismerik a román nemzeti értékeket, szétválasztják az iskolákat,⁵⁷ nem akarnak románul tanulni, utálják a román nyelvet, az ország hivatalos nyelvét és nem akarják megtanulni az igazi román történelmet. A magyarországi tőke megjelenésével pedig már a „Románia Koszovója” képe jelenik meg, ahol a Székelyföld Romániától való elszakadását és gyarmatosítását készítik elő (Pozsony–Anghel ed. 1999: 5).

A kutatócsoport célja ezeknek az előítéleteknek és hamis képzeteknek a leépítése, miközben az etnikumok közötti kapcsolatokat, a különbségek kommunikációs módjait, valamint a közösségek értékrendszerét vizsgálták. A terepkutatásokat összegző kötetben (Pozsony–Anghel ed. 1999) értékes tanulmányokat olvashatunk a faluban élő nemzetiségek barth-i értelemben vett határképzéséről, a gazdasági erőforrások eloszlásáról, a demográfiai mozgásokról és a vegyes házasságokról, a nyelvi kapcsolatokról és nem utolsósorban a helyi cigány közösségről. A tanulmányokból láthatjuk, hogy az együtt élő etnikumok életében a 90-es évek végén az etnikai tér behatárolása az elsődleges: a gazdálkodással foglalkozó magyarság a falu alsó felében, a mezőhöz közel lakik, míg a főleg juhtartással foglalkozó románság az erdő alatt. A két etnikum térben is jól elkülönül egymástól, „fent” laknak a románok (a havasok alatt), „lent” pedig a magyarok (a havasoktól távolabb, a sík vidékhez közelebb). A lakott tér magával hozza annak belakását is, a faluban létezik magyar és román „központ”. A cigány közösség tagjai magyar nyelvet beszélnek, így ők is a magyarok központját tartják a falu legfontosabb terének. A magyar és a román közösség a szimbolikus erőforrások felhasználásával próbálja legitimizálni jelenlétét a településen. A magyarok jelenlétét erősíti a Mikes-kastélyban felavatott emléktábla, amely Mikó Imre szülőhelyét jelöli, vagy az ugyanott állított kopjafa a Mikes család jeles alakjai tiszteletére, a református templomkertben avatott Mikó-mellszobor. A Ioan Hagiu⁵⁸ tanító, a román közösség vezéregyénisége, az 1970-es években a Tatárdombon kezdeményezett ásatásokat, ahol a sepsiszentgyörgyi múzeum régészei egy 11. századi temetőt tártak fel (Székely Z. 1980, 2001; Székely Zs. 2007), és megtagadták a Hagiu felfedezte cserepek dák leletként való kiállítását a sepsiszentgyörgyi múzeumban (ma: Székely Nemzeti Múzeum). A fenti példa a román közösség legitimizálására tett kísérlet egyik példája. A két közösség életének kiemelkedőbb eseményei kiragadásával a múlt és a hagyományok szimbolikus szinten való megjelenését érzé-

57 Ekkor válnak szét országszerte a magyar és a román oktatási nyelvű intézmények.

58 A tanító tagja a Cenaclul Flacăra 1973 és 1985 között működő kulturális jelenségnek, melynek előadásain az elhíresült *Căciula* című dalát adta elő. Az Adrian Păunescu költő vezette Flacăra Kör zenés-verses műsora eseményszámba ment az ország minden pontján. A kor legerősebb propaganda eszköze és kultuszteremtő fóruma volt. 12 év fennállásuk alatt több mint 1600 előadást tartottak. Az előadások politikai indoktrinációja kétségtelen, szórakoztatás közben nézeteket formált, manipulált, legitimálta a rendszert és a diktatúrát, a „kulturális forradalom” jegyében egész generációk gondolkodásmódjára kihatott. A máig kiható nacionalista-soviniszta gondolatok és megmozdulások táptalajának tekinthetjük.

keltetem. Mindkét oldalon erős ellenérzést váltottak ki a felsorolt események, versenyhelyzetbe hozták az itt élő közösségeket.

A zabolai cigányok *házi cigányoknak, magyar cigányoknak* vagy *székely cigányoknak* vallották magukat (Kotics 1999). Kotics József a cigány közösségben három különböző csoportot figyelt meg: a dombon lakókat, a domb alatt lakókat és a faluban lakó cigányokat. A három csoport nemcsak lakóhelyileg különbözik egymástól, hanem életvitelükben is. A dombon lakók a legszegényebbek, napszámba járnak és a segélyekből élnek. A domb alatt lakó cigányok a faluban látott mintát követik: zöldséget termesztenek és igyekeznek követni a paraszti életmódot. A faluban lakó cigányok a magyarországi munkából tartják fenn magukat, kereskednek, jó viszonyt tartanak fenn a szomszédaikkal, gyerekeik iskolába és templomba járnak. A cigányok számára a faluba való beköltözés, a faluban lévő ház megvásárlása jelenti a legmeghatározóbb szimbolikus pillanatot: a magyar közösségbe való szimbolikus integrálódás első lépése számukra. Magyar identitásuk kifejezésére székely kaput állítanak házaik elé.

Míg az 1990-es évek végén a szimbolikus térhasználat és a múlton keresztül történő önidentifikáció határozta meg az itt élők közötti kapcsolatok alakulását, addig a 2000-es évek elejére ez a kapcsolat a gazdasági erőforrásokért való küzdelemmé alakult. Anghel Remus Gabriel, a Bukaresti Tudományegyetem mesteri szakot végző diákja visszatért a korábbi terepkutatás helyszínére, hogy disszertációjához⁵⁹ adatokat gyűjtsön, így objektív véleményt alkothatott a néhány év elteltével tapasztalt változásokról. A falu tereinek használata már nem foglalkoztatta az itt élő nemzetiségeket, a faluba költözött cigányok házainak száma jelentősen megnövekedett jelezve gazdasági felemelkedésüket is. A korábban sok polémiát szülő, a falu főútja mentén eladott telkek és házak cigány tulajdonba kerülése már nem zúdítja fel a közvéleményt, sem a magyar, sem a román közösséget nem foglalkoztatja kiemelkedően ez a téma. A mindennapokat a gazdasági stabilitás elérése határozza meg. A magyarság kezében az egyetlen erő a politikai hatalom, szimbolikus síkon még mindig ők „uralják” a falut, azonban ez nem helyettesíti sem a gazdasági, sem a demográfiai erőforrásokat. A gazdasági hatalom a román közösség tulajdonában van, ők művelik nagyban a földeket, állattartással és erdő megműveléssel is legtöbb esetben ők foglalkoznak. A cigány közösség faluban lakó része pedig külföldön szerzi meg a megélhetését biztosító tőkét. (Anghel 1998.)

Azt láthatjuk, hogy a falu közösségei számára két évtized alatt az etnicitás megélésének fontosságáról áttevéődik a hangsúly a gazdasági erőforrások megtartására. Az etnicitás már nem jelenik meg problémaként, a falu szimbolikus erőforrásainak használata is folyamatosan alakul.

A Bukaresti Tudományegyetem másik két oktatója, Stelu Șerban és Ștefan Dorondel is folytatott terepkutatásokat Zabolán és a közigazgatásilag vele egybekapcsolt Páván. Az 1998–1999-ben végzett terepkutatások folyamán a románok megjelenésére összpontosítottak. Kutatásaik szerint a zabolai románok két nagy hullám-

59 A dolgozat kéziratát rendelkezésemre bocsájtotta, köszönet érte.

ban érkeztek a faluba: a Mikes grófok birtokán pásztorkodtak, a többiek pedig pásztorként érkeztek a közeli Moldvából a településre. A foglalkozás alátámasztására a faluban legrégebbi öt román család történetével bizonyítják állításukat. A román migrációs hullámok meghatározására az oral history-t használják, amelynek térképen való leképezésére az ősi születési idejét használják. Mindegyik adatközlő kiemeli, hogy emlékezete szerint konfliktus nem létezett a magyarok és az „ősrománok”, valamint a betelepülő románok között. (Șerban–Dorondel 1999–2000.)

A 2002-ben megjelenő *Etnobarométer*⁶⁰ régiókra bontja a válaszadókat (Erdély, Munténia, Moldova), érdekessége, hogy néhány kérdésnél külön értékeli a székelyföldi románok és magyarok adta válaszokat. A Marius Lazăr szociológus vezetésével megvalósult komplex felmérésben (Culic–Horváth–Raț 2000, Lazăr 2000) olyan nagy témák szerepelnek, mint: identitás, sztereotípiák, társadalmi távolságtartás, az állam és a kisebbségek kapcsolata, anyanyelv és nemzetiség kapcsolata, nyelvhasználat, egymás látása stb. A jelentésből néhány olyan témát emelek ki, amelyek az etnikumok közötti kapcsolatok változására utal, az egymás látására, valamint azokat a kérdéseket, amelyek esetében külön megjelennek a székelyföldi románok válaszai is.

A felmérésben válaszoló magyarok 62,8%-a szerint a magyarok és a románok közötti kapcsolatok javultak az 1989 utáni időszakban, a román megkérdezetteknek 43,4%-a állította ugyanezt. A magyarok 27,6%-a szerint kapcsolatok a két nemzetiség között rosszabbak, a román válaszadóknak ezt 35,8%-a állította, míg a magyarok 9,5%-a és a románok 20,8%-a nem észlelt változást az interetnikus kapcsolatokban. Az 1996-os választások után a magyarok 54,3%-a, a románok 45,8%-a észlelt javulást, 24,8% (magyarok) és 22,2% (románok) rosszabbnak látja a viszonyt. A magyarok 20,9%-a és a románok 32%-a szerint ugyanolyanok maradtak a kapcsolatok. A felmérés külön kitér a székelyföldi románok és magyarok közérzetére. A fennebb említett kérdésekre a megkérdezett székelyföldi románok szerint 1989 előtt 19,7%-ban volt jobb a kapcsolat, 30,5%-a szerint jobb és 31,6% nem észlelt változást. A székelyföldi magyarok 52,3%-a szerint 1989 előtt jobb volt a kapcsolat, 11,5% szerint rosszabb és 12,8% szerint ugyanilyen. Az 1996-os választások után a székelyföldi románok 25,3%-a szerint jobb, 17,9%-a szerint rosszabb és 38,6% szerint ugyanolyan a viszony. A magyarok 48,1%-a jobbnak, 14,9%-a rosszabbnak és 21,7%-a ugyanolyannak látja a románokkal való kapcsolatokat. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek közül a magyarok érzik határozottan jobbnak a nemzetiségek közötti viszonyt az 1989 utáni időszakban Romániában és Székelyföldön is. Ugyanebben az időszakban a románok majdnem fele-fele arányban érzékelték javuló, illetve rosszabbodó kapcsolatokat. A székelyföldi románok nagy része ugyanolyannak vagy még rosszabbnak ítéli meg a kapcsolatokat. Az 1996 utáni időszak interetnikus kapcsolataiban a magyarok országos szinten és Székelyföldön is javulást érznek, amelyet a románok is hasonlóképp értékelnek. A székelyföldi románok nagyobb százalé-

60 Centrul de Cercetare al Relațiilor Interetnice (Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja) 2000 május–júniusában végezte felmérés eredményeit foglalja össze a 2002-es *Etnobarométer*.

ka ugyanolyannak látja a kapcsolatokat, azonban emelkedett a javuló tendenciát érzékelő románok számaránya is.

A románok és magyarok közötti kapcsolatokat jellemző kifejezéseknél a felmérést végzők külön csoportosították az egyes régiókból kapott válaszokat: Erdély, Munténia, Moldva és székelyföldi románok. Az erdélyiek 66,4%-a és a székelyföldi románok 61,9%-a az együttműködést emelte ki, 11,5%-a az erdélyieknek és a székelyföldi románok 14,7%-a a kölcsönös tisztelet hiányát jelölte meg, az erdélyiek 6,9%-a és a székelyföldi románok 9,1%-a konfliktusosnak ítéli meg a két etnikum kapcsolatát. A saját régióra jellemző kifejezéseknél az együttműködés a legjellemzőbb (erdélyiek: 66,4%, székelyföldi románok 61,9%). Az erdélyi és a székelyföldi románok válaszai hasonló értékeket mutatnak, kivételt képez a konfliktusos helyzet értékelése, ami a többség kisebbsége a kisebbség többsége helyzetből fakadhat.

Az etnikai kisebbségekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések a románok 65,9%-a szerint elégségesek, a magyarok 83,1%-a szerint nem elégségesek a törvény által biztosított jogok. A székelyföldi románok 65,2%-a szerint elégségesek a nemzeti kisebbségeknek biztosított jogok, 6,6% szerint nem elégségesek és 27,9% véli úgy, hogy túl sok joguk van. A székelyföldi magyarok 87,2%-a nem tartja elégségesnek jogait, 11,1% elégedett a számára biztosított jogokkal és csak 1,3% gondolja úgy, hogy túl sok joggal rendelkezik. A válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a román közösség tagjai úgy gondolják, hogy a magyarok elégséges jogokkal rendelkeznek, míg a magyarok épp az ellenkezőjét érzékelik. Ide kapcsolódik a Koszovóra vonatkozó kérdés is: miért nem alakult ki Romániában a koszovóihoz hasonló helyzet. A román válaszadók a toleranciát jelölték meg, valamint azt, hogy a magyarokkal sokkal jobban bánnak Romániában.

Az önidentifikáció meghatározásánál a románok 71,1%-a elsősorban románnak érzi magát, míg 24% esetében volt fontos a regionális identitás. A magyarok 53%-a erdélyi magyarként határozta meg magát, romániai magyarként 15,2% és román állampolgárságú magyarként 15,8%, székelynek 12,9% vallotta magát. A két etnikum esetében láthatjuk, hogy a románság esetében nem alakult ki erős regionális tudat, míg a magyarok esetében meghatározóan fontos az erdélyiség.⁶¹ A regionális önidentifikációt elkerülőik számára fontos a magyar nemzethez való tartozás.

Érdekes képet mutat a románok és magyarok saját maguk és egymás jellemzésére megjelölt kifejezések megismerése. A románok jellemzői önmagukról: vendégszerető, jóra való, szorgalmas, intelligens, becsületes, vallásos. A magyarok szerint a románok: vallásosak, képmutatók, összetartók, ellenségeskedők, babonások, elmaradtak.

A magyarok önmagukról: szorgalmas, civilizált, megbízható, becsületes, széthúzó, vendégszerető. A románok a magyarokról: összetartók, szorgalmasak, civilizáltak, büszkék, egoisták, ellenségeskedők.

⁶¹ Az Erdély-tudat megerősödésében nemcsak a történelemnek, hanem a közelmúlt eseményeinek is nagy szerepe volt. Kós Károly és a transzilvanizmus eszmerendszerének terjedése, az erdélyiség tudatosítása kiemelten erősítette a regionális tudatot.

A románok a cigányokról: lopnak, lusták, koszosak, elmaradottak, széthúzó, összetartók, buták. A magyarok a cigányokról: koszosak, lopnak, lusták, elmaradottak, buták, összetartók, babonások. A cigányok jellemzésében a magyar és a román válaszadók nagyon hasonló képet festenek. Az egymásról alkotott kép azonban nem ennyire egyértelmű, tükrözi az egymásról kialakított előítéleteket is.

A már korábban említett 2005-ös *PROROMI* felmérés a romániai cigányok szegénységi fokát mérte fel (Sandu 2005). Az országos felmérés Kovászna megyei mintavétele alapján az itt lakó cigány közösségek az összlakosság 3,2%-át teszik ki. A felmérés szempontrendszerét már korábban ismertettem, a jelentés nem tér ki külön az egyes régiók vagy megyék részletesebb ismertetésére.

2008-ban Marius Lazăr szociológus az Interetnikus Kapcsolatok Kutatóközpontja és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet felkérésére visszatér a székelyföldi magyarok és románok közötti „interetnikus hangulat” felméréséhez. A felmérés szerint a magyarok 44,2%-a és a románok 46,3%-a úgy látja, hogy a két etnikum között jó az együttműködés. A pozitív mutatókat a politikai légkörrel hozzák kapcsolatba. A kutatás a 8 évvel azelőtti adatokkal hasonlította össze a friss eredményeket.

Az akadémiai igényességgel megszerkesztett írások és felmérések mellett az általudományos munkák is megjelennek, melyek közül Ioan Lăcătușu írásai tűnnek ki (Lăcătușu 2004, Lăcătușu–Broană 2014). A székelyek önrendelkezése az egyik olyan téma, amely a románság számára teljes mértékben érthetetlen, hiszen – ahogy a fent bemutatott felmérések is tanúsítják – rengeteg joggal rendelkeznek, mégis ki akarják szakítani a Székelyföldet Románia testéből. Kutatási területe Dél-Kelet Erdély, ahol a román közösség történelmi-néprajzi-kulturális örökségét tárja fel. A hiánypótló írások a románok székelyföldi jelenlétét hivatottak bizonyítékokkal alátámasztani a dákoromán kontinuitáselmélet szellemében.

A Háromszéket vizsgáló román nyelvű szakirodalom rövid bemutatásán keresztül azt látjuk, hogy a hivatalos felméréseken kívül csak szerencsés esetben és magyar közvetítéssel érkeznek kutatók a környékre. Annak ellenére, hogy a jelentések igyekeznek a székelyföldi „helyzetről” objektív képet felmutatni, a terület és annak lakói nem veszítették el egzotikus jellegüket a románok szemében.

Az etnikai tér változásai

Interetnikus környezet

A földrajzilag is elkülönülő Felső-Háromszék, a Felső-háromszéki medence a megye hagyományőrzőbb vidékei közé tartozik. A medencét a Feketeügy folyó szeli át, a partjain lévő sík területet nevezzük Mezőföldnek. A vizsgált települések közül Székelypetőfalva terül el a sík vidéken, míg Haraly és Páva a Háromszéki-havasok lábánál fekszik. A terepkutatások során azt tapasztaltam, hogy a havasalji települések lakosai sokkal zárkózottabbak, óvatosabbak voltak, mint a székelypetőfalviak, akik a sík Mezőföldön élnek.

A három etnikum, a magyar, a cigány és a román közösségek közötti kapcsolatok vizsgálatakor elengedhetetlen azoknak a társadalmi átalakulásoknak a felelevenítése, amelyek ezeket a változásokat előidézték és folyamatosan táplálják. Az 1989 decemberében Románián végigsöprő forradalmat választóvonalnak tekintem. A terepkutatások alkalmával is megfigyeltem, hogy létezik egy '89 előtti és egy '89 utáni időszak az emberek életében, a '89 utánit már nem bontják le további kisebb időszakokra, egy tömbben viszonyulnak hozzá.

A '89 előtti időszak a vallási-etnikai korlátozások, a gazdasági megszorítások időszaka, mely elősegítette a nacionalizmus kialakulását (Hobsbawm 1990: 69). A magyar közösséget ért hátrányos kulturális-nyelvi-gazdasági intézkedések a román állammal szembeni ellenállást növelték és növelik a mai napig, amely az erdélyi, szűkebb értelemben véve a székelyföldi magyarokban egy olyan kisebbségi nacionalizmus kialakulásához vezetett, ami a kulturális és a politikai jogok igénylését fogalmazza meg.⁶² A Székelyföldön élő románokban viszont maga a kisebbségi lét alakított ki krónikus feszültséget és gerjesztett konfliktusokat, melyek a központi államérdek támogatásával olykor feloldhatatlannak tűnnek. A román nemzeterosztó nacionalizmus (Brubaker 1996: 27)⁶³ az ősi székely szabadságvágygal ütköztetve passzív ellenálláshoz vezetett, ami nemcsak a retorika szintjén, hanem kisebb-nagyobb helyi kezdeményezésekben is megnyilvánul. Együtt ható, összefogott cselekvés azonban egyik közösség részéről sem mutatkozott a lakosság nagy többségének a passzivitása miatt. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy az etnikai kisebbségi jogok érvényesülése és érvényesítése csak a politikai és a kulturális elit hatáskörébe tartozik-e.

Az első világháborút lezáró békekötések nyomán az etnikai tér, a nemzet és nemzetiség fogalmak felértékelődtek, központi problémává váltak az erdélyi társadalom-

62 Az utóbbi években a székely nemzeti jelképek használatáért folytatott harcok is ezt a viszonyrendszert tükrözik, valamint a Székelyföld autonómiáját követelő mozgalmak, megnyilvánulások is ezt hangsúlyozzák.

63 A nacionalizmus négy fajtáját különbözteti meg: a nemzeterosztó nacionalizmust, az anyaországi nacionalizmust, a nemzeti kisebbségek nacionalizmusát és a nemzeti-populista nacionalizmust.

ban. Az új élethelyzetben a magyar közösségnek újra kellett fogalmaznia önmagát ahhoz, hogy az új körülmények között megtalálja helyét, és a romantikus nemzet-szemlélet helyett az építő munkát elkezdhesse. Az önmeghatározáshoz (erdélyi magyarság) új jelző társult (kisebbségben élő), amely sok esetben nemcsak jelentésében, hanem az államhatalmi propaganda törekvéseivel is kiegészülve valóban egy kisebbségi, másodrendű állampolgári önmeghatározáshoz vezetett. Mások a kisebbségi létben az erőt, a kitartást látták, felismerve, hogy a román *nemzetállam* kereteiben megjelenő *kultúrnemzet* (Joó 1988: 13–17) a kisebbségi önmeghatározás alapjává válhat, Erdély különböző vidékein kiegészülve a helyi sajátosságokkal.⁶⁴ A Székelyföldön ez utóbbi irány érvényesült, hiszen itt a többség kisebbségben élt, a kisebbség pedig többségben.

A székely közösségek évszázadokon át működő rendjében⁶⁵ a román állam közigazgatási reformjai (1926, 1950, 1952, 1960, 1968) nagy változásokat hoztak annak ellenére, hogy részben az 1876-ban kialakított vármegyrendszer határait követték (Elekes 2004), bár a korábbi székrendszer erdős területeinek jó része a szomszédos román rajonok, majd megyék igazgatása alá került.⁶⁶ A székelyek különleges státusának teljes megszűnését jelentik ezek a reformok, a helyi önkormányzatok fokozatosan alakulnak át felülről irányított, jól meghatározott pártpolitikát követő, rendszert kiszolgáló gépezetekké. Az egyre növekvő politikai nyomás összekapcsolta a magyar és a román etnikumokat, hiszen közös volt az „ellenfél”, a Román Kommunista Párt. A cigány közösség gyűjtögető-házaló életmódjában Háromszéken, ezen belül Orbaiszéken nem érez politikai nyomást.

Az etnikai határok a Székelyföld esetében a földrajzi határokkal esnek egybe, a magyar közösség kulturális-történelmi-nyelvi önidentifikációja földrajzilag is jól elkülöníthető határok között képeződik le (Barth 1996). Jellemző, hogy az etnikai csoportokat alkotó egyedek közösségi szinten élik meg és határozzák meg nemzetiségüket. A magyarok körében az utóbbi években erős identitásszimbólum (a székely zászló különböző megjelenési formái: pl. zászló, matrica, kendő stb.) is kapcsolódott az etnikai önmeghatározáshoz, amelynek köztéren való használatát a politikai és államhatalmi intézkedéseknek köszönhetően törvény által szabályozták. A politikai és kulturális folyamatok így az egyén etnikai identitástudatának erősítéséhez járultak hozzá, közösségi szinten pedig az etnikai határok erőteljesebb leképezéséhez, megfogalmazásához. E jelenség nemzetközi visszhangra is lelt, de mivel az Európai Unió kisebbségekre vonatkozó szabályozásai kizárólag az egyének szintjén érvényesülnek,⁶⁷ a székely közösség csak individuális szinten tud a jogtíprás ellen fellépni. E rövid példán keresztül az etnikai identitás megfogalmazását a barth-i hármas szintű folyamatra (Barth 1996: 13, Keményfi 2006: 92–92) leképezve azt láthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek kérdésében egyéni és közösségi szinten tudunk

64 E két nemzettípus térszerkezeti kérdéseire lásd Keményfi 2006: 97–106.

65 Lásd a kötetnek *A székely társadalom* című alfejezetét.

66 Ez a tény a pávai erdők esetében ellehetetleníti a visszaszolgáltatás folyamatát.

67 A nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályozásokat *A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában* című alfejezetben tárgyaltam.

érdemi kutatásokat folytatni az EU-s rendelkezésekkel összhangban, az etnikai kisebbségek kérdésének közösségi szinten való szabályozásával az Európai Unió törvényhozói adósok maradtak.

Zabola szerepe a terepkutatásokban

A kötet alapját képező kutatások helyszíneit Zabola községhez viszonyítva mutatom be. E tény nemcsak Zabolának Orbaiszék történetében betöltött központi szerepét kívánja hangsúlyozni, hanem egy korábbi kutatás eredményeihez való viszonyulást is jelzi. Pozsony Ferenc vezetésével több felsőoktatási központ (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz tanszéke) oktatói és diákjai végeztek alapkutatásokat a településen. Az 1996–1998 közötti időszakban Zabolán végzett alapkutatás a poszt-szocialista átmeneti időszak korai állapotát örökölte meg (Pozsony–Anghel ed. 1999). A kutatás elsősorban a falu etnikai, felekezeti, társadalmi és gazdasági szerkezetének feltárására összpontosított, valamint az 1990-es rendszerváltozást követő modernizáció és globalizáció helybeli hatásainak felmérésére.

A 3500 főt számláló településen élő magyar, román és cigány közösségek a '90-es évek közepén a falu reprezentatív tereinek uralásáért versengtek. A román közösség a magyar etnikai reprezentációk (református templom, Mikes-kastély, Tatárhalom stb.) létrejötte előtti megtelepedésére építette fel a saját hagyományait. A szimbolikus erőforrások használata a saját etnikum legitimizálásához mind a köz-, mind a magánszférában megtalálható (Anăstăsoaie 1999). A Zabolán élő etnikumok térben jól elkülönültek egymástól: a falu központjában nagyrészt magyarok laktak, ez volt a falu közigazgatási-gazdasági központja is, melynek irányítását a magyar közösség tagjai végezték. A román közösség a falu felső részében a Preventorium, az egykori Mikes-kastély és az új ortodox templom közötti térben élt, mely a település szimbolikus tere is egyben: a Mikes család a magyar közösség számára a társadalmi hierarchia csúcsát jelentette, az új ortodox templom pedig a román közösség számára jelentett szimbolikus erőforrást. A cigányok a falu különböző tereit lakták be, az 1990-es változások után azonban kezdtek beszivárogni a település magyarok lakta központjába, amit a magyar közösség fenyegetésként élt meg (Palada 1999).⁶⁸ A három etnikum nemcsak térben, hanem a társas élet szintjén is jól elkülönül egymástól, a vegyes házasságok aránya az 1990-es évek után csökkent 5,64%-ról 4,2%-ra (Mirk 2007).

A település gazdasági és demográfiai erőforrásainak vizsgálatakor a kutatók azt tapasztalták, hogy bár a magyar közösség tagjai több termőfölddel és kaszálóval rendelkeznek, kisebb családokban élnek, idősebbek és házaik is öregebbek, mint a román közösségé. A román gazdaságokban több juhot, lovat és szekeret írtak össze, a

⁶⁸ Zabola etnikai térképét Szabó Á. Töhötöm készítette el a falu térszerkezetének vizsgálata során. (Bővebben lásd: Szabó Á. T. 2003).

tehenek és az autók aránya egyenlően oszlott el a magyar és a román közösség tagjai között. A cigány közösség nem rendelkezett gazdasági erőforrásokkal, leszámítva néhány lovat, szekeret és autót. A népes cigány családok aránya jóval meghaladta a magyar és a román családok népesedési arányait. A javaknak megfelelően a magyar közösség a mező irányába, a román közösség az erdő irányába terjeszkedett. A cigány közösség a megnyíló határok adta lehetőségeket kihasználva külföldön keresték boldogulásukat, az ott szerzett pénzt azonban a faluban költötték el. A magyar kultúra presztízsét mind a román, mind a cigány közösség elismerte, a cigányok akkulturációja is ennek eredménye: magyarul beszélnek, református vagy katolikus vallásúak, nincsen vajdájuk, a tehetősebbek az új telek megvásárlását követően székelykaput állítottak (Palada 1999). Az 1989 utáni időszakban a Magyarországon hálázó kereskedést folytató cigányok hazatérve a magyar közösség keretében vásárolnak telkeket, építenek hatalmas házakat. A magyar közösség tagjai ellenszenvvel viselik a cigány közösség „erőfitogtatását”, valamint azt a tényt, hogy a magyar közösség szimbólumait mint sajátjukat használják. A gazdag cigányok fokozatosan ellenséges, számtalan esetben pedig agresszív viselkedése a faluban uralkodó rend felborulását jelezte. A szimbolikus terek elfoglalásával a cigány közösség tehetős tagjai a magyarokkal próbálták azonosítani magukat, azonban a magyar közösség nem viszonyult hozzájuk befogadóan. A cigány közösségen belül fokozatosan két közösség alakul ki: a dombon lakó szegények és a Főúton és környékén lakó gazdag cigányok (Anghel 1999).

Anghel Remus Gabriel 2012-ben visszatért a településre a három etnikum migrációs szokásainak vizsgálatára (Anghel 2015). Míg az 1990-es évek közepéig többnyire a cigány közösség tagjai dolgoztak külföldön, addig a 2010-es évek elejére már mindhárom etnikum számos tagja vállalt külföldön munkát. Az 1990-es évek közepére a Zabola vonzáskörzetében lévő ipar megszűnt, így a férfiak nagy része munkanélkülivé vált. Sok család gazdálkodásból próbálta eltartani magát, azonban sokan vállaltak Magyarországon időszakos munkát. A 2002-es vízumkötelesség eltörlésével megnyíltak a határok a cigány és a román etnikum tagjai számára, akik az Európai Unió különböző országaiban vállaltak munkát, fő desztinációjuk azonban Olaszország és Németország volt. Az etnicitás központi szerepet töltött be a három közösség életében: nemcsak az 1990-es évek közepén szerveződött a helyi közösségek élete az elkülönülő három etnikum terében, hanem a 2000-es évek elejére is megmaradtak az etnikai vonalon húzódó megnyilvánulások, a három etnikum migrációs célországai is ezt tükrözik. Anghel Remus Gabriel azt tapasztalta, hogy a település szintjén elhalványodtak az éles etnikai határok, az etnikumok tagjait a megélhetés és a pénzkeresési lehetőségek foglalkoztatták.

A Zabolán végzett alap kutatások fentebb felsorolt eredményei mellett a település átfogó leírását Pozsony Ferenc végezte el, aki számos könyvet (Pozsony [2002], 2012) és tanulmányt (Pozsony 2007, 2010, 2014) jelentetett meg a település és az itt élő etnikumok története, szokásai, hagyományai, etnikai-demográfiai folyamatai leírásával. Munkáiban a zabolai közösség ciklikus fejlődését mutatja be, miközben a falu teljes monográfiáját elkészítette.

A kötet alapját képező kutatások helyszínei, annak ellenére, hogy Zabola község részei, illetve a községgel szomszédos település, a fent ismertetett etnikai kapcsolatoktól és viszonyrendszerektől eltérő, néhol pedig hasonló képet mutatnak. A vizsgált települések közül csak Páván talákoztunk népes román közösséggel, a másik két településen magyarok és magyar anyanyelvű cigányok élnek. A pávai román közösség nem mutat hasonlóságot a zabolaiakkal, arányaiban is kisebb közösség, a családtörténetekből jól rekonstruálható az egyes családok letelepedése, fejlődésvonala (Dorondel 2013). A magyar közösségek esetében Zabolához hasonló folyamatot tapasztaltunk mindhárom településen: a magyar közösség elöregedése megállíthatatlan folyamatnak látszik, a '90-es években bekövetkező migrációs hullámok, valamint az azóta is folyamatos elvándorlás hatása nemcsak demográfiai, hanem gazdasági-kulturális szempontból is erősen befolyásolja a helyben maradt magyar közösséget (Szabó L. 2016b, 2016c). Az elkövetkezendőkben a három településről készült esettanulmányokban mutatjuk be az etnikai együttélés terepen tapasztalt eredményeit.

Székelypetőfalva

A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története

Székelypetőfalva Zabola községközponttól 4 kilométerre fekszik, megközelítése azonban ennél sokkal hosszabb útvonalon lehetséges: az Imecsfalván keresztül haladó megyei útból leágazó földúton, a vasútállomáson keresztülhaladva 5 kilométer távolságra található, majdnem félúton Imecsfalva és Szörce között (Szabó L. 2016b). A település lakóit a külvilággal a Sepsiszentgyörgy–Bereck útvonalon közlekedő vonat köti össze, amelynek legközelebbi megállója 5 kilométerre található a falutól. A korábbi buszjáratokat megszüntették, így személygépkocsi hiányában nehézkes a közlekedés, téli időszakban pedig gyakran elszigetelődik a település a hófúvások miatt. Egykoron nem volt ennyire elszigetelt, hiszen Petőfalván haladt keresztül a történelmi Postaút, amelyen a királyi postakocsik is közlekedtek.

A Feketeügy folyó bal partján, az ún. Mezőföldön elterülő falu sík területen fekszik, a délkeleti részén található egy kisebb domb, amelyen a katolikus templom és a temető áll. A templom helyén valószínűleg egy kápolna állott, amelyet 1711-ig használtak a hívek. Akkor építették a ma is látható katolikus templomot Assisi Szent Ferenc tiszteletére, melynek sekrestyéjét az egykori kápolnából alakíthatták át. A templomot 1823-ban felújították, majd 1825-ben harangtornyot is emeltek a templom mellé. Ugyanebben az évben készült el az orgonakarzat, orgonáját Kollonich István, kézdivásárhelyi orgonakészítő építette. 1762-es oltárképe Assisi Szent Ferencet ábrázolja. A falunak nincsen önálló papja, a miséket az imecsfalvi plébános celebrálja, az istentiszteleteket pedig a székelytamásfalvi református lelkész tartja házaknál.

A falu déli részén található a borvízforrás, mivel a település a Csomád-hegységet a Keleti-Kárpátok kanyarulatával összekötő strukturális törésvonal mentén fekszik, jelentős mennyiségű szén-dioxid gáz jut a felszínre, ami a szénsavas savanyúvizek képződéséhez járul hozzá (Kisgyörgy 2000: 204). Ennek a jelenségnek köszönhető a Petőfalvi-fortyogó néven ismert hideg ásványvizes fürdő létesítése, amelyről a *Székely Nemzet* című újság 1889-es évfolyamában így számoltak be: „...múlt év augusztusában szedték rendbe, s ma már egyike a legáldásosabb, legjobb hatású gyógyfürdőknek. Nemsokára a petőfalvi hideg tükörfürdő felsorakozhatik a legjobb fürdők közé: vize, melyben a legtöbb a vas- és kéntartalom, hűlésben szenvedő betegeken csudával határos dolgokat művel. Egy zabolai ember három hónapnál hosszabb idő óta feküdt súlyos hűlésben, 8 napi használat után meggyógyult. Külön fürdőt rendeztek be nőknek és férfiaknak öltözőkabinokkal ellátva. Több ilyen fürdőt lehetne berendezni, mivel az egész község határán számtalan gyógyforrás, sós, keserű vízű létezik.” (Cserey–Binder 1992a.) A fürdő több mint fél évszázad után is megőrízte vonzerejét, a múlt században a fiatalok kedvenc szórakozási helye volt. *Ez olyan szép virágzó falu volt ezelőtt 30 évvel. Voltak flekkenezések a borvíznél, örökké men-*

*tünk a borvízre 40 százalékos előleg osztásnál a kollektívából. Nagy zene volt, bál volt minden évbe. Nagyba ment a flékenezés, a szomszéd falukból mindjöttek ide.*⁶⁹

A mostani fürdő elődjét, a Fortyogó-fürdőt 1932. július 10-én avatták fel, mely központi szerepet töltött be a közösség életében. A borvizes fürdő nyitva állott a közösség tagjai számára, akik előszeretettel élvezték annak előnyeit, a társadalmi élet egyik központi színterévé vált. 2008-ban a megyei tanács által kezdeményezett, népi fürdőket felújító mozgalom keretében felújították a fürdőt Albert Zoltán geográfus, turisztikai szakember és Papucs András geológus szakmai felügyeletével. Így a megújult fürdő a finn és a svéd szauna elemeivel bővült, 8–10 személyes, fafűtéses szaunaházat is építettek a borvizes medencék mellé. A fürdő maga 17 ár területen fekszik, 5x5-ös fából épült medence van a szaunaház mellett. A medencéket a helyben feltörő források táplálják, csak a fürdő területén 6 helyen tör fel forrás a földből. A fürdő felújítása óta kevésbé tölt be központi szerepet, télen Sepsiszentgyörgyről és a környező városokból látogatják, nyáron folyamatosan érkeznek fürdőzni vágyók a Fortyogóra, a falubeliek azonban ritkán járnak ide. Petőfalván nemcsak a Fortyogónál található borvíz, hanem a falu számos kútjában és a falu melletti Haraly-patak vizében is borvíz folyik. Ezek a feltörő források nem teljesen egyformák, *van ahol vasasabb, és van ahol erősebb s van ahol gyengébb.*⁷⁰ A patak mellett, a falu északi végében található a közös nagy borvízkút, amelynek vize gyomor-, bél-, máj- és húgyúti betegségekre alkalmazható ivókúraként. A falubeliek viccesen megjegyezték, hogy Petőfalván még a jószágok is borvizet isznak.

A falu határában a Székely Nemzeti Múzeum régészei 1960-ban végeztek hitelesítő ásatást, majd 1978–1980 között tárták fel a 12. századi keresztény temetőt. A kutatások vezetője dr. Székely Zoltán múzeumigazgató volt. A feltárt sírok egy átlagos lélekszámú falura engednek következtetni, 80–100 fős közösség használhatta a temetőt 80–100 éven keresztül (bizonyítják ezt a rátemetkezések). A szakemberek szerint a kora középkori temető köznépi temető volt, mely nem egyértelműen székely temető (az orbai székelyeket egy évszázaddal később telepítik ide), azonban a leletanyag alapján ugyanazok a gazdasági-politikai-kulturális hatások érték az itt lakókat, mint Erdély többi részén (Székely Z. 2001: 210–212).

A falu történetéről keveset tudunk, első okleveles említése 1567-ből való, Peteoffalwa néven. Orbán Balázs Tamásfalvával együtt azt írja róla: „Ha kicsinyek most, hajdan sem voltak jelentékenyebbek, mert az 1567. évi regesztrumban Thomasfalva 10, Peteófalva 4 kapuval volt bejegyezve. Nevüket a legelőbb idetelepülőkől Tamástól és Petőtől nyerhették. Különbén Petőfalva volt Háromszék egyetlen faluja, melyet csaknem kizárólag jobbágyok laktak, ezek a zabolai Mikes-jószágához tartoztak, s 1848-ban szabadultak fel.” (Orbán 1869: 194.) A *Székely Oklevéltárban* szereplő 1602-es székely katonai összeírás szerint azonban az év augusztus elsején Bášta 15 szabad székelyt esketett fel a király hűségére Petőfalván (SzOkl V. 1986: 199). Az előző fejezetben részletesen bemutattam a székely rendek századokon keresztül

69 T. G., férfi, 86 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (kézirat, 2013).

70 J.É., férfi, 45 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

folytatott küzdelmeit, azok kiváló tényezőit és következményeit, többek között felvázoltam a szabad székelyek önként vállalt jobbágyságának okait is. Ezek alapján valószínűsíthetjük, hogy Petőfalva esetében is hasonló folyamatok mehettek végbe. A majdnem állandósuló részvétel a hadjáratokban, az ország mérhetetlen pusztulása olyan kötelezettségeket és ezzel együtt költségeket rótt a katonáskodó székely társadalomra, amit az nem tudott elviselni. A szabad székelyek nagy száma arra a felismerésre jutott, hogy a hadkötelezettség nagyobb teherrel jár, mint a jobbágyság, így lekötötték magukat a földesuraknak (Szádeczky-Kardoss 1927: 99). Petőfalva esetében ezzel magyarázható, hogy Orbán Balázs a Mikes-uradalom jobbágyaiként említi a teljes falut (Orbán 1869: 194).

Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig

Magyarország – és ezen belül Erdély – etnikai viszonyainak első hivatalos felmérésére 1850–1851-ben, az osztrák hatóságok által lebonyolított katonai célzatú népszámlálás alkalmával került sor. Ezt az összeírást a magyar statisztikusok bizonyos fenntartásokkal kezelték, mivel azt gondolták, hogy az elfogult végrehajtó szervezet a magyarok számának megállapítása során a ténylegesnél alacsonyabb értékek meghatározására törekedett. A népszámlálás eredményeit azonban elfogadták, és megbízhatóbbnak tekintették a korábbi becsléseknél (Varga 1998b: 10). Az osztrák önkényuralom hatóságai 1857-ben újabb népszámlálást tartottak, mely a nemzetiségi viszonyok kutatására nem terjeszkedett ki, csak a vallásfelekezeti hovatartozást vizsgálta. A demográfiai adatok összesítését így az 1850–1851. évi osztrák katonai összeírástól számítva tekintjük át egészen az utolsó, a 2011-ben összeírt népesedési adatokig, felhasználva mind a magyar, mind a román statisztikai intézetek vonatkozó adatait (4. táblázat).

Az adatok nagyon erős demográfiai ingadozást, a dinamikus fejlődés pedig a századfordulóra jelentős számbeli visszaesést mutatnak, amelyek a 19. század végén és a 20. század elején a Székelyföld egészére jellemző kivándorlás egyik eredményeként értékelhetők. A falu 20. századi történetében a második bécsi döntés után a legmagasabb a lélekszám, ami a kollektivizálás, majd az iparosodás és a kommunista államberendezkedés hatásainak következtében fokozatosan csökken. A megváltozott életkörülmények a petőfalvi lakosokat, akárcsak a környék többi településének szegényebb lakóit városokba vonzották, a könnyebb megélhetés, maga a városi lét, a kiszámítható, biztos jövedelem a népesség folyamatos fogyáshoz vezetett (Coroi 2013: 492). Száz év alatt a falu lakossága a felére csökkent: 1900-ban 333 főt írtak össze, 2002-ben már 168 lelket számlál a település. A 2011-es népszámlálás a falu demográfiai adatainak mélypontját mutatja, hiszen 1850 óta ebben az évben írták össze a legkevesebb lélekszámot. A kutatásaim során összesített adatok enyhe növekedést mutatnak, 5 fővel több a falu állandó lakosa, mint 2011-ben, azonban ez a szám is alacsonyabb, mint a 2002-es vagy az 1992-es összeírás adatai. Megfigyelhetjük, hogy az 1989-es változások utáni összeírás 1992-ben drasztikus népességfogyást

mutat, ami a 10 évvel később készült népszámláláskor enyhén emelkedik, 20 évvel később azonban erős fogyást jeleznek a statisztikák. A statisztikai adatok tehát a népesség számának folyamatos csökkenő tendenciáját mutatják.

Petőfalva volt az első falu Orbaiszéken, ahol megalakult a kollektív 1950-ben. Egy család kivételével mindenki beállt: *Itt Petőfalván 50-be megalakult a kollektív. Azelőtt mindenkinek megvolt a magángazdasága. Előbb itt volt a raktár részen a kollektív, aztán nem látták itt jónak és kiköltöztették a falu másik végére. Mindenki beadta csak Faragó nem, aztán utána volt baja elég. Aztán nem tudom Intorszurán vagy hol adták ki a földjüket. Egyszerűen nem állott bé, azt mondta, hogy nem és kész, nem adta be a földjét. Hát, jól van, de földjít itt bevették mert mindenkinek békomeszálták a földjít, aztán adtak, hol itt, hol ott szanaszéjjel és a kvótát kirották rea.*⁷¹

*Itt már '49 őszén egybe vették [megj.: a földeket]. Erre visszaemlékszem, hogy '49 őszén már a vetés egybe ment. S akkor ahogy hordoztak a kollektívekbe ott a Regátba, a teherautó állott elé, ültünk fel, amelyik otthon kellett maradjon az burogzott mer az szantiner kellett legyen.*⁷²

A visszaosztott földek és az otthoni gazdaság mértékétől függően állapították meg, hogy kinek mekkora a „kvótája”, mennyi terményt, állatot, húst, tojást, tejet kellett kötelezően beszállíthatnia a kollektívbe, hogy elkerülje a büntetést. *Hát ki volt róva a kvóta egy bizonyos mennyiség, ezzel ölték meg a magángazdákat. Megvolt mondva, hogy be kell adni ennyi meg ennyi termést, úgyis volt, hogy még egy vider gabonánk sem maradt meg, elvitték a néptől. Kimérték, bevitték és be kellett vinni másnap a futurába, a magtárba. [...] Ha nem volt termés, akkor megvetted onnan, ahonnan tudtad onnan. A föld után bé kellett adni a kvótát. Húskvótát, tehén, marhahúst, disznóhúst, tejet s mindent. Ha volt tehened ha fejtéd hanem fejtéd a tejkvótát be kellett adni, vinni kellett a csarnokba a tejet. Ha valaki nem vitte akkor megbüntették.*⁷³

A kommunizmus térhódításával megszűnik a kvótarendszer, az öregek úgy emlékeznek ezekre az évekre, mint a falu történetének leggazdagabb időszakára: *[...] itt a Kánaán volt akkor a kommunizmusba. Ezek sem adót nem fizetett a kollektív, sem beszállítást nem adott, mindent szétosztottak, amit termeltek, mindent szétosztottak itt a falu népének. [...] Azért mert beszállították a magánok, reányomták a magánokra, hogy kényszerítsék rea, hogy álljon be az is, csináljon társulást. Itt mivel csak egy ember nem adta be, ezért a falu népe azon az egy családon kívül nagyon jól élt, a más falukba lévő magánok beszállítottak mindent.*⁷⁴

A kollektív viszonylagos jólétet biztosított a falunak, a fiataloknak lehetőségük nyílt tanulni. Sokan Brassóba mentek szakmát tanulni, majd ott is telepedtek le, már nem tértek haza szülőfalujukba. A kézdivásárhelyi keményítőgyár, majd a csa-

71 G.K., nő, 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

72 T.Z., férfi, 80 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

73 G.K., nő, 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

74 G.K., nő, 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

vargyár beindulásával (az 1970-es évek eleje-közepe) fokozódott az erőteljes elvándorlási folyamat, a fiatalabbak városra költöztek a jobb megélhetés reményében, az otthoni házaikat eladták, hogy az új élet berendezéséhez tőkét szerezhessenek. Az olcsón eladott házak egy részét cigányok veszik meg. *Így aztán Kézdi-re kezdtek menni, eladták a házikot, ahol Józsi cigány lakik, azt a házat es úgy adták el, hogy elementek Kézdi-re Szigethy Laciék. [...] Oh, olcsón ment, potom áron eladták. Egy rend szobabútorért odaadták a házat Józsi cigánynak, mert Kézdi-n a blokkba bé kellett rendezni a szobát.*⁷⁵

A házak eladása 1990 után is folytatódik, akik már korábban elköltöztek vagy elementek a faluból, elvétele költöznek vissza, jó esetben hétvégeken hazajárnak. Néhányan közülük gazdálkodnak is, de számuk elenyésző. Gyakran fordul elő, hogy a faluban lakó tehetősebb magyarok felvásárolják a szomszédságukban található eladó házakat, a többi ház eladásakor is petőfalvi gyökerekkel rendelkező vásárlók jelentkeznek. Jelenleg csak egy olyan magyar család él a faluban, akik teljesen idegenek, nincsenek közvetlen helyi gyökereik. 2004-ben költöztek ide, a férj kézdivásárhelyi, a nő nagyváradi származású, mindketten munkanélküliek, a férj Svédországban vállal időszakos munkákat. Rajtuk kívül négy másik család költözött vissza a faluba, akik helyi gyökerekkel rendelkeznek. Az egyik család a helyi boltot üzemelteti, a férj Köpecről származik, a feleség pedig Kézdivásárhelyről. A nagymama Izraelben dolgozik, az ő megtakarított pénzét fektetik be a helyi ingatlanokba. A másik egy özvegyasszony, aki nyugdíjas éveire tért haza. A harmadik család gazdálkodik, a férj naponta kijár a faluba Kézdivásárhelyről, tavasztól ősziig pedig a család is ki-költözik. A negyedik család tavasztól ősziig költözik haza Petőfalvára, ők méhészetel foglalkoznak.

Petőfalva a 21. század második évtizedében

A nyitott és zárt kérdéseket egyaránt tartalmazó kérdőívek lekérdezésével, félig strukturált és strukturálatlan interjúkkal, valamint a résztvevő megfigyelés módszereinek segítségével a falu jelenlegi demográfiai, kulturális és gazdasági felmérésére összpontosítottam. A dolgot megírásához felhasználtam a Rádu Viola 2013-as gyűjtéséből származó öt interjút, amelyet három magyar és két cigány családdal készítettem. Az így összesített adatokat egészítettem ki, ellenőriztem és vettem össze a zabolai Polgármesteri Hivatal által készített statisztikákkal. A fenti kutatás során állítottam össze a jelenlegi népesség számarányát, etnikai eloszlását és minden szám-szerű adatot, amit az alábbiakban használlok.

Saját kutatásaim alapján 2015-ben Székelypetőfalva összlakossága 160 fő, ebből 82 magyar és 78 cigány (Szabó L. 2016b). A 2011-es hivatalos népszámlálási adatokban nem szerepelnek cigány nemzetiségű lakosok a faluban, mivel mindannyian magyar etnikumúnak vallották magukat, sok esetben a kérdezőbiztoson is múltott, hogy

75 G.K., nő, 82 éves, Petőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

az etnikumra vonatkozó kérdést a választ sugallva tette fel, avagy szabad választást hagyott a válaszadónak. A hivatalos adatokkal ellentétben erős cigány identitással rendelkezik az itteni közösség, amely határozottan cigány nemzetiségűnek határozza meg magát: „*Mi cigányok vagyunk...*”⁷⁶

A cigánygyerekek korai identitástudatát az alábbi történet tükrözi: *A tegnap ellenőrzésünk volt, mert megyek 1-es fokozatira, többek közt Gergely-Kovács Kata óvónéni Kovásznáról. Bejött ő is az osztályba, s beszélgetett a gyermekekkel, s kérdezték, hogy az óvónéni hogy hívják? S mondja, hogy Gergely-Kovács Katalin. S mondja ez a Gergely Tamáska, az nem lehet, a Gergely az cigány név, én is Gergely vagyok!*⁷⁷ Ez a történet is mutatja, hogy már gyermekkorban tudatában vannak annak, hogy ők cigányok, más családneveik vannak, mint a magyaroknak, a személynevek viszont elfogadott módon egyeznek a magyar lakosságával, mivel ők magyar cigányok.

A faluban lévő 101 telekből 51 lakott, 43 lakatlan vagy csak hétvégén használják, 7 pedig kert (18. ábra). Az 51 lakott portából 38 magyar és 13 cigány porta. A lakatlannak besorolt házaknál időszakosan lakott 4 telek, ezek tulajdonosai tavasztól ősziig helyben gazdálkodnak. A lakatlannak besorolt telkek 90%-át hétvégén lakják vagy időnként gondozzák és rendben tartják, 10%-a pedig elhanyagolt, a tulajdonos nem foglalkozik vele. Az utóbbi években Kézdivásárhelyről, Zaboláról és Csernátomból vásároltak házakat Petőfalván, mindannyian helyi felmenőkkel rendelkeznek; Brassóban, Kovásznán, Sepsiszentgyörgyön lakó elszármazottak pedig hétvégként látogatnak haza a faluba és gondozzák az örökségüket. A hétvégét falun tölthők egy része ellátogat a Fortyogó-fürdőre, néha kisebb mulatságokat is szerveznek itt. *Szoktunk pingpongozni, s nyáron kijárunk a Fortyogóra flekkenezni.*⁷⁸

A 2015-ös kutatás során összesített adatok felhasználásával készítettem el a faluban lakó családok szerkezetét bemutató grafikonot, az itt szereplő adatok a kérdőíves felmérés során az egyes portákon lakó családokat mutatja (10. ábra). A cigány lakosság esetében több generáció is együtt él, ezeket az adatokat egy családként kezeltem. A magyar közösség esetében a nagykorú gyermek felnőtt embert jelent, aki még mindig a szülőkkel él együtt.

A grafikonon láthatjuk, hogy az 51 családból a legtöbb az egyszemélyes háztartás (egyedülálló idős ember), valamint az egy házaspáros típusú családból álló háztartás (idős házaspár), ami a családok 57%-át jelenti, ennek 4%-a gyerek nélküli házaspár (Kollega Tarsoly főszerk. 1996–2000). A famíliák 12%-a nukleáris családtípus, 3%-a esetében lakik együtt több generáció, a nukleáris család kiegészül a nagyszülőkkel vagy a felnőtt gyermekekkel.

A családszerkezet etnikai lebontása során azt tapasztaljuk, hogy a 38 magyar család 68%-a idős egyszemélyes háztartás vagy idős házaspár, 5%-a gyerek nélküli fiatal házaspár, 5%-a nukleáris család, 22%-a pedig a többgenerációs családtípust kép-

76 E.O., 34 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

77 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

78 T.L., férfi, 48 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

viseli. A cigány közösségre a nagycsalád jellemző. A familiák 8%-a idős házaspár, 31%-a nukleáris család, 23%-a két generációs család, 38% esetében pedig három vagy négy generáció él egy fedél alatt.

A magyar családok esetében az idősek ápolják a közösségi kapcsolatokat, ők hét-közben és a vasárnapi mise/istentisztelet keretében is találkozhatnak, ritkábban látogatják egymást, de tartják a kapcsolatot, segítik egymást, amikor szükség van rá. *Nem nagyon törődünk egymással, de ha valamelyikkel baj van, mindegyik ott van.*⁷⁹ A fiatal családok között azonban nincs átjárás, nem igénylik egymás társaságát: *A legtöbb kollektív nyugdíjas, kevesen dolgoznak, a kertecskében megtermelnek mindent, s csak az alapélelmiszert veszik meg. 6 vagy 7 fiatal család vagyunk, de nem járunk össze. Mindenki elvan magával.*⁸⁰ A cigány családok esetében cigány közösségről beszélhetünk, hiszen mind a 13 család együtt éli meg a mindennapokat, szoros kapcsolatot tartanak fenn és ápolnak.

A faluban élő gyermekek összesítésében a kis- és nagykorú gyermekek között szerepelnek azok is, akik már felnőttként élnek együtt a szülővel (12. ábra) – az összesítés a falu típusának meghatározása mellett a közeljövőt is előre vetíti. A faluban élő 38 magyar családból 7 családban van kiskorú gyermek, ebből 5 család esetében lakik a nagyszülőkkel együtt a nagykorú gyermek és családja. 10 magyar család esetében él együtt a szülő és nagykorú gyermeke, valamint annak házastársa.

A cigány lakosság körében a többgyermekes nagycsalád jellemző, legkevesebb kettő és legtöbb hat kiskorú gyermek van egy családban. Összesen 33 kiskorú él a 13 cigány családban, ami az összesített kiskorú gyereklétszám 82,5%-át teszi ki, míg a magyar családokban élő 7 kiskorú az összgyereklétszám 17,5%-át jelenti. A cigány gyermekek a helyi óvodába és elemi iskolába járnak, a magyar gyermekeket a szülők Kézdivásárhelyre és Zabolára viszik iskolába.

A faluban lakó magyarok 70%-a nyugdíjas, illetve betegnyugdíjas, 20%-a gazdálkodik és háztartásban tevékenykedik, 10%-a dolgozik a közeli Kézdivásárhelyen vagy a községközpontban, Zabolán. A cigány lakosság munkanélküli, segélyekből él, valamint alkalmi munkákból.

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy Petőfalva előregedő falu a magyar lakosság szempontjából, azonban egy életerős, gyorsan szaporodó cigány közösséggel rendelkezik.

Vallás és mindennapi vallásosság

Mezőföldnek a Szentfölddel határos első katolikus településén az 1850-es népszámlálási adatok szerint 325 római katolikus és 3 református vallású személy élt (5. táblázat). A reformátusok száma az összlakosság növekedésével arányosan emelkedett, a legtöbb reformátust az 1930-as és az 1941-es népszámláláson írták össze, amikor a

79 G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

80 T.I., nő, 39 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

legtöbben laktak a faluban. A népesség fogyásával azonban a reformátusok száma is fokozatosan csökkent, 2002-ben 15 fő, 2011-ben 10 fő és 2015-ben 9 fő alkotja a református közösséget a településen. A népszámlálási adatsorokban néhol megjelenő ortodox vallásúak valószínűleg beházasodtak a faluba, azonban az egy fő beolvadhatott a magyar közösségbe, hiszen a következő évben összeírt adatokban már nem szerepel. Az 1941-ben összeírt egy fő unitárius vallású személlyel is az ortodox vallással hasonló folyamat játszódhatott le.

A kutatási adataink alapján jelenleg 9 református és 145 római katolikus vallású személy él Petőfalván. A reformátusok háromhetente tartanak istentiszteletet, a lelkész a szomszédos Székelytamásfalváról jár át. Templom hiányában az istentiszteleteket házaknál tartják. A reformátusok mindannyian magyarok, a cigány közösség tagjai katolikus vallásúak. Azt tapasztaltuk, hogy a szakrális tér fogalma (Bartha 2006) kitágult a református hívők számára, maga a vallásos szertartás szakralizálta az erre a célra használt teret.

A katolikusok Imecsfalvához tartoznak, a lelkész minden vasárnap tart misét, ahová főleg az idős emberek járnak. *A nem cigány lakosság jár templomba, a cigány lakosság csak karácsonykor, mivel csak az kap csomagot, aki eljön a misére is. Csak azért, hogy jön, mert ő cigány, azért nem kap. Ez nem szociális, hogy jár. Legalább annyit elvárok, hogy azért legyen ott, ha valamit szeretne kapni.*⁸¹

A falu legnagyobb vallásos ünnepe a Szent Ferenc-búcsú, melyet október 4-én tartanak. Ilyenkor hazamennek a faluból elszármazottak is, hogy az otthoniakkal együtt legyenek. *Azt szoktam mondani, hogy a fél téglások, akik elmondják, hogy ők is petőfalviak, jönnek és búcsún megmutatják, hogy büszkéek erre, de nem ápolják a gyökereket. Azonban van egy réteg, aki rendszeresen jár haza.*⁸²

Az egyházi ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd, búcsú) jelentik a faluban az ünneplési alkalmakat, mivel az elmúlt két évtizedben a nagy közösségi megmozdulások elmaradoztak (38. ábra). A kérdőíves lekérdezések során összesített ünnepi alkalmakat a jelzett ábra mutatja, a legtöbb petőfalvi a karácsonyt és a húsvétot jelölte meg legjelentősebb vallási ünnepnek, a pünkösd a katolikus lakosság körében fontos ünnep. A vallási ünnepek azért is fontosak az egyének számára, mivel ekkor gyűlik össze a nagycsalád, ilyenkor tudnak minőségi időt tölteni egymással.

Az emberi élet fordulóival kapcsolatos események közül a temetéseken vesznek részt a legtöbben. A cigány lakosság esetében pedig különleges ceremónia kiteljesedésének ad teret. *Az elhunytak a kedvenc konyakja vagy itala kerül elő. Vannak szegényebb és gazdagabb cigányok, de mindegyik megadja az italozásnak a módját. [...] Hogy enni esznek-e, nem tudom, de inni isznak. Első dolguk, hogy a rezesbandát lefoglalják, hozzám még nem érnek, de a rezesbanda, a rétyiek vagy valaki más már le van fogadva. Egyik alkalommal én vitatkoztam az egyházzadón, valami 300 lej volt az elmaradás, s itt alkudoztak velem, szólt a telefon s kérdezte, hogy*

81 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

82 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

*a bandát foglaltad-e le, kifizetted-e, s előttem mondtá, hogy 1500 lej, tehát akkor van pénze.*⁸³

A vallási ünnepeket leszámítva nincs más ünnepnapja a falunak, amely közösségi élményt nyújtana a helyben lakók vagy a hazlátogatók számára.

Gazdasági erőforrások

A gazdasági erőforrásokra vonatkozó statisztikai adatokat a kérdőíves felmérés mellett a 2014-es gazdálajstrom bejegyzései alapján vizsgáltuk. A falu gazdasági erejét a bejegyzések alapján a szántóföldek és a kaszálók alkotják. Mezőföld lévén, nem bővelkedik erdőben vagy erdőtulajdonosokban. A falu összesen 182 hektár szántófölddel, 2,8 hektár legelővel, 32 hektár kaszálóval és 3,74 hektár erdővel rendelkezik. A területek tulajdonosai a helybeli magyarok, kivételt képez öt fő, akik Kézdivásárhelyen élnek, szintén magyar nemzetiségűek. A cigány lakosság nem rendelkezik termő területtel, *mindegyiknek megvan a lova s a szekere, csak a föld nincs meg hozzá.*⁸⁴

A gazdálajstrom adatai alapján összesített visszaszolgáltatót földek típusa (23. ábra) azt mutatja, hogy a helybeliek közel ugyanolyan mértékben kaptak vissza szántóföldeket (38%) és kaszálókat (35%). A visszaszolgáltatót erdők nagy része nem tartozik a petőfalvi határhoz, valószínűleg a havasalji településekről beköltözött személyek hozták magukkal örökségként vagy nászajándékba.

A szántóföldeket a tulajdonosok nagy része bérbe adja terményért cserébe vagy pénzért (27. ábra). Kevés gazdálkodó van a faluban: *Szigeti János farmja van még ott s ott is lakik. Állatot tart, borjút, tehenet, gazdálkodik saját földjén s másoktól is vesz ki bérbe. [...] Héja Elemér gazdálkodik kicsibe, műveli a saját földjeiket. Van még Faragó Karcsi, Kézdin laknak s jár ki minden nap. Nem dolgozik sehol, se a felesége. A legtöbb földet Romica [megj.: zabolai román gazda] bérlí s műveli meg már évek óta.*⁸⁵ A közeli városból, Kézdivásárhelyről jár két család gazdálkodni a faluba, ők nem laknak ott, azonban rendszeresen felügyelik a gazdaságot. Egyik család cukorrépát termel, a másik gazda idén 2 hektár hagymát ültetett, előző években természetettek sárgarépát és petrezselymet is.

A bérbe adott földek nagy százaléka a falu demográfiai erejét tükrözi, az idős emberek már nem tudják megművelni földjeiket, így bérbe adják, hogy ne maradjon parlagon. A faluban gazdálkodók száma ugyancsak alacsony, a fiatalabb gazdák foglalkoznak földműveléssel és állattartással, azonban egyiküknek sincs lehetősége és gépparkja nagy területek művelésére. Megfigyelhetjük, hogy nagyon kevesen adták el a visszakapott örökséget, az emberek ragaszkodnak a földekhez, kortól függetlenül él bennük a gazdászellelem és a föld iránti tisztelet. Fontos számukra, hogy a föld

83 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

84 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

85 T.I., nő, 39 éves, Petőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

meg legyen művelve, mert ebben a szellemben nőttek fel, és ezt az örökséget viszik tovább.

A falu másik nagy erőforrása: az állattartás (30. ábra). A gazdajstromban 83 gazdaság szerepel, amiből 21 lakatlanként van feltüntetve. Az összeírás alapján a faluban 7 ló és 7 szekér található, ezek tulajdonosai nagyrészt cigány nemzetiségűek. A faluban tartanak még disznót (17 darab), szárnyast (118), szarvasmarhát (9), méhet (50 család) és juhot (2). Állattartással a magyar nemzetiségű lakosok foglalkoznak, a lovakat leszámítva.

Az állattartó gazdaságok számsorai azt mutatják (32. ábra), hogy a falu lakói a családi szükségletek kielégítésére rendezkedtek be, kevesen tartanak állatot, 12 gazdaságban nevelnek szárnyast, 7 családnál disznót, 3 gazdaságban szarvasmarhát, a méhekkel egy család foglalkozik, a 7 ló pedig 7 háztartás között oszlik meg. Emellett a zabolai juhászok is tartanak juhot Petőfalván: *Rusandunak van két háza, juhot tart itt, de nem lakik itt. Kint a kollektívnel még van egy istálló, ott Rica bácsi [megj.: Cosneanu Aurel Zaboláról] tart juhot, de ő se lakik itt.*⁸⁶

*A zabolai Rusandu Nicolae vett két házat s bérel valami földet is. Azért vette a második házat, mert hamis kutyái vannak, s többre került volna neki, ha valamelyik kutya megharap egy cigányt.*⁸⁷

A cigány lakosság életformájáról beszédesen tanúskodik a lótarás, tavasztól ősziig járvák a vidéket szekéren: *Ahogy eljő a tavasz, elindul a szekér, mindenki a szekér derekába és mennek itt a környéket járvák. Nekik ez egy életforma.*⁸⁸ Kereskednek lóval, bőrrel, ócskavassal. *Bőrt adnak el s ócskavasat, abból élnek.*⁸⁹ A cigány lakosság nem dolgozik sehol, napszámba mennek, ha hívják őket, azonban már egyre ritkábban van szükség a munkájukra. Korábban jártak a mezőre napszámba, manapság már gépek végzik el a munkát a napszámos helyett. Az idősebb magyarok még hívják a cigányokat a ház körül tevékenykedni, de ez nem biztosít számukra állandó munkát és megélhetést. *Itt is megvan az a része, amelyik nagyon-nagyon jó szándékú, szeret dolgozni, elmegy napszámba, s van egy másik réteg, amelyik a két keze munkája után él meg, amit a szeme meglát, keze el nem hagyja. Ez a réteg is megtalálható. Legtöbbször azzal védekeznek, hogy ők cigányok, s olyanok, mint a nebántsvirágok, s ezt nagyon jól tudják.*⁹⁰ Mindannyian kapnak társadalmi segílyt a helyi önkormányzattól, amiért cserébe nem kell semmit tenniük, amivel az adófizetők nem feltétlenül értenek egyet. *Nem hívják közmunkára, én is szoktam kérdezni tőlük, mert eddig még volt közmunka. Nem kell menjenek sehova. Bolond is lenne, úgyis adják a szociált [megj.: szociális segíly].*⁹¹

86 T.I., nő, 39 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

87 G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

88 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

89 T.I., nő, 39 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

90 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

91 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

*Megszoktattuk őket, hogy kapnak szociálist, de nem szoktattuk meg őket, hogy a Tanácshoz nemcsak azért kell bemenni, hogy kapják, hanem azért, hogy adjak is.*⁹²

A cigány lakosság nevelését, munkára bírását, a közteherviselést többen megfogalmazták, amint a fenti idézetek is mutatják, a magyarok nem irigykednek a cigányokra, hanem inkább azt szeretnék, hogy a társadalomban uralkodó szabályok és kötelezettségek mindenkire egyformán vonatkozzanak.

A település gazdasági erejének másik mérőfoka a tulajdonban lévő autók száma. A vizsgált adatok szerint 14 lakos rendelkezik személygépkocsival, traktor pedig egy személy tulajdonában van. A járművek eloszlása nemzetiség szerint a magyarok tulajdonjogának túlsúlyát mutatja, 2 cigány rendelkezik személygépkocsival, a többi jármű a magyar lakosok tulajdona.

A településen élők jövedelmi forrását (34. ábra) megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a lakosság 47,2%-a nyugdíjból, valamint betegnyugdíjból tartja fenn magát. Ebbe a csoportba kizárólag a magyar közösség tagjai tartoznak. A faluban élők másik nagy jövedelmi forrása a szociális segély, a lakosság 33,3%-a, túlnyomórészt a cigány közösség tagjai élnek az állam biztosította segélyből.

A gazdálkodás 5,6%-nak biztosít jövedelmet, a visszaszolgáltató erdők és az állandó jövedelmet biztosító munkahelyek (szolgáltatás, gyári munka, vállalkozás), valamint a napszám a lakosság 2,8%-ának jelent bevételi forrást. A jövedelmi források tükrözik a falu behatárolt lehetőségeit: aki nem kapott vissza földet vagy erdőt, annak a nyugdíjból vagy a fizetésből kell megélnie. A falu elszigeteltsége, az infrastruktúra hiánya, az utak minősége nehezíti a falun kívüli munkavállalást, főleg ha az napi rendszerességű ingázással társul. A faluban lévő egyetlen vállalkozás ellátja a falu szükségleteit, főleg úgy, hogy az idősek nagy részének városban vásárolnak be a gyermekeik: *Nem nagyon vásárolnak, hetente kétszer hoznak kenyeret is. [...] Mindenkinek van valakije városban s onnan vásárolnak.*⁹³

A kérdőívek segítségével a faluban élők iskolai végzettségére is rákérdeztünk, hogy a helyi elit és a középosztály lehetőségeit felmérjük (14. ábra). A nyugdíjas korosztály túlnyomó része általános iskolával, esetleg szakiskolával rendelkezik, míg a fiatalabbak esetében már mindenkinek van érettségije. Felsőfokú végzettséggel egy nő rendelkezik a faluban, a technikum elvégzése nők és férfiak körében egyenlő arányban oszlik meg. A líceumi tanulmányokat sokkal nagyobb arányban folytattak férfiak, mint nők, közel kétszer annyian többen. A szakiskolai végzettség inkább nőkre jellemző, fele annyi férfi járt szakiskolába, mint nő. Ugyanez az arány érvényes a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezők számára is.

A faluban élők végzettsége nem tükrözi az alacsony foglalkoztatottságot. Mind a végzettség, mind a foglalkoztatottság kizárólag a magyar közösségre értendő, mivel a cigány közösség tagjai az elemi iskola elvégzése után nem folytatják tanulmányaikat. Így a cigány közösség már eleve hátrányos helyzetből indul a munka-

92 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

93 G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

erőpiacon és behatárolja lehetőségeit, tehetségét csak az írás-olvasás elsajátítására használja.

A magyar etnikum munkaerő piacon betöltött helyét vizsgálva azt látjuk, hogy a magyar férfiak és nők legnagyobb része nyugdíjas (16. ábra). A diagram felső sorában a vonatkozó adatokat láthatjuk, nagyon alacsony a pénzkereső asszonyok számaránya a településen. Az aktív nők szolgáltatásban dolgoznak, van közöttük egy vállalkozó is, mások alkalmi munkákat vállalnak. A férfiak esetében is alacsony a munkahellyel rendelkezők száma, ami a munkaképes férfi lakosság számával majdnem arányosan megegyezik. Van közöttük vállalkozó, földműves, szolgáltatásban és gyárban dolgozó férfi, valamint alkalmi munkából élő is. A cigány lakosság az állam biztosította segélyből él meg, állandó jövedelmi forrással nem rendelkeznek. Alkalmi munkákat vállalnak a magyaroknál, ez azonban nem biztosítja számukra a megélhetést.

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a magyar gazdaságok birtokolják a falu határában lévő termőföldeket, melyek teljes megművelésére már nincs erejük, hiszen a közösség tagjai túlnyomórészt idősek. A bérbe adott földek nagy részét zabolai románok művelik meg, a helyi gazdák csak „kicsiben” gazdálkodnak. A visszakapott, kisebb területeket megművelő magyar gazdák tevékenysége azonban mintegy ellensúlyozza a falu elöregedett lakosságának erőtlenségét. A földtulajdon eloszlása azt mutatja, hogy a magyarok hagyományosan gazdálkodással, földműveléssel és állattenyésztéssel tartották el a családot, a falu szerkezete is erre utal, hiszen minden égtáj irányába rendelkezik kijáráttal. Háziállatokat is a magyar közösség tagjai tartanak, hiszen ez a hagyományos önálló életmódjuk szerves részét képezi. A cigány lakosság csak lovat tart, amely életmódjának fenntartását és megélhetését biztosítja.

Etnikai reprezentáció, kontaktzónák

Az etnicitás vizsgálatában a határok és a határokon belül élő egyének önmaguk látására, önpercepciójára helyezem a hangsúlyt (Barth 1969). A vizsgált településen jól kirajzolódnak az etnikai határok, mindkét közösség erős önidentifikációval rendelkezik. Az etnikai csoport jellegét itt nem a nyelv, hanem a kultúra és a történelem határozza meg, valamint mindaz a tudás, amely századokon keresztül áthagyományozódott egyik generációról a másikra. Az örökölt tudás azonban folyamatosan változik, ahogyan az adott etnikai csoport tagjai válaszolnak az őket érő társadalmi, gazdasági és kulturális kihívásokra (Barth 1969, Eriksen 1992). A vizsgált közösségek közötti kapcsolatot is ezek alapján elemezhetjük, a közös nyelvnek köszönhetően már eleve adott egy kényelmes nyelvi környezet, a kommunikáció gördülékenyen működik a magyar és a cigány közösség tagjai között.

A település nemcsak vallási, hanem etnikai törésvonal mentén is húzódik. A szomszédos Székelytamásfalvával együtt a Mezőföld színmagyar (anyanyelvű) településeit alkotják. Kutatásom fókuszában a magyar és a magyar anyanyelvű cigány

etnikum egymáshoz való viszonyulása, főbb kapcsolódási pontjai, valamint egymás látása és megítélése áll.

A Petőfalván élő etnikumok szimbolikus térhasználata vizsgálatakor észrevehetjük, hogy a magyar és a cigány lakosság nem különül el élesen egymástól, nem létezik cigánytelep, hanem a faluban, a templom alatti utcában, valamint a kultúrotthonnal szemben lévő utcában laknak, a magyarok tőszomszédságában. A falu fő utcáján magyarok laknak, a cigány lakosság a főutcáról leágazó mellékutcákban lakik. A falu központja a főutcán felállított országháza és a kultúrotthon környéke, ehhez közel található az iskola is. A cigány lakosság térnyerését az utóbbi időben úgy próbálják gátolni egyes helybeliek, hogy házaikat nem adják el cigány vásárlóknak.

A két etnikum közötti elsődleges kapcsolat patrónus–kliens viszonyt tükröz, a magyar a munkaadó, a cigány a munkavállaló, aki pénzt vagy ételt kér fizetségül szolgáltatásáért. A cigány tiszteli a magyart, aki munkát ad neki, a magyar pedig megbecsüli a jó munkaerőt, hiszen szüksége van rá, elvégzi azt a munkát, amit a munkaadó már nem tud elvégezni. Azt a munkaerőt, aki nem végzi becsülettel munkáját, nem becsülik meg, nem hívják vissza dolgozni. A cigányok felnéznek a magyarokra, hiszen ők a kultúra hordozóiként jelennek meg: tudnak írni-olvasni és szépen viselkednek. Ebben a viszonyulásban nincsen irigység, inkább vágyakozást figyelhetünk meg, hogy ők is olyanok szeretnének lenni, de nem lehet, mert ők cigányok.⁹⁴ Önidentifikációjuk gátolja is őket abban, hogy mások legyenek, elsősorban a csoport elvárásainak kell megfelelniük.

A továbbiakban a két etnikumot mutatom be, ahogyan saját életüket birtokolják, a helyi közösségben játszott szerepüket, valamint ezeknek a szerepeknek az alakulását a társadalmi-gazdasági-politikai hatásoknak köszönhetően.

A magyar közösség

A magyarok őshonosok a faluban, amint azt már a fejezet bevezetőjében is tárgyaltuk. Ennek megfelelően ők birtokolják a főbb gazdasági erőforrásokat, azonban az 1989-es változások után a magyar közösség folyamatosan veszít erejéből. A faluban uralkodó rendet is a magyar közösség alakította ki, az alapvető helyi viselkedési szabályokat is ők határozták meg: az öregek, az elöljárók és az elit tiszteletben tartása a törvények mellett. A családon belül is végigkövethető a hagyományos paraszti modell követése: a családfő biztosítja a család megélhetését és szervezi meg a munkát. A közösség tagjai annak a hagyományos rendnek a követői, amely az évszakok változásához igazítja életüket és a munkavégzés beosztását.⁹⁵

A helybeli idős generáció nosztalgiával emlékezik vissza a kommunizmus idején megélt jólétre és a dinamikus működő közösségi életre. Az egykori mulatságok, találkozások helyszíne a Fortyogó-fürdő volt, amely az 1989-es változásokig adott

94 Az iskolában a gyerekek szüneten az „én magyar vagyok” szerepjátékot játsszák annak utóhatásaként, hogy magyar gyerekekkel kerülnek kapcsolatba.

95 Ez elsősorban életmódjukból adódik, hiszen a gazdálkodás már eleve feltételezi ezt a viszonyulást.

otthont a magyar közösség összefüggéseinek. Ezek a multságokon a helyi banda játszott, akiket nemcsak a petőfalviak, hanem a környező települések báložói is elhívtak zenélni.

Amikor jött május 1, augusztus 23, akkor hajnalba felkeltünk, székérre felültünk, s a faluba minden utcát le kellett járjunk. Ébresztő: „bátran előre elváltársak”. Akkor kimentünk a borvízhez, úgy es vót, 13 dísnót vágtak le egy nap, jött ide a jónép. Nem lehetett bemenni a borvízre annyi volt a nép. Faragó Dezső volt a kocsmáros s akkor még Irénke es. Ez sokáig ment, olyan gyönyörű bálók, flekkenezések voltak, aztán este bé a kultúrházba és ott folytattuk reggelig. Aztán ahogy ide-oda huzult egyik es, a másik es, mondom, akkor kezdtek ezek a fiatalabbak összeállni, s aztán amikor kellett menjenek másodsor, akkor menjek el jó-e azt mondják, mert nem tudják a régi darabokat s akkor legalább egy tudja, s akkor megtanulja a többi. Hát sok felé jártunk, itt nem úgy volt, mint most, hogy sehol semmi. Most televízió van, nem mozdul senki ki innen. 87-be lett aztán vége a zenélésnek.⁹⁶

[...] *augusztus 23-ra nagy flékkenezések voltak kint a bórviznál, a fűzfánál. Akkor volt a 40 százalékos kiosztás.⁹⁷*

Ha belegondolunk, hogy milyen volt Petőfalva. Nekünk az idősek elmondták. Tönkretette a kollektivizálás, de milyen falunak indult meg, a házak is mutatják, ahogy jöttek a cigányok, hát nem épp a fejlődést segítették elő.⁹⁸

A házakon és a lakásokban észrevételezett tárgyi megjelenéseket összesítettük a falu bejárása során, a lakószobában és/vagy a konyhában látható, etnikumra utaló jegyek, tárgyak, vagy másféle módon megjelenített elemek tárházában (52. ábra).

A magyar nemzeti reprezentáció egyetlen látható, kültéri eleme az országzászló, amely a falu központjában található. A faluban sehol nem leng zászló, sem magyar, sem székely, az egyes házaknál azonban a nemzeti hovatartozást kinyilvánító apró jelekre, tárgyi emlékekre figyelhetünk. Az etnikai hovatartozásra utaló jegyeket az itt élő emberek otthonaiban láthattuk, az egyes házaknál zászló, címer, pántlika, karkárda, valamint magyar történelmi ábrázolások díszítik a közös teret. Az etnikai hovatartozásra utaló tárgyak az otthonosság megteremtését, a saját nemzeti tér kialakítását szolgálják, hiszen az idős korosztály (főleg) ragaszkodik azoknak a nemzeti jelképeknek a használatához, amelyeket huszonöt évvel ezelőtt nem szabadott használnia. Az etnikai szimbolizáció visszafogott megjelenése kiegyensúlyozott etnikai együttélésre enged következtetni.

A magyar közösség ünnepeit három fő csoportban vizsgáltam: emberi élet fordulóhoz kapcsolódó ünnepek, vallásos ünnepek és nemzeti ünnepek. A vallásos ünnepek fennebb már tárgyaltuk, így eltekintünk további részletezésüktől (42. ábra). Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepek közül a keresztelő, esküvő és a temetés, valamint a névnapok és születésnapok megünneplésére kérdeztem rá. A nemzeti

96 T.Z., férfi, 80 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

97 G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

98 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

ünnepek közül a március 15., az augusztus 20., az október 6. és a december 1. szerepelt a válaszlehetőségek között (40. ábra).

A legtöbben a vallásos ünnepeket tartják (karácsony, húsvét, pünkösd), ezeket követik az emberi élet nagy fordulóihoz kapcsolódó alkalmak: a temetések és a házasságkötések (36. ábra). A nemzeti ünnepek közül kizárólag a magyar nemzeti ünnepeket tartják a faluban, a legtöbben március 15-én és a magyar állam alapításának napján ünnepelnek. A falu nagy közös ünnepe a búcsú, amely vallási hovatartozástól függetlenül mindenkit megszólít.

A felsorolt ünnepi alkalmak közül a temetéseken, a búcsúban és karácsonykor ünnepelnek együtt a faluban élő magyarok és cigányok (44. ábra). A búcsúban és karácsonykor a templomban találkoznak, temetések alkalmával pedig a halottas háznál. Ezeket az alkalmakat leszámítva, kizárólag munka céljából érintkeznek.

A születésnapok és névnapok ünneplése általában családban zajlik, kisebb százalékban hívják meg a szomszédokat, komákat vagy testvéreket (46. ábra). Ilyenkor az elköltözött gyerekek is hazlátogatnak az ünnepelthez, hogy köszönthessék.

A szilveszter a lakosság nagy százaléka esetében családi eseménynek számít, amennyiben nem a szűk család körében ünneplik, meghívják a testvéreket és komákat, az idősek azonban magukban búcsúztatják az óvet (48. ábra). A fiatalok általában január elsején vagy másodikán látogatják meg idősebb hozzátartozóikat, hogy boldog új évet kívánjanak.

A felsorolt ünnepi alkalmak és azok megünneplése az etnikumok közötti elhatárolódást mutatja: míg a vallásos ünnepek esetében találkoznak a templomban, vagy a temetések alkalmával, ahol bárki megadhatja az elhunytak a végtisztességet, addig a nemzeti ünnepek és a személyesebb ünnepek alkalmával nem ünnepelnek közösen a másik etnikummal. A magyarok elhatárolódnak a cigány etnikumtól, a kölcsönös tisztelet jegyében zajlanak mindennapjaik (50. ábra).

A cigány közösség

A cigány közösség megtelepedését az 1978-as évektől számítják, amikor Mocsel Balázs szülei házat vásároltak a faluban. A család a szomszédos Szöröcséről telepedett át, okát a meny így magyarázza: *Szöröcsén egy olyan helyen laktak amellet volt egy tó s hidik sem volt, hogy kereszt járjanak. Egy falu végén laktak, de olyan helyen, hogy tó helység volt, muszáj volt onnat nekik eljöjjenek, mert nem volt nekik közlekedés, hogy menjenek a vízen keresztül.*⁹⁹ A második betelepülő cigány család Gerely József szülei, akik szintén a szomszédos Szöröcséről érkeztek. *Az áttelepülés oka: Ohhh, hát a patak mellett laktunk, a Fetekeügy mellett, s mikor kiöntött, akkor örökké a házunk vette fel. S nem vót villany s ez az, azért izéltünk, hogy legyen vilanyunk. Kutunk se vót, a patakból ittunk, s ezért na.*¹⁰⁰

99 E.N., nő, 43 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

100 E.L., férfi, 67 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

A jelenlegi cigány közösség e két családtól származtatja magát, csak Gergely Bélának, az „ősapának” 11 gyermeke született. Őt tekintették vajdájuknak, az utóbbi időben azonban gyengült a tekintélye: *Ő a legidősebb közöttük, egyesek hallgatnak is rá, mások nem veszik semmibe.*¹⁰¹

*Nem tapasztaltam meg [megj.: hogy milyen a vajda státusa], de azt a túlzott katonai fegyelmet iránta nem láttam még. Valamennyire csak hallgatnak rá, ha olyan a helyzet. Temetésnél, amikor jönnek, mindig olyan jön, akire a család hallgat.*¹⁰²

*Ő a bíró is, ő tesz igasságot, ha valamilyen konfliktus merül fel, de nem tudok semmi konkrétumot. Biztos járnak hozzá, mert a múltkor lejött a rendőr, s mert ott valami volt, s egyszer az öregot hívták s akkor elmondta hogy is volt, úgy elmondta románul a dolgokat, hogy meglepődtünk. Biztos, hogy tőle kérnek tanácsot, de nem hallottam konkrét esetet. [...] Vagy anyuka vagy apuka neki gyermeke, úgy hogy mindenki neki gyermeke/unokája.*¹⁰³

A két családból mára erős közösség jött létre, kiegészült még 2-3 betelepülő családdal, akik könnyen beilleszkedtek a helyi cigányok közé. A 13 cigány család tartja fenn a helyi óvodát, ide 10 cigány gyermek jár, és az elemi iskolát, ahol 8 cigány gyermek tanul a négy évfolyamon. A Páváról naponta ingázó tanítónő már három éve tanítja a cigány gyerekeket, jól ismeri szüleiket és életkörülményeiket is. A vele készített interjú során betekintést nyerhettünk a cigány közösség mindennapjaiba, életvitelébe és ünnepeibe is. A gyerekeken keresztül láthatjuk, hogy a petőfalvi cigányok milyen szegény körülmények között élnek, vannak olyan gyerekek is, akik ott-hon nem kapnak rendszeresen enni. Ezért egy holland alapítványon keresztül támogatást szerzett, ami fedezi a gyerekek mindennapi tízóraitját, amit közösen készítenek el az iskolában az előre megvásárolt nyersanyagokból. A tízórazásnak külön rendszere van, közösen asztalt terítenek, imádkoznak evés előtt és után, majd közösen raknak rendet, mielőtt szünetre kimennének. Így az állami támogatásként kapott kiflit és tejet a gyerekek hazavihetik, hogy biztosítva legyen még egy étkezés számukra. A szülők nem foglalkoznak a gyerekekkel: *Hát, elküldik, mert eszik a gyermek, de egyáltalán nem kérdezik meg, hogy mit tanultál, mi a tanulni valód. A gyermek, amit magától csinál, vagy amit az iskolában tanulunk. Egyáltalán nem érdekli őket. Tudják, hogy a magyar pénzt, mert így mondják, hogy magyar pénz, nem kapják meg, mert akkor nem adok igazolást, hogyha nem jár, de aztán amikor megkapták a borítékot, akkor jön a tavaszi munka s akkor aztán megint szállingóznak el.*¹⁰⁴

Az iskolában igyekeznek az alapvető viselkedési normák elsajátítását lehetővé tenni, odafigyelnek a tisztálkodásra, ruházatra, és nem utolsósorban a mosdó használatára is. Sok esetben azonban a szülők is el kell magyarázni, hogy az iskolában bevezett szabályok nem a gyermek és családja ellen vannak, hanem azok tájékoztatását és az alapvető viselkedési szabályok és civilizációs technikák elsajátítását szol-

101 T.L., férfi, 48 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

102 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

103 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

104 A tanítónő közlése, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

gálják. Értelmiségi magyar adatközlő mondta el az alábbi történetet: *Mivel angol-vécénk van, ezért [...] elkezdttük, hogy ki amikor elvégezte a dolgát, van vécékefe, tudja, hogy mi. Feljött Gergely József, hogy „osztán magik tudják meg, hogy mi nem vagyunk budipucolók, nem pucolja a gyermek a budit”. Mondom neki, értse meg, mi nem odatettük, hogy a gyermek pucolja ki a másét, hanem a sajátját kell, amikor elvégezte a dolgát. „Vigyázzanak, nehogy még egyszer a gyermekkel lepucoltassák!” Na, ez aztán mondjuk folyt olyan 2 hónapig, de azért mégis odatettük, hogy mindenki a sajátját, s mentem s ellenőriztem. Most már úgy megszokták, hogy senki nem mond semmit, tudja, hogy kinek mi a dolga, s így az is újdonság volt, s le kellett tudni. Jöttek, egyet cirkuszoltak, s annyi.¹⁰⁵*

A gyerekek fogékonyak arra, amit tanulnak, sokszor meglepő tisztánlátásról tesznek tanúbizonyságot. Konfliktusos helyzetek megoldására, az iskola hatására, inkább a párbeszédet részesítik előnyben a brutalitással szemben, és megszólják azokat a felnőtteket, akik másképp cselekednek.

[...] ha két anyukának baja van, azonnal hajba kapnak, nem ülnek le megbeszélni. Én nem láttam még ilyet, de a gyermekek mesélték egyik nap, hogy talán az egyik óvodás leánykának, aki most már nem jár vagy 2 napja, óvodában egy másik behasította a fejét. De nem hiszem, hogy igaz legyen, mert akkor a gyermek jön és anélkül, hogy a gyermek válogatna, hogy elmondja-e vagy nem, elmondaná rögtön. Mikor mennek haza, óvónéni mindig megöleli őket, ami azt jelenti, hogyha ide öleli, lenéz a fejére, biztos látta volna, hogy véres. S akkor a másik anyuka elkapta, akinek a leányának behasította a fejét a másik anyukát, akinek a leánya behasította az ő leánya fejét, s akkor ott összeverekedtek az úton. S mondták a gyerekek, hogy »milyen szegény, hogy anyád összeverekedett a másikkal«, mondom, te akkor nem szólsz bele. De mondják a gyerekek, hogy tanító néni ezt tanultuk s ezt tanultuk, s mégis összeverekedtek, s nem így kell elintézni.¹⁰⁶

Felmerül a kérdés azonban, hogy mennyire tudja az iskola a napi 5-6 tanítási órában oly mértékben megnevelni a gyerekeket, hogy saját kultúrájuk erőteljes hatását kiegészítse. A gyerek az otthon kapott mintát követi, amit az iskola megpróbál csiszolni, azonban a nevelői-oktatói munkához elengedhetetlen a szülő segítsége.

[...] nálunk ott az iskolában vannak 8-tól 1-ig, 2-ig, attól függ és hiába az 5 óra alatt megpróbálod őket maximálisan nevelni, hiába, ahogy kitétte a lábát az iskolából, azonnal visszazökkent az ő világába és csak az számít, amit otthon mondanak. Jó, ez is jó, hogy szót fogad a szülőnek, viszont az, hogy elmondom neki, hogyha hazamegy, vegye le az iskolai ruhát, hogy másnap reggel tudjon tisztában jönni, az teljesen el van felejtve. Másnap olyan ruhákban jönnek, hogy csak. Ruhát is szoktunk vinni, akkor átöltöztetjük, legalább arra, amíg ott van, mert olyan koszos, hogy nem tudsz közel menni hozzá. Szerintem ez mind otthonról jön. Ha a szülő nem mondja a gyermeknek, hogy gyere vetkőzz le s vegyél itthoni ruhát, akkor persze, hogy nem gondolja meg. A gyermek nekik nem azért kell, hogy milyen

105 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

106 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

*jó, hogy van egy gyermekünk s kell róla gondoskodni, mert minden gyermek után több pénzt kapnak.*¹⁰⁷

A családok 80%-a putriban lakik, egyszobás házakban, ahol tömény füst terjed, hiszen vizes fával tüzelnek, amit naponta gyűjtenek. A vizes fára nejlont csepegtetnek, hogy lángra kapjon. *Szegény gyermekek olyan feketék a füsttől, mikor jönnek, a koromtól, rendszeren látszik a homlokukon, hogy ott muszáj volt megfeketedjen, Mert úgy füstöl a kályha. Azt is elmondta Gergely Jánosnak a leánya, most 3. osztályos, hogy édesanyja minden nap kimossa a vitrint, azért mert sokszor olyan fekete, [...]. Éjjel-nappal tüzelnek, nyáron is kell tüzelni.*¹⁰⁸

A legszegényebb család gyerekei (az édesanyja 28 éves, ikrekkel várandós és már van hat gyereke) intenzíven részt vesznek a ház körüli munkákban, fáért mennek, felvágják a fát, minden megcsinálnak a ház körül, mert apjuknak *az ideg reament a gyomrára*, így nem szabad idegeskednie, nehogy kiújljon a fekélye.

A faluban él egy gazdag cigány család is, Gergely Béla egyik fia, Gergely Álmos. Az ő háza jól felszerelt, lambéria van a falon, számítógépet vásárolt (egyelőre még nincs internet-hozzáférése, de a gyerekek használják), van tévé és parabolaantenna a házban, és két autót tart. [...] *ők azok, akik azt mondják, hogy „Nézd meg ezek a cigányok még egy parabolát sem tudnak venni maguknak.” Ő is cigány, de mondja a másíkról, hogy ő azért gazdagabb.*¹⁰⁹ Annak ellenére, hogy tehetősebbek a többiek-nél és kicsit lenézik őket, ugyanúgy együtt töltik szabadidejüket a szegényebbekkel, és hasonló munkákat végeznek, mint a többi cigány a faluban.

A legtöbben a mezőn dolgoznak, napszámba mennek el, és járják a vidéket, vasznak. *Napszámból s a „szociálból”, s akkor elmennek hol itt s hol ott kicsi vasat gyűjtenek s béviszik s ez. Ősszel pityókát szednek, mennek toloszni s azt es eladják s úgy. Lopni nem mennek, még nem jártak, dehogyzután lopni elindulnak-e azt nem tudom. Még a mezőről sem, úgy igen, hogy tolloztak, s ha elkergették őket elmentek s hanem nem. Itt örökké tarthassa a lovát, mert a sánc az övéké. Itt jó lovakot tartnak nyáron s el-el adják s abból élnek.*¹¹⁰

Fő foglalkozásuk a lovazás, *cserélik a lovakot, mert ez a mindenük. [...] vesznek egy lovat s akkor eleserélik s arra valamennyi pénzt kapnak még s arra megint vesznek egyet. Hát ez a Amikor játszanak az udvaron is, mindig ez van, hogy te most te vagy a ló, s akkor én most vizlek a piacra, a prázsmári piacra, a kézdi piacra, a Baromra, s akkor te most, megnézik a fogadat, tudod, amit szoktak a felnőttek, nyilván amikor lovat vásárolnak.*¹¹¹

Külföldre is járnak dolgozni, a Brassóból hazaköltözött család vezeti be valószínűleg őket a német piacra. A nemrég első ízben elment apa és fia munkájáról kicsi testvérük azt mondta, hogy „munkát dolgoznak”. A felvilágosultabb, nagyvárosból hazaköltözött család azonban már régóta külföldön keresi a pénzt.

107 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

108 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

109 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

110 G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

111 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

Van egy brassói család, ők Brassóból költöztek haza, ők ilyen kinyíltabb szeműek és ők már régebb is jártak külföldre, most elment az egész család, viszont ők azt mondta a leánya, hogy ők nem dolgoznak, hanem kéregetnek, s van egy ilyen szöveg, amit megtanultak németül, amit nem tudják, hogy mit jelent, de mondják. De én értem, „Entschuldigung bitte, Kinder kein essen... stb.” Csak hát betanulja még a 3 éves is s mondja, mert ezt kell mondja.¹¹²

A cigány közösség ünnepei között az emberi élet fordulóihoz köthető ünnepeket találjuk. Az egyik legfontosabb ezek közül a temetés, a tor, melyen a teljes közösség részt vesz és együtt mulat az elhunyt emlékezetére. Emellett a hathetes megemlékezés is fontos, ilyenkor újra összegyűl a közösség és a rokonság, az elhunyt emlékére misét mondatnak, asztalt állítanak és alkoholt fogyasztanak, melynek hatására még táncra is perdülnek. Nagyon ügyelnek arra, hogy gyerekeik legyenek elsőáldozók és bérmálkozzanak. Istenfélő emberek, és nagyon félnék a halottaktól.¹¹³

A petőfalvi cigányok nagyon fiatalon házasodnak, házastársaikat általában helyben vagy a környékbeli falvakból választják. *Gergely Béla az ősszel megvett egy telket, ami vele szemben van, egy magyar ház mellett, oda fog építeni most a tavasszal s oda fog költözni a fia, aki most 14 éves, nyolcadikos most Zabolán, de nem jár iskolába, mert van egy felesége, aki várandós. Ősapa unokája.¹¹⁴*

Más adatközlő is hasonló jelenségre figyelt fel: *Látom [...] az iskolában, gyönyörűen tanulnak verset, hittanból szenzációs, amit el tudnak művelni, de elérik azt a bizonyos kort, amikor a lányokat lehet szöktetni, a 12 évet, vagy 10 évet, 12 évesen a másik gyereket szült Petőfalván. Viszont azé a föld, aki belakja, szoktam mondani. Több cigány van Petőfalván, mint magyar.¹¹⁵*

Magyar–cigány együttélés

A magyar lakosság számára a cigány lakosság alacsonyabb helyet foglal el a helyi társadalomban, elítélik őket sajátos életvitelük miatt. A magyarok szerint a cigányok lopnak és csalnak, abból tartják fenn magukat, megeszik az elhullott állatokat („dögösök”) és igénytelen körülmények között laknak. Konfliktus a két etnikum között nem volt, mindenki tiszteletben tartja a másikat, egyes öregek rá is vannak szorulva a cigányok munkájára. *De vannak olyanok, akik állandóan meglopják azt, aki hívja őket, tehát a munkaadójukat s akkor azt többet nem hívják, azokat ki is közsítik. Úgy hogy ez változó. Azt mondom, hogy inkább elfogadják őket, mert tulajdonképpen mivel kiöregedő falu, azért nincs is nagyon más választásuk az idősek embereknek, hogy valaki segítsen nekük.¹¹⁶*

112 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

113 Á.K. elmesélte, hogy két évvel ezelőtt meghalt egy csecsemő, és a szülők nem engedték iskolába a gyerekeket, nehogy megtámadja útközben a meghalt gyermek őket, mivel azt gondolták, hogy a meghalt gyermek az iskolában tanyázik.

114 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

115 P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva. Saját gyűjtés. (2015)

116 Á.K., nő, 39 éves, Páva. Saját gyűjtés. (2015)

A magyar lakosság egy része semleges viszonyul a cigányokhoz, nem foglalkozik velük, nem zavarja őket az életvitelük. *Nem igen van [megj.: konfliktus], ők hallgatnak odafel s mi idele. Itt nincs ellentét, nem foglalkoznak a cigányok a magyarokkal és a magyarok se a cigányokkal. Ha dolgoztattak a cigányokkal, megfizették és mentek haza. Nem kötekedtek itt egymással. Osztán ezután mi lesz azt nem tudom.*¹¹⁷

Mások elítélik lustaságuk, tunyaságuk miatt: *Hát a cigányok nagyon buták. Csak akkor mennek misére, ha keresztelőre járnak, vagy amikor csomagot osztanak. A cigányok szeretnék, ha úgy fogadnák el, ahogy a magyarokat.*¹¹⁸

Közvetetten vagy közvetlenül a magyar közösség tagjai szeretnék, ha a cigányok dolgoznának, földet művelnének és önfenntartókká válnának a kétkezi munkájuk nyomán. *Oktatás legyen kötelező. Gazdálkodni kellene, éljen meg a területén, művelje meg.*¹¹⁹

Az eltulajdonítás ténye is megjelenik annak ellenére, hogy a magyar közösség tagjai egyöntetűen azt állítják, hogy nem fordult elő lopás a faluban:

*Általában nincsen gond, ha nem lopnak*¹²⁰

*A faluban nem loptak még sehonnán.*¹²¹

*Fiatalok szeretnek iskolába járni, persze vannak kivételek, megteremtének mindent, amit kell. Engem személy szerint soha nem bántottak, soha nem loptak meg.*¹²²

Annak ellenére, hogy nem a lopás tényére kérdeztünk rá az interjúk és kérdőívek lekérdezésekor, a magyarok nagy része a lopással kapcsolta össze a cigányokról alkotott nézeteit. Az etnikai sztereotípiák működésbe léptek, amint nyitott kérdéssel találkoztak a megkérdezettek. Bár az utóbbi években valóban nem történt lopás, tolvajlás a faluban, a magyar közösség tagjai a jól ismert sztereotípiákat említették. Hasonló terepen tapasztalt emléket idéz egy román kutató (Irimia 2000), aki egy fiatal cigány történetét írja le. Bukarestben utazott a villamoson, amikor egy nő észrevette, hogy ellopták az iratait és a tárcáját. A villamoson lévő emberek másodpercek alatt a cigányokat kezdték szidni, miközben a fiatalember elrejtőzött, hogy ne vegyék észre, nehogy őt okolják ártatlanul a lopás miatt: „Ezek a cigányok, uram [...] csak rosszat tesznek. Tele vannak a villamosok cigányokkal, akik lopnak. Az egész ország tele van a cigányokkal!” (Irimia 2000: 97.) Daniela Irimia azt is lejegyzí, hogy a kutatott területen élő két csoport saját magát elkülöníti a másiktól az „ők” és „mi”, cigányok és románok fogalmak használatával.

A magyarországi cigányokat vizsgáló Stewart a cigány hagyományokban öröklődő történetet írja le, amely a cigányok szegénységével magyarázza a nem-cigány lakosság becsapását, meglopását: „amikor a magyaroknak a Jóisten gabonát adott,

117 G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

118 T.Z., férfi, 80 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

119 R.Á., férfi, 57 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

120 G.O., férfi 61 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

121 A.R., férfi, 52 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

122 E.K., nő, 72 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

odahívta a cigányokat is. Mivel nagyon szegények voltak, nem vittek zsákokat magukkal, így megkérték a Jóistent, hogy adja oda a magyarokéban. Így a Jóisten a magyarok hozta zsákokba öntötte a cigányoknak szánt gabonát, azonban a magyarok már nem akarták odaadni azt a cigányoknak, hiába kérték. És így kezdtek el lopni a cigányok a magyaroktól.” (Stewart 2014: 16.)¹²³

A cigány etnikumot kutató szakirodalom szinte kivétel nélkül ezt az éles elhatárolódást írja le, ami a magyar/román és a cigány etnikumok között régiótól függetlenül létezik (Záloagá 2015, Stewart 2014, Rughiniş 2010, Petcuţ coord. 2009, Sandu 2005). A magyar és a román médiában is gyakran hallhatunk a cigánybűnözésről, ami ezeket az előítéleteket erősíti, táplálja.

A helyiekkel tisztelettudóan viselkednek a cigányok, betartják az alapvető társadalmi érintkezési szabályokat:

*Nagyon jó barátaim, hiszen tanítottam őket. Távolról tiszteljük egymást. Velem szembe rendesek.*¹²⁴

*Aránylag (nem kimondottan) tisztelettudók. Köszönnek. Összetartóak.*¹²⁵

A cigány közösség tagjai tisztelik a magyarokat, kerülik velük a konfliktusos helyzeteket: *Soha nem volt semmi, ők es megmondhassák, békekességbe élünk mink itt egymással.*¹²⁶

*Nem, hát magyarok vagyunk, magyarul beszélünk, ugy es tanultunk, nem es tudunk románul, hát én esetleg valamennyit, de a családomból senki nem tud románul. [...] Eddig nem volt soha semmi, a tiszteletet egymásnak meg kell adni.*¹²⁷

A petőfalvi cigányokról elmondhatjuk, hogy „ők a szegények között is a legszegényebbek”, a település és a környék leghátrányosabb helyzetű etnikai csoportja. A hátrányos helyzetük nem a lakóhelyi vagy az iskolai oktatásból való kirekesztettségnek köszönhető, sokkal inkább a munkaerő-piaci kirekesztettség (Ladányi et alii 2010) és a vidékre jellemző magas munkanélküliségi arány¹²⁸ együttes hatásának. Ehhez társul rendszertelen életvitelük, a sajátos táplálkozási kultúra, a szegénység, az alacsony életkor, valamint a sajátos életstílus, ami pezsgő életük gyors elfogyásához vezet.

A kérdőíves felmérés során a másik etnikum látására adott válaszokat, az etnikai percepciókat is összesítettük (54. ábra). A grafikonon láthatjuk, hogy a cigány lakosság a békés együttélést gyakorolja a magyar közösséggel szemben, nem fogalmaz meg véleményt. A magyar közösség véleménye három kategóriába csoportosítható: az inkább pozitív vélemények, a *mindenki ember és nincs velük baj* típusú válaszok; az inkább negatív vélemények, hogy *nem egy vonalon húzódik az élet, vagy az én tá-*

123 A lejegyzett ének szabad fordítása.

124 T.N., férfi, 71 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

125 T.I., nő, 39 éves, Székelypetőfalva. Saját gyűjtés. (2015)

126 E.L., férfi, 67 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

127 E.N., nő, 43 éves, Székelypetőfalva. Az interjú Rádu Viola gyűjtéséből származik (2013, kézirat).

128 A Kovászna Megyei Foglalkoztatási Központ (<http://www.covasna.anofm.ro/>) adatai alapján 2015. március végén a munkanélküliség aránya Kovászna megyében 6,38%, ebből a 30 és 50 év közötti korosztály mintegy 50%-ot tesz ki. A Kovászna megyei munkanélküliségi arány meghaladja az 5,37%-os országos átlagot.

nyéromból nem esznek; és a nincs véleménye kategória, nem foglalkozom, azok is emberek vagy nem panaszkodom.

A két etnikum békés együttélését, komplementer életmódját mutatja a Petőfálván végzett terepmunka. A békés felszín alatt azonban itt-ott fellelhető a cigány etnikum elítélése, megvetése sajátos életvitele, szertelensége, hanyagsága miatt. A cigány etnikum nem foglalkozik a magyarokkal, azonban példaértékűnek tartja azok minden megnyilvánulását. Munkalehetőségeik az elmúlt években bevezetett gazdasági gépeknek köszönhetően nagyon beszűkült, annak ellenére, hogy vállalnának munkát, nagyon kevés esélyük adódik a településen. Az egyetlen jövedelmi forrásuk a társadalmi segély, amit a Polgármesteri Hivatal alkalmazottaitól kapnak kézhez. A cigány közösség nem rendelkezik a megélhetését biztosító erőforrásokkal, a föld kizárólag a magyar lakosság tulajdona, így annak megművelésében is csak felkérés esetén vehetnek részt. Erős gazdasági függőségi viszony jellemzi a petőfalvi cigányokat, akik számára a gazdasági felemelkedés jelenleg járható útja a házalás, illetve a külföldön vállalt munka a környékre jellemző munkalehetőségek hiányában.

Haraly

A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története

A Haros alján, a Haros patak két oldalán fekvő falu a Zabolát Gelencével összekötő földúton található, melyet a Zabolán keresztülhaladó megyei útról letérve érhetünk el, vagy északi irányból, Gelencéről tudjuk megközelíteni. Zabolától 3 km, Gelencétől, ahová közigazgatásilag is tartozik, 2 km távolságra található. A vasútvonal elkerüli a hegyek alatt elterülő falut, azonban naponta kétszer indul buszjárat a közeli Kézdivásárhelyre.

A szűk völgyben fekvő havasalji falu az ún. Szentföld első katolikus települése (Szabó L. 2005). A falu bejáratánál, egy alacsonyabb domb tetején található a műemlék értékű katolikus templom, melynek keleti része korábbi, gótikus jegyeket hordoz magán,¹²⁹ nyugati része pedig már a 18. században épült hozzá. Az egyhajós templom északi és déli falán freskótöredékek kerültek elő, azonban ezek feltárása és értékelése még nem történt meg (Kisgyörgy 2000: 200–201). A templom déli bejárata fölötti fülkében védőszentjének, Nepomuki Szent Jánosnak a szobra áll, a késő barokk oltárképen is az ő megdicsőülése látható. A nyugati homlokzaton érdekes felirat olvasható, valószínűleg a templom egyik felújítása során vésték fel: „Mikor s ki épített, egy élő sem tudja./ Kiskápolna voltam hajdan és őrbástya./ Templom ezer után 744-ben lettem s meg/ Újultam 92-ben. Végre most 1865-ben/ Feldíszített Haraly eképp költségén/ Mikor Ns. Fejér Mihály vala a főgondnok/ Mit neked utókor emlékül átadok.” Szembeszökő a felirat eleje: a 19. század közepén már feledésbe merült a templom eredete, a szájhagyománynak azonban őriznie kellett a barátokhoz kapcsolódó történeteket, mivel a szerzetesrendeket Orbán Balázs is említi az 1868-ban kiadott munkájában. A kor datálási szokása mellett (táblába vésik, hogy mikor és milyen jellegű munkálatot végeztek a templomon) az egyéni presztízstermelés megörökítése is, az Isten házáról a főgondnokra és az ő idejében végzett felújítási munkálatokra tevődik át a hangsúly. A falu érdekessége, hogy a haranglábat a falu központjában építették fel, hogy „jobban hallja a nép a harangok szép szavát” (Kisgyörgy 2000: 201). Az 1617-ben öntött harang a vidék egyik legrégebbi harangjai közé tartozik. A rajta látható P. N. iniciálék a brassói szász mester, Paulus Neidel nevét őrzik. Felirata latin nyelvű: „O Rex Gloríae Christe Veni Cum Pace” (Óh, dicsőség királya, Krisztus, jöjj békével). A templom orgonája 1908-ban készült Rieger Ottó budapesti hangszergyárában. A hétregiszteres, pneumatikus rendszerű pozitív orgona az első világháborút követő években fokozatosan elpusztult (a háború idején 28 fémsípót rekviráltak). Az orgona felújítása, újjáépítése Bors László okleveles orgonaépítő újtusnádi műhelyében készült el, a hiányzó sípokat Bartis

129 Az 1977-es földrengéskor vált láthatóvá a gótikus bejárat kőkerete és a sekrestye ajtónyílása.

Szabolcs készítette gyergyószentmiklósi műhelyében. Az orgona átadására és felszentelésére 2007. augusztus 12-én került sor.

A templomtól keletre lévő hegyet Vörösvár-hegynek vagy Barátok hegyének nevezik a falubeliek, a szájhagyomány szerint itt állott egykoron a veres barátok temploma. Ma már csak egy mélyedés, az ún. Kincses-gödör látható a feltételezett egykori épület helyén, melyet a szájhagyomány szerint alagút kötött össze a templommal. Valószínűsíthetjük, hogy a katolicizmus megvédésére és a reformáció terjedésének megfékezésére telepítették ide a Domonkos-rendi szerzeteseket. Orbán Balázs a Székelyföld leírásában lovagrendekről beszél, azonban ő is bizonytalan, hogy az akkori emlegetett rendek közül (johanniták, templomosok, prázsmári német lovagok) melyik telepedhetett meg itt. Tény, hogy a helyi szerzetesek létének alátámasztásakor kizárólag csak a szájhagyományra és az említett helynevekre támaszkodhatunk.

Haraly 1532-ben tűnik fel először a brassói Johannes Honterus¹³⁰ készítette térképen, első okleveles említése pedig az 1567-es regesztrumban található, ahol 13 kapuval szerepel. A 17. századi demográfiai robbanásnak köszönhetően megkétszereződik a háztartások száma, az 1602-es összeírás 33 kaput, az 1614-es már 62 gazdaságot említ. A lakosság társadalmi megoszlása az előző fejezetekben említett okok miatt rohamos eljobbágyosodást mutat: 1602-ben az összeírt 33 gazdaság mindegyike szabad székelyeké volt, az 1614-ben összeírt 62 családból a 2 nemes és a 15 szabad székely mellett 39 jobbágy, 4 zsellér és 2 jövevény található (SzOkl V. 1999: 469–470). Az 1703-as összeírásban a lakosság növekedésének jelentős visszaesése tapasztalható, a gazdaságok száma visszaesik 50-re, melyből 1 nemes, 16 lófő és gyalogos, 27 jobbágy és 6 zsellér (SzOkl V. 1999: 60). A székely határórség megszervezésekor, 1764-ben a lakosság szabad része katonai igazgatás alá került: a gyalogosok a zabolai 8. századhoz, a huszárok pedig a Márkosfalván állomásozó huszárszázadhoz tartoztak. Az 1802-es adatok szerint a faluban 26 katonaköteles család és 16 civil igazgatás alatt lévő jobbágycsalád élt (Cserey–Binder 1992b, SzOkl V. 1999: 129).

A falu nemesi emléke a Fejér-kúria, amely a 19. század végén épült. Az udvarház kapuján belül kőfaragvány őrzi az építetők őseinek emlékét, melyet valószínűleg a Fejér Mihály építtette kúriától került ide: „Isten kegyelméből szittyfa faj a családom, Ázsia volt őslakásom. Fejér Mihály a nevem, 1660-ba főnemes lettem, addig az aprónemesek közt vitézkedtem. Ezen kaput és kertet 1865-be Fejér Mihály és neje Mike Josefa építtette Isten dicsőítésére. Sokáig éljenek benne, óhajtja 3 fia, 4 leánygyermek s több mások.” A Fejérek tősgyökeres haralyi, római katolikus nemesi család. A kúria a kommunista rendszerben is szinte teljes egészében a család birtokában maradt, 1946-tól egy hálószobát óvodának, a szalont pedig pártirodának, majd gabonarakárnak használták. A kisajátítása rövid ideig tartott, az 1968-as megvásárlás után teljesen a család tulajdonába került. A leszármazott Fejér Levente lakik benne megőrizve a kúria egykori berendezésének jórészét (Iochom 2011).

130 Honterus a Chorographia Transylvaniae saját kezűleg Bazelben, fadúrcról készített térképe, amelyen Haraly már a mai nevén tűnik fel. Bővebben: <http://mek.niif.hu/02100/02113/html/img/pic/n-fff-037.jpg>.

A falu hagyományos mestersége: a kádárság

Haralynak, havasalji fekvésének köszönhetően, szűk határa van. A 19. század végén 983 katasztrális hold összterületből 503 szántó, 379 erdő, 11 kaszáló, 12 legelő, 31 zöldéses rész és 39 hold terméketlen terület (Cserey–Binder 1992b). A kevés művelhető terület és az erdők közelsége a kádáripár fejlődéséhez vezetett, itt dolgozott a legtöbb kádár Háromszéken: a 19. század végén számuk 36-ra tehető (Cserey–Binder 1992b). Fenyőfából dolgoztak, ezért fenyőfakádároknak nevezték őket. A kádárok állították elő a mindennapi életben használt tejesedényeket, melyek a juhtenyésztés alapeszközei voltak, mint a fejőveder, a budonka és az oltócseber. A tehéntartáshoz is kádártermékeket használtak, pl. a köpülőt. Emellett a háztáji edény-szükségletet is előállították, mint pl. a kútvedreket, a vizeskártyákat, a húsos csebreket, a szilvás- és káposztáskádákat. A település teljes lakossága részt vett a munkálatokban: volt, aki a nyersanyagot gyűjtötte össze, kereste meg; volt, aki az elkészült áru értékesítésével foglalkozott. Ezért mondhatjuk, hogy a kádáripár az egész falut eltartotta. Az 1940-es években a haralyi kádárok Gloria néven szövetkezetet hoztak létre termékeik értékesítésére. A szövetkezet termékeit Magyarországra szállították, ami kiszámítható és megbízható bevételi forrást jelentett a közösségnek.

[...] amikor a magyar világ beindult, hogy pontosítsak, akkor csináltak ide egy Szövetkezetet, tehát a magyar világban nem szabadott kádározni, hogyha nem volt szakosítása, s akkor volt egy embernek szakosítása, gyorsan levizsgázott s csinált is egy kádár mesterséget, többek között apám volt, és akkor lehetett csinálni egy szövetkezetet. [...] A Glória, persze, s akkor annak a szövetkezetnek a kalapja alatt az egész falu dolgozott. Úgy tessék elképzelni, hogyha 90%-a a falunak kádározott. Minden családban voltak, népes családok voltak, 5-6-7-8 gyermek is volt egy családban. [...] viszont a többi család, az a 10%, ami maradt, az bedolgozott a kádároknak, ilyen vízi kő, köszörű köveket csináltak, tehát sokfajta mesterség volt. Ez a falu kompakt falu volt, amelyik teljesen a kádárságra alapozott, a mezőgazdálkodás, úgy-e, az állattenyésztés, az működött a kádárság mellett. Minden udvaron istálló, csűr volt és abba még gazdálkodtak. A gyermekek úgy nőttek fel, hogy az istállóban kezdték és a kádárműhelyben végezték. Ez így működött. És több egyetemet végzett, tanult emberünk volt, pap, tanár, tehát felsőfokú végzettséggel rendelkező emberek, mint bármely más községnek. Volt jövedelem és volt lehetőség egy ilyenre, hogy hát, tudják a gyermekeket taníttatni.¹³¹

Az események alakulása azonban nem tette lehetővé a szövetkezet hosszú távú működését. A román hatalom berendezkedése után, 1950-re feloszlatták a szövetkezetet. A kádárok külön engedélyt válthattak ki csomagolás készítésére, nem kellett szakvizsgát tenniük, és aki kérte, az meg is kapta az engedélyt. A szövetkezetre már nem volt szükség. A hetvenes, nyolcvanas években a kádárok iparendeléssel dolgoztak és a vásárokon értékesítették a portékáikat.

¹³¹ K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

*Ez úgy működött, hogy voltak ilyen nagy vásárok, úgy-e Prázsmár, Feketehalom, akkor Bodzaforduló, Uzon... Uzonban kisebbecske volt, nem volt akkora vásár és elmentünk oda. Hát vagy tíz évig biztos, hogy ott ünnepeltem a március 15-ét Bodzafordulón, ott akkor van a vásár. Ott mindig akkor van a vásár, március 15. és szeptember 29. Tehát március 15-én vittük az esztenákra, ami szükséges kelleket és ősszel vittük a káposztának a kádakat.*¹³²

Azok, akik nem vitték a vásárba a portékáikat, helyben is el tudták adni, hiszen Moldvából rendszeresen érkeztek a vevők a faluba, ők elsősorban hordókat vásároltak. Később beindult a cserekereskedelem is, Moldvából szőlőt, bort, gabonát hoztak, amit az elkészült kádártermékekre cseréltek el. A Berecki- és a Háromszéki havasokat elvlasztó, Kézdivásárhelyet Focșani városával összekötő országút népies neve, a *Kádárút* is ezt a kereskedelmi kapcsolatot nevesíti.

Az 1990-es évekre már alig maradtak kádárok a faluban, aki tehetett, szakmát váltott, és sokan el is költöztek a faluból. 1998-ban még négy kádárt említenek (Sepsiszéki Nagy 2001), mára azonban már csak egy kádár folytatja az átöröklődött mesterséget. Szőke Tibor kádármester Székelyföldön és Magyarországon is ismert, portékáit rangos kézműves kiállításokon és vásárokon népszerűsíti, az utóbbi időben többnyire rendelésre dolgozik. A leginkább eladható termékei: boroshordók tölgyfából, pálinkláshordók tölgy- és eperfából, szilvás- és káposztáskádák tölgy- és fenyőfából; vajköpülők, fejővedrek és csebrek fenyőfából; virágdézsák, kútvedrek, vízeskártyák tölgy-, bükk- és fenyőfából; szaunás csebreckék és fürdőkádák fenyőfából.¹³³ A családban mindenki kádározik, az elején feleségével ketten dolgoztak a műhelyben, ám ahogy a gyerekek felnőttek, ők is megtanulták a mesterséget: a fiú a kádármesterséget tanulta meg, (annak ellenére, hogy más szakmában dolgozik), a lány pedig a lappancslapokat készíti a hordóra, valamint a külső díszítésekért is ő felel.

Szőke Tibor lelkesedésének és szakma iránti tiszteletének eredménye a nyaranta szervezett kádártábor, melynek megszervezését a fia vállalta magára. A tábor résztvevői a szomszédos Zabolán laknak a Csipkés nevet viselő diáktáborban, a foglalkozásokra pedig Haralyban kerül sor.

Etnikai és demográfiai folyamatok 1850-től napjainkig

Az 1850–51-es első magyar statisztikai felmérés szerint a falu lakossága 429 fő, ebből 3 magyar anyanyelvű cigány, a többi pedig magyar etnikumú lakos (6. táblázat) (Szabó L. 2016b). A 19. század folyamán a lakosság száma az 1880-as népszámlálás alkalmával haladta meg a félezer főt. Az 505 lakosból 3 románnak vallotta magát, 20 fő pedig az egyéb kategóriában szerepel, ami nagy valószínűséggel a cigány etnikumra utal. A tíz évvel később végzett népszámlálás a románok számának emelkedését mutatja, 8 főt írtak össze, a többi lakos pedig magyarnak vallotta magát. Az 1910-es

132 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

133 Honlap: www.budonka.eu.

népesség-összeírás idejére a más etnikumok eltűnnek a faluból, és 406 fős színmagyar települést dokumentálnak. Alig 30 év alatt 100 fővel csökkent a lakosság számaránya a faluban, a fogyás egyik oka az 1899-ben pusztító tűzvész. A trianoni békeszerződést követően a falu lakossága számának növekedése figyelhető meg, amely a II. bécsi döntés után látványosan emelkedik, meghaladva a korábbi összeírások adatait. Az 1941-es összeírás 523 főt rögzített a faluban, mindannyian magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A román hatalomátvétel után a lakosság drasztikus fogyását tapasztalhatjuk, 25 év alatt, az 1966-os összeírás szerint, 130 fővel csökkent az állandó lakosság száma. Az önfenntartásra berendezkedett székely gazdaságokat váratlanul érte a földek és az erdők államosítása, sokan városra költöztek az épülő gyárakban elhelyezkedve, egy jobb jövő reményében. A helyben maradtak egy része megpróbálta folytatni hagyományos mesteriségét, ami a kommunizmus éveiben is a kádárcsaládok legjelentősebb jövedelmi forrása maradt.

Az iparosítás mellett a falurombolási programnak is áldozatul esett a falu, az 1980-as években a lebontásra szánt falvak közé tartozott. A terv következtében sokan eladták a telket és városra költöztek, hogy új életet kezdhessenek. Szerencsére a terv kivitelezésére már nem maradt idő, az 1989-ben beköszöntő változásoknak köszönhetően.

Úgye jött az a lavina, amikor le akarták bontani a kisfalvakat a nyolcvanas években... Akkor vették meg olcsón [megj.: a cigányok], 5–10 ezer lejért kaptak lakásokat, voltak, akik elköltöztek, fiatalok s a szüleik, a szülők kihaltak s a szülői házat gyorsan eladták, mert úgyis bontják le őket s akkor kapjunk valamit.¹³⁴

Az 1989-es fordulat után is folyamatos a lakosság számarányának a csökkenése, az idősek elhunytával a telkek üresen maradnak, néha hétvégén még hazajárnak az örökösök, hogy gondozzák, mások eladják az örökséget. A 2011-es népszámláláskor már csak 215 főt írtak össze, ebből 209 magyar nemzetiségű, 6 pedig a más kategóriában szerepel, ami valójában a magyar anyanyelvű cigány etnikumra utal. A falufelölős nem fest bizakodó képet a faluban lévő helyzetről, az előregedő településre nem költöznek vissza azok, akik elmentek.

A nagy ipar elvonta az embereket, Brassó, Kézdivásárhely, és az az érdekes, hogy a gyermekek, akik megörökölték a szülői házat, [...] nem akarnak visszajönni, jó, hát hazajönnek hétvégére. Semmit nem tesznek a faluért, nem lehet bevonnni semmibe a faluban. Nem adják el a házat s a telket, de azoknak a gyermeke biztos, hogy nem jön ide. Az már eladja a házat.¹³⁵

A táblázatban szereplő 2015-ös adatokat a terepen kitöltött kérdőívek és a helyben készített interjúk, valamint a résztvevő megfigyelés eredményei alapján össze-sítettem. Ezeket egészítettem ki a közvetett megfigyelés adataival, melyek segítségével ellenőriztem és összevettem a Polgármesteri Hivatal készítette statisztikákkal, így állítottam össze a 2015-ös népesség számarányát. Ennek megfelelően 201 fő lakik a településen, melyből 170 magyar nemzetiségű és 31 magyar anyanyelvű cigány.

134 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

135 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

Az összesített adatok alapján elkészítettem a faluban található telkek összeírását is annak megfelelően, hogy melyik telken laknak, melyik lakatlan, illetve melyik házszám alatt találunk kertet, melyet a faluban lakó tulajdonos vagy az örökös használ (19. ábra). Az összesítés alapján láthatjuk, hogy a faluban lévő 152 gazdaságból 72 lakott, 56 lakatlan vagy csak hétvégi házként használják, és 24 házszámmal rendelkező kert található a településen.

A lakatlan telkek közel 40%-át használják hétvégenként. A telkek egy részét a környékbeli városok értelmiségi rétege vásárolta meg, másik része örökölt gazdaság, amelyekből az öregek kihaltak, gyerekeik pedig már csak ritkán járnak haza szülőfalujukba. A falu érdekessége „az angol”, egy walesi férfi, aki telket vásárolt a faluban, azonban kevés időt tölt itt, évente közel egy hetet. A „hétvégi haralyiak”, akik már nem laknak életvitelszerűen a településen, nem kapcsolódnak be a falu életébe még akkor sem, amikor ott tartózkodnak. A hétvégén használt gazdaságoknak így inkább nyaraló vagy hétvégi ház szerepük van, ahova a városon élő értelmiségi visszavonulhat.

Az elmúlt 40–50 év elvándorlási és bevándorlási folyamatai a lakosság nagymértékű kicserélődését eredményezte. A régi rend, a hagyományos székely közösség felbomlott, az emberek közötti kapcsolatok fellazultak, nem a közösség és a család az elsődleges, hanem a megélhetés, a létfenntartás.

A falu térszerkezetében az itt élő 7 cigány család nem különül el, hanem a magyarok közé beékelődve lakik. A falurombolási terv megismerése előtt, a 80-as években kezdtek megvásárolni a házakat a településen és népesítették be a megvásárolt telkeket. Ez mindössze 5-6 cigány családot jelent, a másik 2 család a falu felső végében, az erdő alatt lakik. A magyarok és a cigányok így térben nem különülnek el egymástól. Az egyes gazdaságokban együtt élők vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a település magyar családjainak szerkezetével hasonló képet mutat a cigány közösség szerkezete is: két-három generáció él együtt (szülők, nagykorú gyermek és annak családja, ha van), azonban kiskorúak házasságával nem találkoztunk a településen.

A családok szerkezetét vizsgálva (11. ábra) azt tapasztaltuk, hogy a gazdaságok 47%-a idős emberek birtokában van, ezt mutatja az egyszemélyes háztartás (egyedülálló idős ember és özvegy), valamint az egy házaspáros típusú családból álló háztartás (idős házaspár). A lakott porták 24%-án lakik együtt több generáció, a nukleáris család kiegészül a nagyszülőkkel vagy a megözvegyült szülővel. A gazdaságok 12%-át a nukleáris család típus lakja (házaspár kiskorú gyermekekkel), míg 10% esetében lakik együtt szüleivel a nagykorú gyermek. A legalacsonyabb a fiatal házaspár alkotta háztartás, mindössze 3%. Az összesített lakott telkek 39%-át képezik azok a háztartások, ahol a meglévő tudást hagyományozni tudják a családon belül a következő generációnak. Amennyiben a faluban lévő összes gazdaságot nézzük, a kerteket leszámítva, akkor a technikailag életképes gazdaságok alig 23%-a esetében biztosított a falu továbbélése. Etnikai bontásban: 19% magyar, 4% magyar anyanyelvű cigány gazdaság esetében él kiskorú a családdal, akik potenciálisan a településen maradhatnak felnőtt korukban is. Az előregedő település képét, a fentiek alapján, a családok struktúrája és dinamikája is megerősíti.

A gyermekek számarányát tekintve a magyar etnikum többségét láthatjuk, azonban családokra bontva a cigány családok szaporulata magasabb, mint a helyi magyar családoké: a 7 cigány családban 8 kiskorú és 4 nagykorú gyermek él együtt a szülőikkel, míg a 65 magyar családban 29 kiskorú és 10 nagykorú gyermeket írtunk össze (13. ábra). A magyar családok nagykorú gyermekei között felnőtt gyermeket is számolunk, aki még mindig a szülőikkel lakik. A kiskorú és nagykorú gyermekek számát tekintve 37 kiskorú és 14 nagykorú gyermek van a faluban. A gyermeklétszámot vizsgálva a magyar közösség számbeli többségét látjuk, amennyiben az arányokat nézzük, a cigány családok a magyaroknál nagyobb gyermekvállalási kedvet mutatnak.

A helyi iskolába, ahol összevont I–IV. osztály működik, egy tanítónő felügyeletével kilenc gyermek jár, míg az óvodai csoportban szintén kilencen vannak. A tanítónő és az óvónő Kézdivásárhelyről ingázik naponta, személyük minden évben cserélődik annak megfelelően, hogyan tudnak a városhoz közelebb eső tanintézményekben elhelyezkedni. A faluban lakó, tanítóképzőt végzett szakembernek nem sikerült a versenyzőgája, így a közeli városból ingázó, évente cserélődő tanítók dolgoznak a helyi iskolában.

Korábban helyben lakó tanító házaspár nevelte a haralyi gyerekeket, nyugdíjazásuk után azonban ingázó tanítók vették át a helyüket. A 34 éven keresztül Haralyban tanító asszony a 70–80-as éveket emlegeti, amikor párhuzamosan több osztály működött a helyi elemi iskolában: *Három tanító volt az I–IV. osztályban, s az óvoda külön. Úgy is volt, hogy egy évben három színdarabot adtunk elő. A 80-as évekig párhuzamosan két osztály működött, attól kezdve már csak egy.*¹³⁶

A demográfiai mutatók esetében a vallás is fontos szerepet játszik. A Szentföld első katolikus falujában ma már 7 református vallású személy él, őket a zabolai lelkész gondozza, vasárnaponként Gelencén tart istentiszteletet számukra, azonban a haralyi reformátusok a helyi római katolikus templomba járnak, az egyházi adót viszont a református lelkésznek fizetik. A katolikusok a gelencei plébánoshoz¹³⁷ tartoznak, aki minden vasárnap tart misét Haralyban, melyen 25–30 fő vesz részt, főleg az idős magyarok. Az adventi időszakban a plébános hétfőnként hajnali szentmisét is celebrál, ahová csak az idősek járnak el. Elsőáldozást minden évben tartanak, amennyiben elsőáldozó gyerek van a faluban. Bérnyújtást öt évente tartanak, az utolsó 2008-ban volt, amikor tizenheten bérnyújtottak. Az egyházi ügyek rendezésével a helyi gondnok van megbízva.

A vallásos ünnepek alkalmával megtelik a templom, ilyenkor a faluban lakó katolikus cigány közösség tagjai is képviseltetik magukat (ők év közben nem járnak templomba). A falu legjelentősebb egyházi ünnepei a karácsony, a húsvét és a pünkösd, a katolikus egyházi év három kiemelkedő egyházi eseménye (39. ábra). A falu legnagyobb egyházi ünnepe a búcsú, melyet a templom védőszentje, Nepomuki Szent János (a gyónási titok és az utazók védőszentje) napján, május 16-án tartá-

136 S.E., nő, 80 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

137 A katolikus közösségre vonatkozó adatokat T. Bereci István gelencei plébános bocsátotta rendelkezésemre.

nak. A búcsúba hazamennek a Haralyból elszármazottak is, hogy az otthon lévőekkel együtt ünnepeljenek.

Gazdasági erőforrások

A gazdasági erőforrások vizsgálatakor az egyes háztartások gazdasági és demográfiai erejét és lehetőségeit hasonlítom össze attól függően, hogy mekkora területen gazdálkodnak, mennyi állatot tartanak, milyen autó van a tulajdonukban és mi biztosít számukra állandó jövedelmet. Ugyanakkor azt is megvizsgálom, hogy léteznek-e kiemelkedő eltérések a faluban tapasztalt átlagos gazdasági szinttől, és minek köszönhetően léteznek ezek, mi mozgatja őket. Az összehasonlítást a gazdálajstromban szereplő háztartások alapján végeztem el, kiegészítve a terepen összegyűjtött adatokkal és tapasztalatokkal. A háztartás az ugyanazon fedél alatt lakó családot jelöli (akárcsak a gazdálajstromban), s amennyiben a fiatal házaspár vagy család mellett, ugyanazon a portán lakik az idős szülő is, azt ugyanazon háztartás tagjaként kezeltem.

A falu havasalji elhelyezkedése meghatározza ösztérületének eloszlását, valamint a falu határát is. A Haraly-pataka mentén húzódó település felső vége, a Felszeg, egészen az erdőig lakott, míg alsó vége, az Alszeg, a mezővel határos. A szűk völgy nem tette lehetővé az északi és déli irányú terjeszkedést, a falu határát így a völgy torkolatában közrefogott sík terület adja. A szűk határ a jóval nagyobb községek központok határaival szomszédos, délen Zabola, északon pedig Gelence határolja. A szomszédos települések a patakok mentén (Szabó L. 2005), illetve az azok által kialakított kisebb völgyekben terülnek el, így azok határa is jóval szélesebb. Nyugaton, a síkság irányában, Imecsfalvával szomszédos a határ.

A 197,71 hektár ösztérületnek 10,6%-a lakott terület, beleértve a kerteket, udvarokat és a beépített részeket, míg a fennmaradó 89,4% művelésre alkalmas terület (20. ábra). A szűk határ kényszerítette arra a település lakóit, mint már korábban is említettem, hogy olyan megélhetés után nézzenek, amelyet a település fekvése lehetővé tesz. A havasok közelsége, a szomszédos településeken folyó rendszeres erdőki-termelések a fára mint nyersanyagira irányították a figyelmüket. A mindennapi életben használt tárgyak, eszközök elkészítése így a kiszámítható és rendszeres bevételhez juttatta a fa megmunkálásában és értékesítésében részt vevőket.

A falu ösztérületét a korábban jelzett kertek magas aránya (a házzal szembe jött háztartások 64,5%-a kert) is megnöveli. A település teljes belterületének 47%-a kaszáló, 17%-a szántó, 28,3%-a udvar, 7,3%-a beépített terület, 4,7%-a pedig gyümölcsös (21. ábra). A belterület eloszlása a rendelkezésre álló terület minél gazdaságosabb kihasználását mutatja: minden gazdaságnál van udvar és kert a ház mellett vagy mögött. *Régebben a kádár kicsi háza külön telken volt. Szerény telken laktak, a ház végibe volt a műhely. Kettős házak voltak, oldallefödéses nyári konyhát toltak hozzá. Most már 2-3 telekből lett egy telek, módosabb emberek megnövelték telküket.*¹³⁸

138 K.N., nő, 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

A falu külterülete összesen 177 hektár, amelynek 60%-a szántó, 24%-a kaszáló és 16%-a 20 évesnél öregebb erdő (22. ábra). A számadatok is alátámasztják, hogy ez a terület nem tud eltartani egy teljes falut, ha csak a jelenlegi lakott háztartások (72) alapján számoljuk ki az átlag területet, háztartásonként 2,45 hektár területet kapunk. Amennyiben a faluban található lakott és lakatlan gazdaságok számát (128) vesszük osztónak, az átlag külterület 1,38 hektár gazdaságonként.

A haralyiak az 1991. évi 18. számú földtörvény¹³⁹ megjelenésével visszaigényelték földjeiket és az erdőket (24. ábra). A visszaszolgáltatók földek egyharmad-egyharmad arányban szántóföld és kaszáló. A fennmaradó rész kis százalékban legelőkből és nagyrészt erdőkből áll. A visszaigénylési folyamat során döbrentek rá a haralyiak, hogy nemcsak a falu határában gazdálkodtak, hanem a szomszédos települések határaiban is vásároltak földeket: *Volt egy olyan, hogy amikor most a földeket kaptuk vissza, rájöttünk, hogy nekünk Zabolán is van földünk. Tehát sok helyről vásároltak földet, vásároltak a zabolai határból, az imecsfalvi határból... ez mutat valamit, hogy a falunak volt akkor vásárolni való ereje.*¹⁴⁰

A visszaigényelt földek aránya a kollektív gazdálkodás eredményét is mutatja a szántóföld, a kaszáló és a legelő arányainak változásában. Az erdő visszaigénylése kapcsán büszkén mesélték a helybeliek, hogy Haraly volt az első település Háromszéken, ahol a visszaszolgáltatók erdőket kimérték az embereknek. Az erdő egy részében egyénileg gazdálkodnak, a másik részében létezik egy 11 hektáros közbirtokosság is, amiben az egyes tagok 2-3 árral szerepelnek.

A többi székelyföldi határhoz hasonlóan, Haralyban is a „nadrágszík-parcellák” jellemzőek, ami a székely örökösödési rendszer továbbélését mutatja. A visszaigényelt földeket az újonnan tulajdonba helyezett gazdák igyekeztek ugyanott és ugyanazon kiterjedésben kimérteni, ahol őseik megművelték (Oláh 2004: 21). Így a földek hatékony megművelése, tagosítás hiányában, a család erőforrásaira támaszkodva történik. Nagyon sok esetben a földek megdolgozása a ráfordított idő és munka mellett a családot anyagilag is megterheli. Az egy gazdasági évben a földek megművelésére fordított összeg a földek után kapott jövedelemmel fordítottan arányos, szerencsés esetben, ha jó a termés, az arány kiegyenlítődik.

A művelhető területek nagy részére a családi gazdálkodás jellemző. A terményért vagy pénzért bérbe adott földek a visszakapott földek közel egyötödét teszik ki. Ezek

139 Az elkobozott mezőgazdasági területek helyzetének rendezésével a földalapról szóló 1991. évi 18. törvény, az 1997. évi 169. törvény, valamint a 2000. évi 1. törvény foglalkozott. A 18. törvény eredeti változata alapvetően negatívan határozta meg az ingatlanrendezés lehetőségeit. A földterületeket nem az eredeti helyükön adták vissza; a szántók esetében 10 hektárban, erdők esetében 1 hektárban maximálták a visszaadható területet. Később a törvényt módosítják, a 18. törvény eredeti szövege szerint a belterületeken tiszteletben kellett tartani az eredeti elhelyezkedést. Azonban ha visszaélések történtek, akkor jogorvoslattal lehet élni. A módosítások alapvetően kijelentik a régi elhelyezkedés tiszteletben tartását, de ezt az elvet alárendelik a törvények tiszteletben tartásával megvalósult ingatlan-visszaszolgáltatásoknak. A referencia-időpont az utolsó demokratikus módon megvalósított földreform (az 1945. évi 187. törvény), erdők esetében pedig az 1948. évi helyzet. Erdők esetében gyakorlatilag nincs felső határ, az államosítás pillanatában tulajdonban lévő erdők egésze visszakapható.

140 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

tulajdonosai jellemzően nagyon idősek vagy elszármaztak a faluból, így inkább más-sal műveltetik meg a földet, mintsem parlagon maradjon. A székely paraszti gazdaságban még mindig szegyennek számít, ha valaki parlagon hagyja az örökölt földet, ezért inkább bérbe adják annak, aki megműveli és még jövedelmet is generál a tulajdonosnak. A haralyiak között nem találunk nagy gazdát, akinek módjában állna nagyobb területet kibérelni és megművelni, így legtöbbször a zabolai románoknak adják bérbe (28. ábra).

Az idősebbek még emlékeznek azokra az időkre, amikor a haralyiak Gelencéről hívták a napszámosokat, mivel a helyiek a kádársággal voltak elfoglalva: *A haralyi gazdák Gelencéről hozták a napszámosokat, volt vagy öt-hat nagyobb gazda, akik tíz hektár fölötti területen gazdálkodtak. Később aztán a helyiek is mentek, ahogy rákényszerültek a kádárság hanyatlásával.*¹⁴¹

A legtöbb háztartás az önálló életmódra rendezkedett be, a házhoz tartozó kertben saját szükségletre megtermesztett zöldségek mellett a háztáji gazdaságban lévő állatok típusa is ezt mutatja. A legtöbb gazdaságban szárnyasokat (csirke, tyúk), disznót, nyulat, juhot és szarvasmarhát tartanak, ami a család hússzükségleteit fedezi (33. ábra). A juhok tavasztól ősziig a havasokon legelnek, átmeneti rideg állattartás jellemző a településre. A fizetett juhásztor előre meghatározott mennyiségű sajtot és ordát köteles adni a juh gazdájának. A gazdálkodó családok egy része lovat is tart, ami a földek megműveléséhez elengedhetetlen feltétel, gépesítés hiányában. Érdekes jelenség, hogy a petőfalviakkal ellentétben a haralyi cigányok nem tartanak lovat, és csak egy család nevel tyúkot és csirkét a háza táján. A cigány etnikum többi tagja nem foglalkozik állattartással.

A föld megművelése és az állattartás mellett fontos szempont a család fenntartásához a kiszámítható, rendszeres bevétel. A kérdőíves felmérés során a család jövedelmi forrására is kitértünk (35. ábra). A megélhetésre vonatkozó kérdésre kapott egyik legjellemzőbb választ idézzük:

*Nyugdíjból és mezőgazdálkodásból [megj.: élnek itt az emberek] Csűrük-csavarják, traktort vettek, ezek ilyen szegény gazdagok.*¹⁴²

A faluban lakók fő jövedelmi forrása is jelzi a demográfiai folyamatokat, hiszen a legtöbbször a nyugdíjból tartják el magukat, ami a lakott gazdaságok közel felét érinti. A visszakapott földeken gazdálkodók megközelítőleg a lakosság 10%-át jelentik, ami arra enged következtetni, hogy a faluban lakók egy része nem rendelkezik földtulajdonnal. Főleg a faluba beköltözött magyar családok, akik nem házasodással kerültek Haralyba, valamint azok, akik már korábban értékesítették tulajdonukat. A cigány közösség tagjai nem rendelkeznek földtulajdonnal. A lakosság 7,7%-a szociális segélyből él, ide számíthatjuk a nagykorú, szüleikkel élő gyermekeket, a helyben lakó cigányokat, valamint azokat, akik még nem érték el a nyugdíjkorhatárt, de munkahelyük megszűnt és már nem találtak maguknak másikat. A munkahelytel rendelkezők nagy része a kézműipari helyi kézműiparban dolgozik, főleg nők. A szolgálta-

141 K.N., nő, 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

142 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

tásban dolgozók helyben és a községközpontban, Gelencén, illetve a Négyháznál lévő vállalkozás alkalmazottjai. A faluban egy nagy vállalkozás található, a Fejér-testvéreké, akik használtruha-forgalmazással foglalkoznak. A közösség értelmiségi rétegét a falufelélős Szőke Tibor és családja, a tavasztól ősziig itt lakó Bajcsi Ágnes tanítónő alkotja. A hétvégi házakat vásárolt értelmiségi réteg nem tölt be meghatározó szerepet a faluban, nem kapcsolódnak be a falu életébe. Kézművességgel a már említett kádár és falufelélős foglalkozik, mellette még nyilvántartanak egy kádárt a faluban, aki időnként kádározik, máskor „három hétig a pálinkásüveget szorongatja”. Erdőléssel 2-3 családfő foglalkozik, azonban nem helyben, hanem valahol Moldvában dolgoznak. Öt-hat magyar család esetében nyilatkozták, hogy külföldön dolgoznak, egyik család Olaszországban, a másik négy pedig Magyarországon vállal munkát. *Nem mennek el, hanem kimennek dolgozni, tehát bizonyos időre kimennek dolgozni, Németország, Olaszország... de többé-kevésbé ilyen rövidebb időre, jönnek mind vissza. Visszajönnek mindig. Inkább a férjek mennek ki.*¹⁴³

A cigány családok nagy része szintén Magyarországon vállal munkát, egy részük ott le is telepedett. A faluban lakó hét cigány családból kettő él a településen állandóbb jelleggel, azonban ők is gyakran látogatják a vidéken élő rokonságot.

A munkahelyek betöltésénél elengedhetetlen feltétel az iskolázottság. A cigány közösség esetében a gyermekek az elemi iskola nehézkes elvégzésével már nem folytatják tanulmányaikat, rendszertelen életmódjuk nem teszi lehetővé a tanulást. A magyar közösség tagjai, elődjeikhez hasonlóan, nagy hangsúlyt fektetnek a tanulásra, gyermekeik taníttatására, és minden feltételt megteremtnek, hogy tovább tudjanak tanulni.

A magyar lakosság iskolai végzettségét ábrázoló grafikon a középfokú tanulmányok befejezését mutatja (15. ábra). A helyben lévő elemi iskola elvégzése után a gelencei általános iskolába járnak a haralyiak. Középiskolai tanulmányaikat Kézdivásárhelyen végzik líceumban vagy szakiskolában, egy-két kivételt leszámítva, akik Sepsiszentgyörgyön vagy Brassóban tanultak szakmát. Régebben sokkal több tanult ember volt a faluban, fontos volt a haralyiak számára, hogy gyermekeiket taníttassák.

*A falu nagyságához viszonyítva az én generációmig a legtöbb tanult ember ott volt a faluban. Középiskolát végeztek, fontos volt, hogy taníttassák őket, lehetőségük is volt, mert úgy-e a kádárság hozta a pénzt. Amikor mi indultunk [meg]: középiskolai tanulmányokat kezdték], huszan jártunk Kézdi-re. Az én generációmban van öt mérnök, öt tanító, öt tanár, három orvos, három erdészmérnök, két agrármérnök, két gépészmérnök, két-három állatorvos. Ezek közül egyik sem él Haralyban, még a család sem, az utódok eladták a házakat.*¹⁴⁴

A faluban egyenlő arányban találunk felsőfokú végzettséggel rendelkező nőket és férfiakat, technikusképzés elvégzése a férfiakra jellemző. Középfokú tanulmányokat fele-fele arányban fejezték be a nők és a férfiak, szakiskolás végzettséggel kétszer annyi férfi rendelkezik, mint nő. Az alapfokú iskolai képzettségre minden magyar et-

143 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

144 K.N., nő, 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

nikumú lakosnak megvan. A cigány etnikum tanulási kedve hullámzó, időnként jár-nak iskolába, azonban a továbbtanulás nem csábítja őket.

Etnikai reprezentáció, kontaktzónák

Haralyban három nemzetiség él együtt: magyar, román és cigány. A román etnikumot jelenleg két személy képviseli, egyik férjhez jött a faluba, a másik pedig most vásárolt itt telket. *Haralyban van egy román. Feleség, Moldvából hozták ide, tökéletesen beszél magyarul, érződik, hogy román az anyanyelve, a kiejtésüket nem tudják megváltoztatni. Most jött Marosról egy román, vett egy telket s akar építeni ide.*¹⁴⁵ A román ember telekvásárlásával a falubeliek nem értenek egyet, sőt megvetik azt, aki eladta neki a házat. Az eladó egy íratlan szabályt lépett át: nem volt tekintettel a faluban lakókra, semmibe vette falustársai és az egyház érdeklődését: *Magyarok kérték s nem adta oda a telket, románnak adta el.*¹⁴⁶

*Az egyház is megvette volna, ha tudja, hogy románnak adják, ez jön s hozza a lakosságát is. Így tudják a lakosságot hígítani. Mi érdeklődtünk s odaadta a románnak olcsóbban.*¹⁴⁷

A már korábban a faluba férjhez jött román feleséget elfogadták, tudják, hogy román nemzetiségű, azonban ez a tény nem zavarja a haralyiakat, mivel a nő beilleszkedett a helyi közösségbe, jól megértik egymást magyarul.

A magyar közösség

A magyar közösség őshonos a faluban, így a századokon keresztül kialakult szokásrend is hozzájuk kapcsolódik. A cigány és a román etnikum a már meglévő rendet fogadta el beköltözésekor s lett tagja a faluközösségnek, azonban az utóbbi időben telket és házat vásároló magyarok esetében már nem beszélhetünk közösségi életéről, közösségi elkötelezettségről. A közigazgatásilag Gelencéhez tartozó faluban az egykori székely rendtartásra már csak a falurészek nevei (Alszeg és Felszeg) emlékeztetnek. Az alulreprezentált helyi elit és az előregedő, elszegényedő magyar közösség a faluképen is megmutatja erőtlenségét. *Megváltozott a falu arculata, igénytelenebb lett, lehet, hogy szegényebb is.*¹⁴⁸

Azok a lakásrészek, amelyekbe betekintést kaptunk, nem hordozzák hangsúlyosan magukon az etnikai jelleget. A pántlika és a kokárda a leggyakoribb etnikai hovatartozásra utaló jel (53. ábra). Néhány házbelsőben a székely és a magyar zászló is megjelenik, van, ahol kerámiatányéron, azonban a legtöbb lakásban a családi fényképek és a vallásos képek uralják a teret. A vallás és a család, valamint ezek tárgyi

145 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

146 K.N., nő, 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

147 C.Á., férfi, 65 éves, Gelence. Saját gyűjtés. (2015)

148 K.N., nő, 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

emlékei, képei látszólag nagyobb szerepet töltenek be a haralyiak mindennapjaiban. A házakon kívülről nem jelenik meg etnikai hovatartozásra utaló elem.

Az etnikai öntudat szerves részét képezik a nemzeti ünnepek, melyek a vallásos ünnepekkel váltakozva rendszerbe foglalják az évet. Annak ellenére, hogy külsőségekben nem hangsúlyozzák magyarságukat, a magyar nemzeti ünnepek fontos ünnepi alkalmakat jelentenek a haralyiak számára. A leggyakrabban megtartott ünnep a március 15., amikor a lakosság nagy része a kézdivásárhelyi ünnepi felvonuláson vesz részt (41. ábra). Minden évben Kézdivásárhely főterén, Gábor Áron ágyújának másolata mellett gyűl össze a környék (Kézdiszék és Orbaiszék északabbra fekvő települései) lakossága, valódi ünnepet teremtve a forradalom kitörésének emlékére. A látvány mellett fontos találkozási pont is, hiszen a hosszú ünnepi beszédek alatt és után bőven van idő a nézelődésre, a beszélgetésre, a nosztalgiázásra.

Augusztus 20. a vallásos ünnepek sorát gazdagítja a Székelyföldön, ekkor tartják a Szentföld legnagyobb búcsúját a kézdiszentléleki Perkőn. A helyben tartott mise is alkalmat ad az ünneplésre, azonban van, aki a perkői búcsún vesz részt. Sokan a televízió közvetítette budapesti ünnepi műsort nézik végig otthonukban.

Az emberi élet fordulóihoz kötődő ünnepek közül a házasságkötés a legnagyobb ünnep a családban, valamint a születéshez és az elhalálozáshoz kötődő szertartások (37. ábra). Ezek azok az alkalmak, amikor a nagycsalád és a rokonság találkozik és együtt van. A születésnap és a névnap szintén fontos a családi ünnepek sorában (47. ábra). Az ünnepre meghívottak köre családonként változik, van, ahol a szűkebb családban ünnepelnek, máshol pedig a teljes rokonság részt vesz a család mellett. Néhány helyen a szomszédokkal és a barátokkal is együtt ünnepelnek, azonban a család (testvérek és gyerekek) erősebb szerepet kap ezeken az ünnepi alkalmakon.

A szilvesztert a legtöbben családi körben töltik, sok esetben az együtt élő vagy a faluban élő több generáció együtt búcsúzik az óévtől (49. ábra). A komákkal, barátokkal vagy szomszédokkal közösen töltött szilveszter épp olyan gyakori, mint az egyedül vagy a testvérekkel való újév-várás. Az ünnepek alkalmával a haralyiak nem utaznak el az ország más vidékeire vagy külföldre, a szülők hazavárják a gyerekeket, hogy otthon ünnepeljenek.

A felsorolt ünnepek alkalmával azt tapasztaltuk, hogy a haralyiak magyar környezetben ünnepelnek. A faluban lakó cigány közösség tagjai a vallásos ünnepek alkalmával jelennek meg, ünnepelnek együtt a magyar közösség tagjaival, azonban otthonaikban nem találkoznak. A cigány közösség tagjai ugyancsak a saját közösségük tagjaival ünnepelnek az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó alkalmakkor. Érdekes megjegyeznünk azonban, hogy a cigányok részt vesznek a március 15-i kézdivásárhelyi felvonuláson, valamint a kültéri magyar nemzeti ünnepi megemlékezésen. Annak ellenére, hogy cigány etnikumként elhatárolódnak a magyaroktól, a magyar nemzeti ünnepek számukra is találkozási pontot, ünnepi alkalmat jelentenek. Valószínűleg maga az ünnep alkalom a vonzó, hiszen a cigány etnikum nem rendelkezik saját nemzeti ünnepel.

Összesítve a nemzeti, a vallásos és az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepeket, nyomon követhetjük a haralyiak életét meghatározó ünnepi alkalmak rend-

szerét (43. ábra). A vallásos, a nemzeti és a helyi ünnepeket vizsgálva láthatjuk, hogy a magyar közösség életében a karácsony, a húsvét, a pünkösd és a búcsú a legfontosabb vallásos ünnep. Az emberi élet fordulóihoz köthető ünnepek közül a keresztelő, a házasságkötés és a temetési szertartásokon való részvétel emelkedik ki. A nemzeti ünnepek esetében kizárólag a magyar nemzeti ünnepeket tartják (március 15., augusztus 20., október 6.), a december elsejei román nemzeti ünnepet idegennek érzik mind a magyar, mind a cigány közösség tagjai.

Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó fontos alkalmakat a család és a rokonság körében ünneplik meg. A család megtartotta elsődleges szerepét az emberek életében, minden ünneplés a család szintjén kezdődik.

A faluban lakó etnikumokkal csak azokon az alkalmakon ünnepelnek közösen, amelyek közösségi szinten szerveződnek, mint a vallásos ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd és a búcsú), a végtisztesség megadása, valamint a nemzeti ünnepek. Ezek az alkalmak nyitottak mindenki előtt, bárki részt vehet rajtuk. *Mi megtartjuk a búcsút, ugye, ami van nekünk. Kicsi a falu, nem tudjuk ezt. Szoktunk bálákat csinálni, ha eljönnek [megj.: a cigányok] akkor bálba. Kosaras bálba egyetlen egy alkalommal eljöttek, tehát helyet adunk nekik, nincsen semmi gond, nincsen jelenleg konfliktus közöttünk. Ez van nálunk, nem tudtak elgazdagodni, nincsenek úgy felvéve, hogy ők elérjék azt a keménységet, azt az erősséget. Kicsin is vannak, és mivel az itt lakók öregebbek, tehát megadja nekik azt az emberi tisztességet, amennyire ők viszonzozzák ezt.*¹⁴⁹

Amennyiben a magyar, a román és a cigány etnikum ünnepi találkozásai alkalmait vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy a nemzeti és a vallásos ünnepek alkalmával elfogadott a többi etnikum részvétele, a családhoz kapcsolódó eseményeken azonban nem ünnepelnek együtt a cigány közösség tagjaival, míg a román etnikumú vendégeket könnyebben elfogadják a családi ünnepeken (45. ábra). Akárcsak Petőfalván, az együtt élő két etnikum tiszteletben tartja egymást, személyes életterükbe azonban nem engedik be a másik etnikum tagjait. Mindennapi kapcsolataik kizárólag munkakapcsolatok.

A „Milyenek a haralyi magyarok?” nyitott kérdésre az adatközlők egybecsengően válaszoltak, amint az alább olvasható:

Mindig kapaszkodóbbak voltak, mint a zabolaiak [...] hát mindig a más udvarát lesik Zabolán, átaltekinthetnek oda, és félnek, hogy valamire vállalkozzanak, a haralyiaknál ez nem létezik, ezek meg mennek, mennek, próbálnak, Zabolán teljesen más az egész felállítás. [...] Hát, ugye, ez annak is köszönhető, hogy Haralynak 90%-a a háború előtt, a háború után is még egy darabig kádár volt, tehát tartotta a nagyvilággal a kapcsolatot jöttek, úgy-e a hegyen túlról, Moldvából keresztül és innen hordták el az árut, a kádár dolgokat. És mindig kapcsolatban voltak a románokkal, itt helyben nem voltak románok, de viszont a kereskedők románok voltak. Itt mindig kapcsolat volt, hozták a bort, hozták a puliszkalisztet, amit mi nem

149 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

tudtunk abban az időben... úgy-e, a törökbúzát megtermelni... és volt egy ilyen szabadság, nyitottság.¹⁵⁰

Szorgalmasabbak, mint a zabolaiak, jobban kellett dolgozni, szegényebbek voltak, dolgozók voltak. Gyerekkoromban előkelő hely volt Haraly. Az emberek rendesek voltak, nem volt veszekedés, lenézés. Most nagyon megváltozott, kicserélődtek az emberek, sokan elköltöztek, sokan beköltöztek. A családokra osztódás jellemző, mindenki magát tartja előkelőbbnek, ugyanaz van, mint Zabolán.¹⁵¹

Önzők, maguknak valók, ha látják, hogy a szomszéd vesz valamit, ő még nagyobbat vesz, anyagiások, bezárkóztak. Ne légy haralyi! – van egy ilyen mondás, ne légy anyagiás.¹⁵²

A három vélemény három különböző helyzetű adatközlőtől hangzott el, egyik helyben él és belülről látja a falut, a másik ott született, de nem ott él, a harmadik csak kívülről látja a falut, közeli kapcsolatban áll a haralyiakkal, de nem lakik a településen. A vélemények sok ponton egyeznek: igyekvők és dolgozók voltak a haralyiak, az utóbbi időben azonban sokat változtak az emberek, és a környékbeli településeken tapasztalt negatív vonásokat is észre lehet venni rajtuk.

A cigány közösség

A cigány közösség 7 családban 31 személyt számol. Az 1970–1980-as években történt betelepedésük óta sikerült megtalálniuk a helyüket a falu életében, jó együttélési kapcsolatot kialakítani a magyar közösséggel. *Régebb egy cigányunk volt, tapasztásokkal foglalkozott, dolgozó ember volt. Még a forradalom előtt, a 80-as években kezdtek megvenni a cigányok itt a lakást, amikor a falurombolásról volt szó.¹⁵³ Akkor még nem voltak cigány gyermekek. A 70-es években tűntek fel a cigányok.¹⁵⁴*

A betelepülő cigányok a környékbeli településekről érkeztek: Lemhényből, Nyújtódról és Gelencéről. *Lemhény, Nyújtód – onnat elkergették az egyik családot. A másik Gelencéről jött, ez az öreg az is egy tisztességes ember volt. Látszott rajta, ő azt mondta mindig, hogy ő magyar csendőr volt. Göncze volt, meghalt. S aránylag még a gyermekei is rendesek, de igen elszaporodtak. Abból lett egy hatalmas nagy család.¹⁵⁵*

A cigány családok nagy része Magyarországon dolgozik, keveset vannak otthon a faluban, időnként hazajönnek 1-2 hónapra, aztán újra eltűnnek. A Haralyban lévő cigányok közül a helyiek pontosan tudják, hogy melyiket hívják el napszámba, ha a ház körül akad tennivaló, ki a megbízható munkaerő, és kit nem érdemes elhívni dolgozni. *A cigányok, azok mennek. Ilyen napszámra jönnek, elmennek ide egyik-másikhoz, eléggé megvannak a termőföldek, s akkor elhívják ilyen napszámra. [...]*

150 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

151 K.N., nő, 80 éves, Zabola. Saját gyűjtés. (2015)

152 C.Á., férfi, 65 éves, Gelence. Saját gyűjtés. (2015)

153 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

154 S.E., nő, 80 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

155 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

*a lányok, a cigánylányok elmennek innen. Nem úgy néz ki, hogy szaporodnának itt. Kimentek Magyarországra, két család kint is maradt, hazajönnek ilyen szilveszter meg disznóvágás, s aztán mennek vissza.*¹⁵⁶

A magyarok és a cigányok között nem volt feszültség, tiszteletben tartják egymást, mindenki tudja a maga helyét és úgy viszonyul a másik etnikumhoz. Az ott hon maradt cigányok szegénységben élnek, próbálkoztak tyúktolvajlással, de hamar megállították az ilyen irányú tevékenységeket a falubeliek.

*Ha akarnának dolgozni, nem élnének olyan szegényen. Van családi házuk mindegyiknek, eléggé a falu központjában laknak. Nem akarnak dolgozni, csak hogy a befaló kenyeret napról-napra kapják meg, s azzal befejezik a napot. [...] Egy betonkeverésnél, egy tölgyvágásnál, egy istálló trágyát kihordani, mezőre kapálni... habár most már nem igazán kapálnak az emberek a mezőn... s ezért ők elvonultak.*¹⁵⁷

A helyi cigány közösség létszámát tekintve kicsi, ezért nem tudott megerősödni, nem tudta másképp pozicionálni magát a helyi közösségben. A cigány és a magyar etnikum tagjai főleg a temetések alkalmával találkoznak, a templomi ünnepségeken, a helyi ünnepek alkalmával és a mindennapi életben (51. ábra). A két etnikum élesen elkülönül egymástól, a kölcsönös tiszteletadás jellemzi kapcsolatukat, nem közködnének egymással.

Magyar–cigány együttélés

A kérdőív segítségével összesítettük a falubeliek véleményét a másik etnikumról. A válaszok kizárólag a cigány etnikumra vonatkoznak és a velük való együttélési módokra, a cigány közösség felkeresett tagjai nem nyilatkoztak a magyarokról (55. ábra).

A feldolgozás során összesített inkább pozitív vélemények: *Mindegyik ember; Azok is emberek, mint mi; Szerintem nincsen baj, hívtuk azelőtt napszámra, az üzletbe is adnak hitelt. Súlyosabb bajok nem voltak; Elmenyünk egymás mellett s kész; Nincs baj velük, sokan nincsenek, így hát nem zavarják a falu nyugalma; Nem volt soha semmi probléma; Itt román nincs, cigány csak pár van s azok is nem olyan izék.*

Az inkább negatív vélemények: *Vannak jó dolgú cigányok, mások kódulnak; A magyarok rendesek, a románok románok, s a cigányok cigányok; Nem barátkozunk cigányokkal; Ki kéne irtani. Be kellene illeszkedni; A földet es üssed, ahol cigány jár; Nem egy vonalon húzódik az élet. Az én tányéromból nem esznek; A lábik nyomát es üssed.*

A nincs véleménye kategória: *Mi nem foglalkozunk. Azok is emberek; Nincs baj a cigányokkal; Mindenkiel egyformán tartom a kapcsolatot. Mindenki ember; Vannak becsületes emberek s vannak gonosz emberek.*

156 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

157 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

Ha a magyaroknak megadják a tiszteletet, akkor a magyar is megadja, de viszont el is várja. Mi egy kicsit konzervatívok vagyunk a faluban, el van öregedve a falu s akkor megadja a cigánynak is a tiszteletet, s a cigány azt mondja, hogy állj meg üljek az én helyemen.¹⁵⁸

A felsorakoztatott vélemények a cigány közösségnek a magyar közösségen belüli megítélését, látását tükrözik. Az elhangzott válaszok többnyire a cigányok elfogadását vagy semleges területen való elhelyezését tükrözik. Néhány szélsőségesen elítélő vélemény is elhangzott, ami a faluban lakó egyik cigány család rossz habitusának köszönhető. Összességében tekintve a magyar és a cigány közösség tagjai a kölcsönös tisztelet és távolságtartás hívei.

158 K.O., férfi, 63 éves, Haraly. Saját gyűjtés. (2015)

Páva

A falu földrajzi elhelyezkedése és rövid története

Páva falu Kovászna fürdővárostól 3 kilométerre északi irányba, a 121-es számú megyei út mentén fekszik. A települést 1941-ben ideiglenesen, majd 1964-ben véglegesen Zabola községközpontához csatolták az országban végbemenő területi-közigazgatási átszervezések alkalmával. Annak ellenére, hogy a falu bejáratánál a Zabola helységnévtábla jelenik meg, a helybeliek és a régióban lakók is Pávaként említik a közigazgatásilag megszüntetett települést. A két település összevonása előtt a bíró (választott tisztség) és a jegyző (örökös tisztség) intézte a falu dolgait, munkájukat és a falu ügyeiben hozott döntéseket a falutanácsosok (választott tisztség) és a tizbíró (választott tisztség) segítette. A kultúrotthon egyben községháza is volt, annak kisebb termeiben kapott helyet. A községháza megszüntetésével az ott összegyűjtött iratok nagy része megsemmisült.¹⁵⁹ Jelenleg az alpolgármester képviseli Pávát a községi tanácsban, ő a pávai tanácsos, aki helyben is él. *Ha nagy baj van, őt hívják pl. kiütött a patak mellett, nagy víz volt s szóltak neki, egyből intézkedett.*¹⁶⁰

A falu főút mentén való elhelyezkedésének köszönhetően jól megközelíthető, naponta több buszjárat halad át, amelyek nemcsak a szomszédos Kovászna és Kézdivásárhely városokkal kötik össze, hanem Csíkszeredán és Székelyudvarhelyen keresztül Marosvásárhellyel is. A Sepsiszentgyörgy–Bereck útvonalon közlekedő vasútnak is van megállója Páván, ami valójában Zabola faluhoz esik közelebb.

A települést az 1567-es regesztrumban említik először Pawa néven 22 kapuval (Orbán 1869: 147). Az 1614-es összeírás 11, az 1635-ös lustra adatai szerint 17 család foglalkozott sólymázzal, sólymok tenyésztésével, ami különleges jogállást biztosított számukra (Benkő–Demény–Vekov szerk. 1979: 177, SzOkl Ús. V. 1999: 124), közülük a leghíresebb a Marti família volt (Pozsony 2011b: 11). Orbán Balázs nyomán feltételezzük, hogy a pávai református templom falán található faragott sírkő e család emlékét őrzi (Orbán 1869: 147–148). A pávai szabad székely lakosság a magyar királyoknak, később az erdélyi fejedelmi udvarnak tenyésztett sólymokat. A török uralom alatt a Portának is sólymokkal adózott (Pozsony 2011b: 11). A jellegzetes pávai azonosságtudat gyökerei a rendi kiváltságokhoz nyúlnak vissza (Pozsony 2011b: 9), melyek a katonáskodás és az adófizetés terhei alól mentesítették a falu lakóit a tenyésztett vadászsólymok fejében, melyek nagymértékben befolyásolták a falu társadalmi és kulturális fejlődését. Áttételes módon mind a mai napig meghatározza a pávaiak önmagukról alkotott képét és viszonyulását a környék, főleg Zabola lakossá-

159 *Az irattárat is a régít, amikor átköltöztették Zabolára, nem is ment vót át, a víz befolyt s mind tönkrement, ki a szemébe. Megsemmisült. Az én gyermekkoromban láttam a saját szememmel, ahol van most a véce.* D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

160 D.L., nő, 61 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

gához. A 19. században a kovásznai iskolában a környék faluneveit tanító mondóka érzékletesen szemlélteti, hogyan viszonyul a közösség a környék településeihez: „fényes, görcsös Páva, sártaposó Zabola, deszkarágó Kovászna” (Szóts 2013).

A 16. század második felétől a református hitre áttért székely közösség temploma valamikor erődtemplom lehetett, erre utal a déli és délnyugati oldalon megmaradt kőfal. A vártemplom elődje Árpád-kori körtemplom lehetett, a félkör alakú román kori szentély árulkodik erről. A gótikus stílusban átépített templomhoz a 16–17. század folyamán emeltek különálló tornyot, a homlokzatán olvasható 1616 – 1932 – 1942 – 1960 – 1977 – 1988 – 2006 évszámok közül az első valószínűleg a torony építésének évét jelöli. Kőből faragott szószéke 1763-ban készült. Az egyszerű szerkezetű, pedálok nélküli orgona Kollonich István kézdivásárhelyi orgonakészítő műve, hasonlóan a petőfalvi katolikus templom orgonájához. Az orgonát Szalai Simon orgonaépítő mester 1901-ben kézdivásárhelyi műhelyében feljavította és kibővítette. Ugyancsak 1901-ben a gyülekezet két új harangot vásárolt az elrepedt harang helyett. A 202 kg-os, a Ruhr-vidéki Bochumból vásárolt acélharangot 1916 augusztusában rekvirálták, a megmaradt kisebbik harang felirata: „Isten dicsőségére öntetett a pávai ev. ref. egyház saját pénztarából 1901-ben.” A hadicélokra összeszedett harang helyett Páva lakóinak pénzadományából egy 303 kg-ot nyomó harangot vásároltak az Arad-hegyaljai Gyorokról, Biszák József harangöntőtől 1925 márciusában. A „B” hangú harang felirata: „A világháborúban elesett hősök harangja – közadakozásból öntette a pávai ref. egyház részére 1925-ben.” A századokon átívelő többszöri átépítések nyomán a templom végül 1901-ben nyerte el jelenlegi formáját, ünnepélyes átadása 1902. október 29-én, a reformáció napján történt (Pozsony 2011b).

A 18. századtól működő református felekezeti iskola 1874-ben vált községi iskolává, jelenleg I–IV. osztály és óvoda működik az épületben. Az iskola előtt található az 1941-ben felállított hősi emlékmű és országhátszóló, melynek helyreállítására, illetve a negyven évig pincében rejtgetett turul-szobor átadására 2005-ben került sor.

A temető bejáratánál található katolikus fatemplomot 2003 óta használják a pávai hívek, addig a zabolai katolikus templomba jártak vasárnaponként és ünnepnapokon.

A falu három részből tevődik össze: az Alszeg, ami az azonos nevű utcából áll; a Felszeg, amely a Darék és a Patak melléke elnevezésű utcák, valamint az ezeket összekötő kisebb utcákból, a Karom és a Bánya utcákból áll; és a Zsidó pusztája vagy Cigányok pusztája, ahol ma már teljes egészében a cigány etnikum telepedett meg. Minden utcanévnek megvan a maga története, jelentése. A Darék: *Ez az utca nagyon ki volt vajúdva, '67-68-ban töltették fel s csináltatták meg az utat. Addig nem láttál be a kapun belül, mert lyukon jártál felfelé, olyan mély volt az út. Árokszerű út volt. Darék, így képzelem el, vajat volt az út.*¹⁶¹ A Karom *az nagyon görbe, olyan mint a karom.*¹⁶² A Patak melléke a Páva patak mentén kanyargó utcát jelzi. A Bánya utca *a bányával kötötte össze a falut. A bánya megvan megvan, de nem működik. Létezik, mint bánya, de nem engedélyezték a kitermelését a kőnek. [...] régen olyan*

161 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

162 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

sár vót, alig lehetett felmenni, hogy hordták a követ. Nagyon összetörték, pedig ráfos szekérrel hordták. Mindig rossz út volt ott a bánya felé.¹⁶³ Az összekötő utcák: a Benék utcája, a Tatárok utcája, a Bernát utca mind az utca végén lakó jelentősebb, módosabb családokról kapta nevét. A Zsidó pusztája / Zsidópusztá régen a zsidó a fát oda hordatta, ott egy hatalmas terület volt, azért olyan széles ott a hely. Oda hordták a fát, a zsidóé volt, ki volt bérelve az a terület. A zsidó a fát a havasról oda hordatta, ezért Zsidó pusztája, semmi köze a nevekhez. A zsidó volt a tulajdonosa annak a résznek, amikor itt működött a fűrészüzem. Hát itt hét gáter volt Páván, hatalmas nagy gyár volt. Ameddig megcsinálták a sodronyt, oda gyűjtötte a fát s aztán a sodrony direkt hordta be a gyárba a faanyagot, előjött a Luci tetőn s a falu felett ment. A Zsidó pusztáján felül, az erdő alatt laktak a cigányok, a dögkert mellett (ide temették el régen az elhullott állatokat). A gyár bezárása után megszűnt a Zsidó pusztájának falerakat funkciója, fokozatosan benépesült az erdő alatt lakó cigányokkal. Ennek köszönhető, hogy a helynek ma már két megnevezése is használatos: Zsidó pusztája avagy a Cigányok pusztája / Cigánypuszta.

Páva sok tanult embernek a bölcsője, nagy gazda családok között megemlíthetjük a Miskolczyakat, a Vajnákat és a Barta családot. Páva nagyon sok tanult embert kiadott. Ha felleltároznánk, itt a falu megtelne. Hát osztán ha tanult, akkor tovább kellett lépjen, hogy haladjon.¹⁶⁴ Barta Károly tanító alapította meg a faiskolát Páván. A Miskolczy középbirtokos nemesi család Páva kiemelkedő famíliája volt az 1919-es román agrárreformig,¹⁶⁵ melynek következtében Miskolczy József elvesztette birtokai jelentős részét, a megmaradt birtokrész már nem biztosította a család megélhetését és rövid időn belül elköltöztek Páváról (Şerban–Dorondel 1999–2000: 199). Díszesen faragott bejárati kapuja pávát mintáz, elköltözésük után az időközben tönkrement falukapu helyére állították fel a falu központjában, majd kinnebb költöztették a falu Kovászna felőli bejáratához.¹⁶⁶ Ma a csernátoni Haszmann Pál Múzeum kertjében látható.

A Vajna családot már Orbán Balázs is a település legrégebbi családjai között említi a Marti családdal együtt, az előbbi felvette a Pávai előnevet is. Ma már egy Vajna sem él Páván, leszármazottaik a világ különböző részein élnek. A Bethlen Gábor fejedelemtől nemességet nyert családból származott: Pávai Vajna Elek paleontológus, utazó (bejárta Európát és Amerikát), az Erdélyi Múzeum Egylet öre Kolozsvárt, majd a budapesti Földrajzi Intézet geológusa; Pávai Vajna Ferenc geológus, a föld- és ásványtudományok doktora, a gyógy- és hévizek feltárása fűződik nevéhez (Szeged, Szolnok, Karca, Hajdúszoboszló, Debrecen) (Bartos 1996); Pávai Vajna Gábor író, orvos; Pávai Vajna Albert, a Ludovika Akadémia parancsnoka.

163 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

164 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

165 Az erdélyi román agrárreform az itt élő magyarság gazdasági elerőtlenítésére irányult. A radikális földbirtokreform szociális haszonélvezője a román földműves nép volt Erdélyben, a magyar igényjogosultak csekély mértékben részesedtek belőle. (Bővebben lásd: Oberding 1930.)

166 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

Etnikai és demográfiai folyamatok

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének diákjai, doktoranduszai, tanárai és vendégei végeztek alapkutatásokat Páván 2010-ben (Jakab–Pozsony szerk. 2011). A falu etnikai és demográfiai szerkezetét e kutatásokat felhasználva,¹⁶⁷ valamint az 1996–1998 között Zabolán végzett alapkutatások eredményei (Pozsony–Anghel ed. 1999), illetve a környékről folyamatosan megjelenő tanulmányok és kötetek (Pál 1999; Dimény–Szabó szerk. 2003; Kinda–Pozsony szerk. 2007; Pozsony 2010, 2012; Pál–Antal 2012; Pozsony 2014) tükrében mutatom be.

A hivatalos népszámlálási adatok alapján 1964-ig tudjuk követni a település etnikai szerkezetét, ettől a dátumtól Zabola község és falu szerves részeként jelenik meg a statisztikákban, így a közigazgatási egyesítés óta nem rendelkezünk hivatalos külön adatokkal Páva demográfiai szerkezetének alakulásáról (7. táblázat).

A 19. század közepén a falu összlakossága majdnem 900 fő, ebből 4,34% román, 5% cigány és 90,64% magyar. A román lakosság az 1750–1848 közötti időszakban jelent meg a településen (Şerban–Dorondel 1999–2000: 203),¹⁶⁸ míg a cigány családok a 18–19. század fordulóján kezdtek megtelepedni (Pozsony [2002]: 52–53). A 19. század közepére mindkét etnikum jelentős közösséggel rendelkezett a településen. A 19–20. század fordulójára a népesség erős fogyását figyelhetjük meg, ötven év alatt több mint 120 fővel csökkent a lakosság száma, amely a század utolsó évtizedeiben pusztító kolerajárványnak (Pozsony 2011b: 15) köszönhető. A századfordulót követően látványosan megnő a pávaiak száma, közel 1100 főre, amit az 1899-ben, Sildkraut Sándor és Vidor Fülöp által létrehozott gőzfűrészgárban foglalkoztatottak száma is gyarapít. Néhány év működés után a gyárat Ernst és Roth újvidéki vállalkozók vásárolják fel és alakítják át hatkeretessé. Az 1916-os román betöréskor a gyárat és a hozzá tartozó sodronypályát és rakodóállomást a magyar hadsereg műszaki csapatai felrobbantották.¹⁶⁹ A háború után újraindul a gyár, az 1920-as években 200–300 munkást foglalkoztattak itt az 1928-as bezárásáig (Szócsné Gazda 2011: 127, Pozsony 2011b: 22). Az első világháború okozta veszteségek (helybeli munkalehetőség megszűnése, a frontra kivezényeltek eltűnése) az 1920-as népszámlálási adatokban is tükröződnek: 140 fővel csökken a lakosság száma. A második bécsi döntést követő összeírásban újra lendületes növekedést észlelhetünk, a falu lakossága meghaladja az ezer főt. A határok újrarajzolásával az etnikai megoszlás nem mutat nagy eltérést a majdnem 100 évvel ezelőtti arányokhoz viszonyítva, a magyar közösség a lakosság 95,34%-át, a románok 4,36%-át, a cigányok pedig 0,19%-át jelentik. A cigány lakosság látványos fogyását egyrészt a magyar közösségbe való integrálódásuk idézte elő, másrészt pedig az a tény, hogy a magyar összeírók kérdésére magyaroknak vallották magukat. A román állam berendezkedésével, majd a kollektivizálás be-

167 A kutatások eredményeit Pozsony Ferenc bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm a segítségét.

168 A tanulmányban közölt térkép a jelenleg Páván lakó románok gyökereit 1830-ig vezeti vissza.

169 A sodronypálya tartópillérei még ma is láthatóak a falu melletti erdőben.

indulásával a lakosság száma folyamatosan csökken. Az 1992-es nem hivatalos adatok szerint Páván 873 magyar és 102 román élt (Bartos 1996: 48). A 2010-es alap kutatások alkalmával 828 főt regisztráltak Páván, közülük 344 magyart, 392 cigányt és 92 románt (8. ábra) (Pozsony 2011b: 30). Az adatok folyamatos népszámlálást mutatnak, közel 10 év alatt a magyar lakosság közel 50 fővel, a román lakosság pedig 10 fővel csökkent.

A falu társadalmi-etnikai arányának teljes megfordulását tapasztalhatjuk az 1941-es adatokhoz képest, a magyarok számaránya 41,54%-ra csökkent (közel 55%-os csökkenés), a románoké 11,11%-ra növekedett (közel 7%-os növekedés), míg a cigány etnikum körében látványos növekedés tanúi vagyunk, számarányuk 47,34%-ra növekedett.

A Páván lévő 360 telekből a 2010-es felmérések¹⁷⁰ alapján 50 lakatlan ház, 22 kert, 9 az időszakosan lakott, 241 pedig a lakott háztartások száma. A háztartások 63,14%-át magyarok, 26,14%-át cigányok és 11,61%-át románok lakják (9. ábra). A településen lakó etnikumok és a háztartások etnikai megoszlását összevetve azt tapasztalhatjuk, hogy a magyar háztartások számbeli fölénye nem tükrözi a demográfiai folyamatokat. A cigány háztartásokban együtt élő tagok száma nagyban meghaladja a magyar háztartásokban élők számát. Ez a helyzet a magyar családok késői, valamint egy-két gyereket vállaló tendenciájának következménye. A cigány családok nagyszámú gyerekvállalásával a magyar közösség nem tudja felvenni a versenyt.

A faluban végzett családszerkezeti kutatások¹⁷¹ kimutatták, hogy a Páván élő családok 41,48%-át fiatal családok alkotják, amelynek számottevő része fiatal, kisgyermekes nukleáris családtípusba sorolható. A háztartások közel 13%-a esetében több generáció él együtt, ami a családok gazdasági erőforrásainak korlátozott lehetőségeit mutatja. Az idős házaspárok a háztartások 12%-át teszik ki, önfenntartó életmódjukkal a hagyományos életvitel továbbéltetői. A háztartások 11,4%-át özvegy férfi vagy özvegyasszony vezeti, az egyedül élő nő vagy férfi (vénelgény/vénelány vagy elvált) az összlakosság mindössze 4,16%-a.¹⁷² A családok összetételét tekintve a pávai közösség demográfiai tartalékai egy gyarapodó, fiatalos közösségre utalnak, ami a település kiegyensúlyozott fejlődési irányát mutatja.

A helybeli elemi iskola és óvoda működését nagyrészt a fiatalok cigány családok tartják fenn. Jelenleg 18 óvodás jár ide, a gyerekek 80%-a cigány és 20%-a magyar nemzetiségű. Az elemi összevont osztályaiban 50 gyerek tanul, ők fele-fele arányban származnak a magyar és a cigány közösségekből. Általános iskolába Zabolára járnak a pávaiak, a román gyermekek az elemi iskolát is Zabolán végzik, mivel létszám hiányában több mint 10 évvel ezelőtt megszüntették a román elemi osztályokat Páván.

Az egyházi-felekezeti hovatartozást vizsgálva nemcsak a demográfiai változásokra, hanem a vallási kötődések fellazulására, átalakulására is felfigyelhetünk. A 19. század közepétől a 20. század elejéig a magyar és a cigány lakosság egyharmada római

170 A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének kutatási eredményei.

171 A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének kutatási eredményeit lásd: Pozsony 2011b: 34–38.

172 A felsorolt adatok a fent jelzett kutatás feldolgozásából származnak.

katolikus vallású, kétharmada református volt (Varga 1998a: 120–121, Pozsony 2010: 554). Ez az arány a 20. század eleji betelepülésekkel felbomlott, hiszen a fűrészgárban munkát vállalók többségét római katolikus hitre keresztelték, erről vallanak az összeírt számok. Míg 1900-ban 260 római katolikus és 484 református lakost regisztrálnak, addig 1910-ben már 440 római katolikust és 587 reformátust írnak össze. Az ortodoxok száma is megugrott: számuk 27-ről 39 főre nőtt 1910-re (Varga 1998a: 120–121, Pozsony 2010: 554). Az 1941-es népszámláláskor már 411 római katolikus és 540 református lakost jegyeznek fel (Varga 1998a: 120–121, Pozsony 2010: 554), a két vallásos közösség arányaiban lassan kezd kiegyensúlyozódni. 2010-re a reformátusok újabb térvesztésének vagyunk a tanúi, ezúttal a neoprotestáns, a Jehova tanúi vallásos közösség megerősödésének köszönhetően (Pozsony 2011b: 33). A „jehovák” dinamikus fejlődő vallási közösség, néhány év alatt számos tagot toboroztak, az utóbbi időszakban már a gazdag cigány családokat is próbálják közösségükbe vonzani.

A település legjelentősebb vallásos ünnepei a karácsony és a húsvét. A katolikusok legnagyobb tavaszi ünnepe a pünkösd, legjelentősebb őszi ünnepe pedig a zabolai búcsú, amelyet szeptember 28-án, a Szent Kereszt felmagasztalásának napján tartanak. A reformátusok legjelentősebb őszi ünnepe a Reformáció napja, amiről október 31-én emlékeznek meg ünnepi istentisztelet keretében. A vallásos ünnepeket a katolikus és a református felekezet tagjai gyakran együtt ünneplik, a búcsúba a reformátusok is eljárnak, főleg ha a családtagok egy része katolikus. A reformációról viszont kizárólag a reformátusok emlékeznek meg. A neoprotestánsok nem vesznek részt semmilyen ünnepen, azonban tiszteletben tartják a más felekezetűek ünnepi szokásait.

Gazdasági erőforrások megoszlása

2015-ös, saját kutatások nyomán összesített adatok alapján vizsgálom a faluban lakó etnikumok gazdasági erőforrásait. A használt adatok a gazdalajstrom, valamint a településen végzett interjúk és résztvevő megfigyelés módszereivel összegyűjtött számokból keletkeztek. A vizsgálatok során a visszaszolgáltató földterületek és erdők, valamint az állattartás és a tulajdonban lévő járművek számadatait összesítettem.

A pávaiak az 1989-es változásokat követően, az 1991-ben elfogadott 18. számú törvény értelmében¹⁷³ az 1960-as években kollektivizált területeket visszaigényelték. A törvényes keretek között visszaszolgáltató területek egy részébe visszahelyezték az egykori tulajdonosokat, azonban a területek része még mindig visszaszolgáltatásra vár. Az erdő visszaszolgáltatása halad a leglassabban, hiszen a 18-as törvény ér-

173 Az elkobozott mezőgazdasági területek helyzetének rendezésével a földalapról szóló 1991. évi 18. törvény, az 1997. évi 169. törvény, valamint a 2000. évi 1. törvény foglalkozott. A 18. törvény eredeti változata alapvetően negatívan határozta meg az ingatlanrendezés lehetőségeit. A földterületeket nem az eredeti helyükön adták vissza; a szántók esetében 10 hektárban, erdők esetében 1 hektárban maximálták a visszaadható területet. Később a törvényt módosítják, a 18. törvény eredeti szövege szerint a belterületeken tiszteletben kellett tartani az eredeti elhelyezkedést. Azonban ha visszaélések történtek, akkor jogorvoslattal lehet élni. A módosítások alapelveként kijelentik a régi elhelyezkedés tiszteletben tartását, de ezt az elvet alárendelik a törvények tiszteletben tartásával

telmében az *Ocol* (Állami Erdészet) a kovásznaiak erdejét a pávai erdőből mérte ki, ami csak fokozta a megvásárlás nyomán a szomszéd megye erdészetéhez került pávai erdők visszaszolgáltatása körüli bonyodalmakat. A bürokratikus rendszer mellett a restitúció folyamatát lassította az egykori határkép átstrukturálása a kollektív időkben (az egyes dűlőket elszántották, új árkok és barázdák, valamint utak jelentek meg az elmúlt 30–40 év során), a földek közötti minőségi különbség, valamint az a tény, hogy a legtöbb esetben nem az eredeti helyükön adták vissza a földeket a tulajdonosoknak. A határ elnevezéssel a település külterülete mellett a falu végén található területeket is értem, amelyeket a közigazgatási átszervezés során belterületté nyilvánítottak (faluszéli kertek és legelők, „kertek alja”).¹⁷⁴

A kollektív és az iparosításnak eredményeképp megváltozott az ember és föld kapcsolata is, a gazdák nagy részének már nem volt kire áthagyományozni a föld megművelésével kapcsolatos tudást és tapasztalatot, a fiatalok közül sokan városra költöztek a könnyebb megélhetés reményében (Gagyi 1999). Az otthon maradtak kényszerből foglalkoztak földműveléssel: az állami munkahely mellett igyekeztek pótolni a piacról hiányzó élelmiszereket. Az a kevés gazdálkodó, aki jelenleg is földműveléssel foglalkozik, továbbviszi a családban öröklődő tudást, a föld szeretetét és tiszteletét. A városról hazaköltözöttek vagy hazalátogatók nagy többsége bérbe adja a visszakapott földeket pénzért vagy terményért cserébe. A Páváról elszármazottak nagy része azonban eladta az örökölt földtulajdont.

A földterületekre és erdőkre vonatkozó adatok kizárólag a visszaszolgáltatott területek helyzetét tükrözik. A 2015-ös adatokat egy több mint 130 éves adatsorral¹⁷⁵ hasonlítottam össze (29. ábra), mely meglepő információt mutat. Az ábrán látható adatok hektárban vannak kifejezve, az 1879-es összterület 6236 hold, azaz 3588,57 hektár,¹⁷⁶ ami 2015-re 1116 hektár területre csökkent. A különböző külső területek mindegyike esetében változást figyelhetünk meg: a szántó 711,27 hektárról (1236 hold) 433,4 hektárra csökkent, a kaszáló 206,59 hektárról (359 hold – ide számoljuk a rét, kert és legelő összterületét) 212,69 hektárra módosult. Emellett megjelenik még 105,30 hektár (183 hold) terméketlen terület is az 1879-es adatsorban, ami 2015-re teljesen eltűnik. A külterületek módosulása a falu belterületének növekedését is mutatja, ami a beépítések, a falu terjeszkedésével arányosan csökkent (kis mértékben). A legnagyobb és legszembeötlőbb változás az erdők esetében következett be, az egykor 2565,38 hektáron (4458 hold) terjedő erdőségekből mindössze 470 hektár erdő maradt a pávaiak birtokában. A zabolai és kovásznai határok módosulása nyomán csökkent a pávai ha-

megvalósult ingatlan-visszaszolgáltatásoknak. A referencia-időpont az utolsó demokratikus módon megvalósított földreform (az 1945. évi 187. törvény), erdők esetében pedig az 1948. évi helyzet. Erdők esetében gyakorlatilag nincs felső határ, az államosítás pillanatában tulajdonban lévő erdők egésze visszakapható.

174 A határ szó jelentése: „Egy-egy település földje, vagyis a beépített beltelkek együttese és a határvonal között húzódó kertek, szőlők, szántók, kaszálók, legelők, erdők, utak, vizek, parlagok területe.” (Bárh 1996: 190.)

175 Kozma Ferenc 1879-es adatait idézi Pozsony 2011b: 9.

176 A hold mértékegység átszámításához a Budapesti Műszaki Egyetem online átalakító rendszerét használtam: <http://www.agt.bme.hu/tantargyak/web/atvalt.html>.

tár az 1964-es területi átrendezéskor, az 1968-ban bevezetett megyerendszer pedig a Háromszéki-havasok jelentős részét a szomszédos Vrancea és Buzău megyékhez csatolta, így a pávai erdőségek jó része a szomszédos megyék területét képezik.

A visszaszolgáltatott erdők 53,19%-a a pávai lakosok tulajdona, 31,91%-a (pávai leszármazottakkal rendelkező) kovásznai lakosok birtoka, 4,25%-a a református egyházközségé és 10,63%-a a zabolai helyi önkormányzat, mint a pávai helyi önkormányzat jogutódja, tulajdonában van (26. ábra). Az erdőket a magyar közösség tagjai kapták vissza, a cigányok nem rendelkeztek sem földbirtokkal, sem erdővel, a román közösség tagjai főleg beházasodással juthattak pávai birtokhoz, ez azonban kivívó esetnek számított a rendtartó székely közösségben. A föld megvásárlása-eladása is ellenkezett a szabad székely szellemiséggel, a székely gazda megbecsülte a földet, mivel az tartotta el, inkább maga is igyekezett növelni birtokát, mintsem megválnék tőle (Oláh 2004). A tehetősebb, nagyobb birtokkal rendelkező gazdák napszámosokat foglalkoztattak a földek megművelésére.

A pávaiak birtokában összesen 646 hektár föld van, ennek 67%-a szántó és 33%-a kaszáló (25. ábra). A családi tulajdont képező földterület a család társadalmi rangját is jelezte a helyi hierarchiában, a társadalmi pozíció nélkülözhetetlen eleme volt. A földbirtok a mai napig meghatározza a személyközi kapcsolatokat, viselkedés- és magatartás-szabályozó szereppel bír (Oláh 2004: 18–19). A székely társadalomban a föld újbóli birtoklása továbbvitte az ember és föld viszonyának személyes jellegét, azt a történelmi kapcsolatot állították vissza, amelyet a jelenlegi tulajdonosok őseikkel fenntartanak (Oláh 2004: 23–24). A helyben élő családok nagy része esetében nem érvényesül az üzleti jelleg még abban az esetben sem, ha nem tudják megművelni a földeket. Inkább bérbe adják, de nem válnak meg a földtől. Magatartásukat a földhöz kötődő kulturális képzetek irányítják (Oláh 2004: 23–24). Mások, eszközök hiányában, a föld értékesítése mellett döntenek. A Páváról elköltözött örökösök nagy részére azonban nem jellemző a földhöz való ragaszkodás. *A magyarság rengeteg erdőt eladott, zöme románnak ment, van vajegy magyar es aki vásárolt, nagyon kevés. Akik idegenbe elköltöztek, az ősöknek a területit eladta, mezőt is, erdőt is. A mezőről ne is beszéljünk, nagyon sok terület el van adva.*¹⁷⁷ Az eladott területek követése majdnem lehetetlen, hiszen ezekre csak zsebszerződések léteznek, így a hivatalos nyilvántartásokban még mindig a régi tulajdonos szerepel.

Tagosítás hiányában a területek megművelésére a gépesített, hatékony gazdálkodási mód nem alkalmas. A bérlők igyekeznek egymás mellett lévő földeket kibérelni, hogy a kedvezőtlen mezőgazdasági piacon való fennmaradásukat nagyüzemi technológia bevezetésével erősítsék. A nagyüzemi technológia a pávai gazdálkodók körében kevésbé elterjedt, jelenleg négy személy művel meg 20 hektárnál nagyobb földterületet és még három gazdálkodik 15-20 hektáros területen,¹⁷⁸ saját földjeit és a bérelt földeket együttesen számítva.

A magát főleg mezőgazdaságból fenntartó település gazdasági erőforrását jelenti az állattartás is. A legtöbb háztartás önfenntartásra rendezkedett be, a háztáji gaz-

¹⁷⁷ D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

¹⁷⁸ Saját gyűjtés alapján összesített adat (2015).

dálkodás biztosítja a család megélhetését. A kedvezőbb adottságokkal rendelkező gazdaságok esetében némi piacra termelésről is beszélhetünk: a kertben megtermett zöldséget a piacon értékesítik vagy helyben adják el.

A pávai családok állattartási szokásaira vonatkozó kutatás (2015) összesített adatai alapján megállapíthatjuk, hogy az állattartás elsősorban a család ellátására irányul, azonban a legtöbb család úgy rendezkedik be, hogy legyen eladásra szánt állat az istállóban (31. ábra). A legtöbb család disznót tart, hiszen ez biztosítja számára az éves húsfogyasztás alapját. A saját szükségletek kielégítése mellett piaci értékesítésre is tartanak disznót, számos gazdaságban egyet vagy kettőt, a lehetőségek függvényében. A tyúk-, juh- és tehéntartás szintén jövedelmet biztosít a családnak, hiszen a tojás, a sajt és a tej értékesítésére helyben nyílik alkalmuk. A tehen- és juhtartás emellett a hús értékesítése iránti igényt elégíti ki. A faluban két gazda tart negyvennél több tehenet és borjút, négy háztartásban van tíznél több tehen, míg közel tíz család egy-két tehenet tart.¹⁷⁹ A nagyobb gazdaságokban sajtot is készítenek a tehéntejből, míg a kisebbek a tej értékesítésére összpontosítanak. A juhtartó gazdák száma a falu összlakosságához viszonyítva elenyésző, közel 15 háztartásban gondoskodnak róluk, ebből 7 személy tíznél többet, 8 személy pedig ötnél több juhot tart.¹⁸⁰ A juhtejből készített sajtot a faluban értékesítik, a húsvéti időszakban a helyi piacra biztosítják a bárányhúst. A településen a tyúk és a csirke tartása a legjellemzőbb, ezek a család szárnyashúszükségletét fedezik, valamint a tojást, ami egy székelő háztartásban alapélelmiszernek számít. Viszonylag kevesen tartanak libát és récét, kizárólag családi fogyasztásra.

A régebben státuszszimbólumnak tekintett ló tartása mára veszített jelentőségéből, főleg a fiatalabb generációk körében. Ma már csak 18 háztartásban találunk lovakat, a legtöbb lovat magyar gazdák (kilencen) tartják, egy román család és nyolc cigány család tart egy vagy két lovat. A cigány etnikum esetében érdekes megfigyelni, hogy a lóról áttevődött a hangsúly az autóra, a legtöbb cigány legalább egy autóval rendelkezik, a ló és szekér a szegényebb cigány családok esetében maradt fontos megélhetési eszköz.

A faluban hatvanöt személygépkocsit és két „nagyautót” tartanak nyilván, ebben nem szerepel a cigány közösség tagjainak tulajdonában lévő, családonkénti két-három autó. A petőfalvi cigányoktól eltérően, akik a lovakat „adják s veszik”, a pávai cigányok az autókkal kereskednek. *Teszik s veszik az autókat, nem jelentik be. Járják külföldet, hozzák az autót s eladják.*¹⁸¹

A 2010-es adatok (Pozsony 2011b: 34–35) alapján a falu lakóinak fő jövedelmi forrása a nyugdíj, 127 egyedülálló személynek, amit az állami munkahelyek és kollektív gazdaságokban eltöltött munkaévek után kapnak. Földműveléssel harminc férj és négy feleség foglalkozott, munkásként alkalmaztak negyvenegy férjet és huszonnyolc feleséget, míg harminckilenc férj és huszonhét feleség alkalmi munkákból tar-

179 Saját gyűjtés alapján összesített adat (2015).

180 Saját gyűjtés alapján összesített adat (2015).

181 D.L., nő, 61 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

totta fenn magát. Szolgáltatásban tizenöt férj és huszonegy feleség dolgozott, értelmiségi munkát négy férj és nyolc feleség végzett. A foglalkoztatottsági arányokat tekintve azt láthatjuk, hogy a pávaiak esetében is a másik két vizsgált településen tapasztalt tendencia mutatkozik: az emberek nagy része elfordul a földtől, sokan alkalmi munkából tartják fenn magukat, és kevesen rendelkeznek biztos anyagi megélhetéssel.

Etnikai reprezentáció, kontaktzónák

A pávai közösséget három etnikum, a magyar, a román és a cigány nemzetiségek alkotják. A magyarok őshonosok a faluban, ezt támasztja alá tárgyi bizonyítékként a református templom megléte, elvontabb szinten a fennmaradt lustrák jegyzékére is hivatkozhatunk.

A falu etnikailag ma már nem különül el, a korábbi szegregáció, ami a cigány közösséget érintette, az elmúlt huszonöt évben fokozatosan megszűnt. Korábban a Főút mentén kizárólag a magyar közösség tagjai laktak, ők uralták a falu „központi tereit”. A román lakosság szétszórtan, a Felsőszegben lakott. A cigány lakosság szintén a Felsőszegben, a Karom és a Bánya utcák végén, valamint a Zsidópusztán. Az elmúlt évtizedben a cigányság folyamatos térhódításának lehetünk tanúi, a gazdasági erő birtokában felvásárolták a Főút mentén a magyaroktól a lakásokat, és beépítették a Közmezőt¹⁸² is, mely terület ingoványos lévén, a magyarok nem tartották építésre alkalmasnak. A cigány közösség így fizikailag uralja a falu központját. A román közösség tagjai az elmúlt évtizedekben nem költöztek a falun belül.

„Az nem is falu, amelyik egy cigányt nem tud eltartani” – a pávai cigányok

A cigányok a falu felső részén, az ún. Zsidó pusztáján vagy Zsidópusztán (ma már Cigányok pusztájának vagy Cigánypusztának is nevezik), valamint a Darék és a Bánya utcák végén, az erdő alatt éltek.

Itt Páván két cigány család lakott régen. A Zsidó pusztáján, s a másik pedig itt a szomszédunkban a Puciak. Fenn a Dankák, ez volt a gyűjtőnevük, mert nagyon sok nevük van Gergely, Gerebenes, Jordán, nagyon sok név van. Ezeknél is volt a Puci család, s volt a Danka család, na ebből a két családból származik az egész falu cigánysága s aztán beházasodással is keveredtek még.¹⁸³

A két család egymással is keveredett, így jött létre a jelenlegi népes cigány közösség. *A Bánya utcában is a Puci család volt. De ők már keveredtek a Dankákkal s a Gergely nevet azért vették fel. Ők házasodtak egymás között is. A Gergelyek eredetileg Jordánok voltak. Jordán György s a dédnagyapja is Jordán volt.¹⁸⁴*

182 Pávát és Zabolát elválasztó mezősáv, korábban gyéren lakott, ma már teljesen beépült.

183 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

184 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

Másik adatközlő több cigány családot említ gyerekkorából, azonban nem részletezi a cigány közösség megoszlását.

*Öt cigány családot ismertem gyermekkoromban [...] 5 cigány családra emlékszem, azok is erdei gyümölcszedéssel, akkor seprű-, kosárkötéssel foglalkoztak és akkor minden székely család azért adott. Anyám is a cipócskát, a Pucsiaknak adta, mert volt vagy 16 gyermek.*¹⁸⁵

A cigány közösség tagjai hivatalos úton nem kötnek házasságot, így családnév után sok esetben nem célravezető a családfelelő elkészítése.

*Ugye, hogy nem házasodtak, evégett a gyermek, Jordán Györgynek vagy négyféle gyermeke van, négy néven szerepelnek a gyermekek. Nagyon érdekes dolog, mert nem házasodnak hivatalosan meg s akkor az anyja után írtatták a gyermeket, hogy megszületett s más neve van. Édes testvérek, de úgy is van, hogy egyik Jordán s a másik Gerebenes. Az egyik az anyja után. S máskor... idefel volt még egy felesége, így evégett van annyi név. Mind testvérek, de az édestestvérek se egyforma nevék: egyik viseli az anyja nevét s a másik az apja nevét. Őket leszármaztatni, a cigányokat így családnév után, nem lehet, lehetetlen.*¹⁸⁶

A korábban említett hagyományos mesterség azonban elenyészett az idő folyamán, a fiatalabb korosztály már csak a gyümölcs- és gombagyűjtő foglalkozást említi a cigányok esetében.

*A pávaiaknak nincs s nem is volt mestersége. A Ferárok (románul vas) vasgyűjtőtögetők, ócskavasat szedték s rea maradt a Ferár név, például, a családra. Akkor a másik volt a Dankáknál, amelyik vót a Degettes, rea maradt a Degettes. András bá például - ő hordta Ploiești-ről ide a szekérkenő fáradtolajat. Hordóval hordta ide. Az emberek megvették, akkoriban több volt a szekér.*¹⁸⁷

Az elmúlt két évtizedben beszivárogtak a falu központi tereibe is, főleg a Főút mentén vásárolták meg az eladó telkeket, ahová hatalmas házakat építettek, hogy anyagi jólétüket megmutathassák. Az ide beköltöző cigány családok vegyesen származnak mindkét „őscsaládtól”.

*A Főút mentén ezek már vegyesen vannak: a Bányától is telepedtek le, amelyek ide tartoznak a Puciakhoz, s vannak amelyek a Ferárok, azok a pusztaiak lezármazottjai.*¹⁸⁸

A cigány közösség számos tagjának gazdasági felemelkedését nemcsak az épített házak nagysága mutatja, hanem a használt járművek és azok száma is. Az 1990-es évek elejéig erős határvonal húzódott a magyar, a román és a cigány közösségek között, megvoltak a jól meghatározott szerepek: a magyarok és a románok állami munkahelyeken dolgoztak és a háztáji gazdaságot vezették, a cigányok pedig „házaltak” azokkal a javakkal, amelyeket ők termeltek (seprű, kosár) vagy gyűjtöttek (erdei gyümölcsök, gombák), néhányan a helyi termelészövetkezetben kaptak munkát. Ezek az éles határvonalak azonban elhalványodtak, a cigány közösség nagyon szegény tag-

185 T.E., férfi, 74 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

186 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

187 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

188 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

jai foglalkoznak ma már gyűjtögetéssel, a seprűkötés és a kosárfonás pedig a kihalt mesterségek közé tartozik Páván.

*Gyümölcssel s gombákkal csak a nagyon gyengébbek háznak, akiknek nincs autójuk. Akik úgy vannak, mennek, járják külföldet.*¹⁸⁹

A két közösség tagjai között nem létezett konfliktus, az öregek azonban emlékeznek egy régi történetre, melynek kiváltó okát már mindenki elfelejtette, a verekedésben részt vevők is megöregedtek.

*Gyermekkoromban amikor összeverekedtek a magyarok s a cigányok, azaz Sütő Samu bátyom, Csákány Pista bátyomé a Ferárokkal – akkor nagyon megverték volt Sütő Samu bátyomat a Ferárok. Azért megy olyan félszegen, mert összetörték volt a lábát. Ott mindegyik kapott, de ő nagyon kikapott Samu bá.*¹⁹⁰

A fenti esetet leszámítva nem volt hasonló helyzetre példa a két etnikum kapcsolatában.

A pávai cigányok számban és tájékozottságban is felülmúlják a Székelypetőfalván és Haralyban lakó cigány közösségeket. Az 1989-es változások előtt a cigányokat az építőiparban és a mezőgazdaságban is foglalkoztatták, néhol a magyar és a román családok biztosítottak alkalmi munkákat számukra. A változások után megszűnt az állami munkalehetőség, így a cigányok a magyar és a román szomszédokkal kerültek gazdasági függőségi viszonyba, mivel ők nem rendelkeztek földtulajdonnal (Pozsony–Anghel ed. 1999). Ez a függőség, a kiszámíthatatlan gazdasági források kényszerítették rá a cigány közösséget, hogy megbízhatóbb erőforrások után nézzen. A cigányok nagy része így külföldön vállal munkát, onnan hazatérve magával hozza a másfajta viselkedés, ruházkodás, beszéd mintáját, és ennek hatását az egész cigány közösségen érezhetjük (Anghel 2015). A cigányok migrációja folyamatos, két-három hónapos időszakok váltakozásával hol Páván, hol külföldön élnek. A migráció hatására a helyi cigány közösség kulturális-társadalmi-gazdasági átalakuláson ment át. A külföldön tapasztalt viselkedés-, ruházkodás- és lakáskultúrát Pávára hazatérve lehetőségeik szerint meg akarják teremteni szűk és bővebb családtagjaik számára.

*Ruházkodáson és viselkedésben is másabbak, azért mikor kimegy a kapun kívül, többet lát. Vannak szomszédaink, akik nem járnak, de ő felül a lóra, hajtsa, énekel, a gyermekek is koszosak, nem fordít figyelmet rá. Akik külföldön járnak, figyelnek, ahányszor hazajár, mindig hoz egy rend új ruhát, azt hordja, próbál arra jobban vigyázni, ha kap egy új dolgot. A felszerelés mindig meg van véve, az iskolai felszerelést tanév elején hiánytalanul megveszik, minden cigány fordít gondot rá. Minden körülményt biztosítanak, hogy tanuljon, s mégsem kitartóak. Ilyenek.*¹⁹¹

A cigányok külföldi munkavállalását kételkedve követik a magyar közösség tagjai, nem hisznek abban, hogy tisztességes úton keresik meg a pénzt.

Külföldön vannak, azok azt kell mondjam, hogy lopnak. Tisztességes munkából olyan házakat mit ők felrítettnek, nem lehet csinálni. De olyat is hallottunk, hogy

189 D.Z., férfi, 58 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

190 D.Z., férfi, 58 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

191 O.K., nő, 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

*fegyverrel kereskednek. Az, akinek a háza a sarkon van, az a Tibi, azt én nagyon rég nem láttam s más se látta, állítólag valahol külföldön börtönben van. Fegyverrel kereskedett. Lehetséges, mert tényleg nagyon rég nem járt itthon. A többiek [...] ügyeskednek.*¹⁹²

*Hát miből élnek... bellérkednek.... s osztán '90 után külföldön mit csinálnak, hogy élnek? Mert hát azokból vették meg a külföldi pénzekből a lakásokat. Nem lehet tudni azt pontosan.*¹⁹³

*Ausztriában találkozott velük... s egy busznyi gyermekkel koldultak. A gyerekek lopnak s koldulnak nekik. Járják az országot s mindent szétszednek, ahol le van robbanva.*¹⁹⁴

Az 1990-es évektől a cigány közösség szintjén jelentkező migráció a magyar közösségnél is megfigyelhető. A határok megnyitásával számos helybeli magyar keresett munkát Magyarországon, végez időszakos munkát. Az utóbbi időben a magyarok Magyarország mellett Németországban is vállalnak munkát, ez utóbbi jobban fizető állásokat biztosít. A magyarok esetében nem beszélhetünk migrációs hatásokról, mivel kevés személyt érint a külföldi munkavállalás.

A cigány közösség tagjai az 1990-es évek elején Magyarországon vállaltak különböző típusú munkákat a mezőgazdaságban, építkezésben, különös érzéssel találták meg a piac azon területeit, ahová mások még nem törtek be. Néhány év alatt a kiskereskedelemben szereztek kiváló gyakorlatot (pl. a budapesti kínai piacon vásárolt áruk forgalmazása Magyarországon és Erdély területén), ami az egész család számára munkát és jövedelmező megélhetést biztosított.¹⁹⁵ A kereskedelemnek köszönhetően látványos vagyona tettek szert, mely hazatérve lehetővé tette számukra a faluban a szimbolikus térfoglalást. A magyarországi piaci körülmények hanyatlásával új országokat fedeztek fel, ahol a felvásárolt kínai árut értékesíteni tudják. Így jutottak el Lengyelországba, Németországba, Szlovákiába és Horvátországba. Az utóbbi időszakban az egykori Jugoszláviába járnak üzleti útra.

A pávai cigány közösség másik része a Regátba (Ókirályságba, Moldvába) jár kereskedni, ők a helyben felvásárolt krumplit értékesítik vagy cserélik el gabonára, szőlőre, amit Háromszékre visszatérve ugyancsak értékesítenek. Az üzleti életben segítik egymást, összetartanak, odafigyelnek, hogy mindegyikük tudjon érvényesülni, legyen jövedelme:

*És arra törekednek, hogyha nekem van egy ilyen autóm, akkor a másiknak is, a másikat is törekszik arra, hogy nekem is legyen. Tehát, így a rokoni vonalon próbálnak egy kicsit egy szinten maradni, tehát, hogy ne maradjanak le, s én azt vettem észre, hogy ebben segítik egymást. A havi kereseteket mondjuk nekik adják, jönnek, dolgoznak s akkor, ebben a hónapban keressünk nekünk.*¹⁹⁶

192 Á.K., nő, 39 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

193 D.Z., férfi, 58 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

194 Z.T., férfi, 35 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

195 Á.K., nő, 39 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

196 O.K., nő, 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

A pávai cigány társadalomban szegény családok is vannak, akik a korábbi, hagyományos munkákkal biztosítják megélhetésüket: erdei gyümölcsöket és gombákat gyűjtenek, ezek értékesítésére a helyi és a zabolai családoknál nyílik lehetőségük, valamint a nagybani felvásárlóknál. Néhányan napszámba is járnak a magyarokhoz és a románokhoz, ez azonban csak időszakos munkát jelent számukra. A cigány társadalmon belül a szegény réteget, a szegények kasztját kevés család alkotja, őket a tehetősebbek le is nézik boldogulási nehézségeik miatt.

A külföldi tapasztalatok hatására a tehetősebb cigányok nemcsak a szegényebeket nézik le, hanem a magyar és a román közösség tagjai felé is másfajta viszonyulást tanúsítanak. A pénz, az anyagi jólét hatására megváltozik az értékrendjük, és a korábban követett és elfogadott társadalmi minták ellen lázadnak. Ez a lázadás nem tettlegességben, hanem viselkedésben, szóban, verbális szinten nyilvánul meg. A különböző, külföldön tapasztalt, látott viselkedésminták követése a helyi magyar és román társadalom ellenszenvét váltja ki, kezelhetetlen jelenségként tekintenek rá, ami felfordítja a falu hagyományos rendjét. E magatartás mellett a vagyonszerzés erkölcstelen, tisztességtelen módzatainak a feltételezése is terheli a cigányok és a magyarok kapcsolatát, hozzájárulva a cigány közösség egyes tagjainak az elutasításához. Annak ellenére, hogy számos cigány család „felemelkedett”, a magyar családokhoz hasonló életvitelt biztosít magának, magyar szimbólumokat használ (pl. székely kapu), nem történt vegyes házasság a faluban, a magyarok és a románok nem járnak össze a cigányokkal. Interetnikus kontextusba helyezve, az etnikumok közötti határok, a „mi” és „ők” közötti elhatárolódás társadalmi szinten megmaradtak. A fizikai térben ugyan feloldódtak ezek a határok a cigányok szimbolikus térfoglalásával, azonban a hagyományozódott társadalmi mintákat a gazdasági változások még nem tudták módosítani. Mindhárom etnikum erős önazonossággal rendelkezik, mindegyik büszke a saját nemzetiségére. A gazdag cigányok esetében a külső jelek erős integrálódási vágyat tükröznek, a székely kapu, az emeletes ház, a nagyrészt rendezett udvar mind a magyar háztartások és telek berendezését mintázzák.

A magyar közösség

A magyar és a román közösség nem határolódott el élesen egymástól Páván, a románok a magyarok között éltek, beékelődve, mindegyik beszél magyarul, egymást kölcsönösen segítik. Ez a jelenség a mai napig megfigyelhető, bár lazult a kölcsönös segítségnyújtási kapcsolat, a magyar és a román etnikum tagjai békésen élnek egymás mellett. Ezt a gyakorlatot a zabolai magatartással állíthatjuk szembe, ahol a román közösség nagy része negatív véleményt fogalmazott meg, elítélően nyilatkozott a magyar közösségről (Anăstăsoaie 1999: 23–27). Ezt az ellentétet támasztották alá az 1990-es években gyakorolt atrocitások a magyar közösség irányába: a katolikus templom felgyújtása, a frissen felállított kopjafa ellopása stb., melyek a magyar etnikai reprezentációk eltüntetésére irányultak Zabolán. Hasonló jelenség tanúi lehettünk Kolozsváron is, ahol a hírhedt polgármester minden alkalmat megragadott

a magyar etnikai reprezentációk román elemekkel való ellensúlyozására, akár megsemmisítésére is (Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea 2010).

A magyar közösség tagjai az 1990-es változások előtt a helyi kollektívben, valamint a közeli Kovásznán vagy Kézdivásárhelyen létesített gyárakban dolgoztak. A kollektív megszűnése és a gyári termelés leállítása főleg a férfilakosság számára jelentett váratlan fordulatot, hiszen a kiszámítható anyagi biztonság elvesztésével családfenntartó szerepük vált kérdésessé. A környéken létesülő kisebb-nagyobb üzemekben főleg a nők tudtak elhelyezkedni, így a hagyományos szerepek megváltoztak.

*A fiatalabbja még jár dolgozni, mert megvannak ezek a külföldi gyárak, a nadrágygár s kormánygyár. A kormánygyár Szentgyörgyön, autóbusz van beállítva s viszi. Zömében nők járnak. Vannak egy néhányan a fakitermelésben, úgy az erdőn, mind a fűrészüzemekben.*¹⁹⁷

A földek és erdők visszaszolgáltatásával elsősorban a férfiak munkaerejére támaszkodhattak a családok, s ezzel egy merőben új helyzet alakult ki, teljesen újfajta élet körvonalazódott. A földek művelése, állatok tartása kitarast és tudást igényelt, ez utóbbi az idős generációk segítségével megszerezhetőnek tűnt. Az új élethelyzetben sokan vállaltak Magyarországon ideiglenes munkát, hogy hazatérve, az ott megkeresett pénzzel, a család megélhetését biztosíthassák. A magyarországi munkavállalás azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a keresetek jóval az elvárások alatt maradtak. Az utóbbi években inkább Németországban vállalnak jól fizetett munkát, azonban ezek is ideiglenes jellegűek és kevesen vállalkoznak rá.

A megváltozott munkavállalási viszonyok, az új helyzetek átalakították a pávai társadalmat is.

*Itt amilyen jó vót, épp olyan közömbös kezdett lenni. Közömbös mindenki, nem-törődöm, érdektelenség, ez a globalizáció, vagy mi-e, a faluközösséget nagyon megbontotta, nem is, a régi faluközösség napról napra veszik. Itt senki nem tart össze. A faluért való összefogás a szemlátomást növekvő korrupció, hogyha amelyik ember szereti a rendet s lássa körülötte a másik mit csinál, s a rendes alig tudja összerakni, elviszi a kedvét. Az ilyen tettek viszik el. Mindenkit csak az érdek hajt, a köz érdeke az már nincs.*¹⁹⁸

A régebben összetartó, jól szervezett közösség életében ritkultak a közösségformáló találkozások is. Régebb híresek voltak a pávai bálók, manapság már alig szerveznek 3-4 bált egy évben. A református egyház szervezte kosaras bál az a rendezvény, ami minden korosztályt megmozgat, felekezeti hovatartozástól függetlenül. A fiatalok kezdeményezte bálók többnyire a bulit jelentik, amelyek leginkább a fiatalabb célközönséget szólítják meg.

A pávaiak nagyon vallásosak, rendszeresen járnak templomba, mind a katolikusok, mind a reformátusok. A cigány közösség tagjai azonban, a vizsgált településektől eltérően, nem járnak templomba. A karácsonyi csomagostást a korábbi zajos

197 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

198 D.Z., férfi, 58 éves, Páva. Saját gyűjtés (2015).

megnyilvánulások miatt a helyi iskolában tartják a karácsonyi ünnepség után, így a cigány családok kizárólag az iskolai ünnepségre mennek el. Az utóbbi években hódító Jehova tanúi jól érezhető hatással vannak a magyar közösségre:

A gyermekek nagyon rendesek, nem vesznek részt a karácsonyi, húsvéti műsorban, foglalkozásokban, de sokkal jobban tudnak viselkedni sokszor, mint a más vallású gyermekek. S olyan intelligensek. Vannak témákra lebontva foglalkozásaik, nem tudom, életemben nem jártam ott. Viszont elmondta Boróka, hogy volt meghívva egyszer s ki volt jelölve neki egy szék, s rögtön szembe mentek vele, nagyon körülvették. Viszont nálunk, reformátusoknál, a katolikusoknál is megvan, hogy összesúgunk a háta megett, ha jön egy új s ezzel már kizártuk magunkból. Ők pedig teljesen másképp próbálják bevonni. Sokkal nyitottabbak. Különben a negyedikesek közt 3 fiúcska van, nagyon-nagyon intelligensen viselkednek s nagyon jól tanulnak. Magyarok, jehovák.¹⁹⁹

Pávára nem jellemző az elvándorlás a tanult egyéneket leszámítva, időszakos munkavégzésre elmennek ugyan, de visszatérnek falujukba. Beköltözésekre is alig akad példa, az eladó házakat főleg a helybeliek veszik meg, gyakran a cigány közösség tagjai. A pávaiak lokálpatrióták, szeretik falujukat, szeretnek itt élni.

Benne van ezekben a székely emberekben, hogy elődeink is csak ott éltek, s az a remény, az élteti őket, hátha a következő nap szebb lesz, jobb lesz. [...] Nem tudom... Lokálpatrióták, szemmel láthatóan nincs semmi.²⁰⁰ Jó itt élni, mert ezt szoktuk meg, ez a miénk.²⁰¹

Az utóbbi évtizedekben azonban nagyban csökkent a falu magyar lakosságának száma, akik továbbtanultak már nem tértek vissza szülőfalujukba. Az otthon maradtak között egyre gyakoribb a vegyes házasság, sok magyar lány fogad román férjet magának, többnyire Zaboláról, kisebb arányban Kovásznáról. Az alacsony gyerekvállalási kedv, családonként 1-2 gyerek jellemző a faluban, az idegenben alapított családok és az elit elvándorlása nagyban hozzájárult a magyar lakosság számarányának csökkenéséhez. Ezzel ellentétes tendenciát mutat a cigány közösség gyarapodása, a sokkal nagyobb gyerekvállalási kedv és a fiatal korban vállalt gyerekeknek köszönhetően a cigányság száma jelenleg meghaladja a magyar lakosság számarányát (48. ábra).

A helyi elit tagjai hatása a falu életére elenyésző, a református lelkészt leszámítva alig érintkeznek a falu lakóival, ez részben előrehaladott koruknak is köszönhető (nyugdíjas tanító, tanítónő, könyvelő). A fiatalabb elit tagjai (a faluban lakó tanítónő és orvosnő, valamint azok családjai) napi szinten kapcsolódnak be a falu életébe foglalkozásuknak köszönhetően. A református lelkész két éve érkezett a faluba, Kommandórol hívták meg, miután az előző lelkész hosszú szolgálat után más feladatokat vállalt el.

199 O.K., nő, 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

200 O.K., nő, 44 éves, Zabola, Saját gyűjtés (2015).

201 T.E., férfi, 74 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

Amint a bevezetőben is említettem, a pávaiak büszkéek arra, hogy ők mások, mint a környék lakói, ami főképp egykori szabad jogállásuknak, különleges státuszuknak köszönhető. Páván nem voltak főnemesek, a szabad székely társadalom egyenlően oszlott meg, nem alakult ki függőség a faluban. A századokon keresztül biztosított szabadságjoguknak köszönhetően a pávaiak nyitottabbak, bátrabbak, erősebb a tartásuk és merészebb a gondolkodásmódjuk, mint a szomszédos Zabola lakóinak. Interjúalanyaim mindegyike azt hangsúlyozta, hogy a pávaiak felfogása teljesen más, másképp látják a világot, másképp gondolkodnak. Szabadabbak.

A román közösség

A pávai román családok az 1830–1915 közötti időszakig (Şerban–Dorondel 1999–2000: 203) tudják visszavezetni családjuk történetét. Legtöbben a Regátból²⁰² származnak. A pávai Vulpojok három generációra vezetik vissza családtörténetüket, ők a moldvai Ojtoz környékéről, Poiana Sărata nevű településről származnak (Şerban–Dorondel 1999–2000: 199). Vulpoj Dimitri (Dumitru Vulpoi) rokonai Kézdimartonoson és Ozsdolán élnek, az ő családjáé még 1875 előtt jött Erdélybe – erre utal a régi ház gerendájába belevéselt évszám. Családjáé juhokat őrzött, 17 hektár erdő volt a tulajdonukba, egyedüli pásztor család lévén Páván, a tehetős emberek közé tartoztak.

A többi pávai román Buzău és Vrancea megyékből származik, ők a Miskolczi családnál dolgoztak (Şerban–Dorondel 1999–2000: 199).

A pávai etnikumok közötti békés együttélés példamutató, hiszen az utolsó etnikai jellegű konfliktusra az 1940-es években került sor, amikor egy elmenekült román család házába hatoltak be magyarok, a falubeliek pedig határozottan elítélték tetteiket. A román berendezkedéssel jött a visszavágó, amikor a románok az egykori falubíró házát gyújtották fel.

*Volt 1940 után egy kevés konfliktus, de akkor se volt olyan a helyzet – Pila ő megfékezte volt. Az volt a helyzet, hogy Bíró Pétert felgyújtották vót, s akkor osztán jött a visszavágó Nyáguj Dimitriék, a pusztai Vulpoj Nyitrinek az apjuk a Vasgárdánál állt s akkor elkezdtek fenyegetőzni. Mind a kettő hibás vót. Visszavágó volt egymásnak.*²⁰³

Emlékezetes a román világ beköszönte is: a románok figyelmeztették a magyarokat, hogy hajtsák ki állataikat az erdőre a vasgárdisták elől.²⁰⁴ A faluban lakó románok mindannyian beszélnek magyarul, a többi etnikummal való kommunikációban is a magyar nyelvet használják.

A pávai román közösség mint összeforrott közösség nem jelenik meg a szűk értelemben vett falu életében. Vannak román családok, akik a faluban élnek, azonban a közösségi szellem a pávai románokra nem jellemző. Az egyes román családok egymástól elszigetelten élnek, magyar környezetben, a szomszédokkal magyarul beszél-

202 Fordítása: Ókirályság, mely a volt román fejedelemségek területét jelenti: Moldva és Havasalföld egyesült fejedelemségeit.

203 D.Z., férfi, 58 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

204 D.L., nő, 61 éves, Páva, Saját gyűjtés (2015).

nek. Románnak tartják magukat, otthon a román nyelvet használják, gyerekeiket pedig román iskolába járatják. Ortodox vallásukat a szomszédos Zabolán gyakorolják, vasárnaponként rendszeresen járnak templomba. Számbeli kisebbségüknek és elszórt térbeli elhelyezkedésüknek köszönhetően nem fejlődött kompakt közösséggé a pávai románság.

Kitekintés

Az etnicitás és az etnikumok közötti kapcsolatok vizsgálata a 21. században szinte közhelyszerűen hangzik. A téma elkoportatottsága nem a szaktudományoknak, hanem a közéleti-politikai diskurzusoknak köszönhető: a román politikum „a magyar kártya kijátszásával” tereli el a közvélemény figyelmét a lényeges dolgokról, azt a jól felépített nacionalista propagandát alkalmazva, amely minden román nemzetiségű állampolgár tudatában a veszélyérzetet kelti és fokozza. A magyar politikai aktorok a székely autonómia és a kulturális autonómia hívószavával számos esetben kimerítik érdekvédő tevékenységüket, nem találunk komoly elkötelezettséget és tetterekészséget egyik oldalon sem. A négyévente sorra kerülő választásokra már legalább két évvel az esemény előtt készülnek a felek, amely politikai nyilatkozatok és szimbolikus cselekvések szintjén nyilvánul meg (magyar és román oldalon egyaránt). A választási kampányok alatt találkoznak a legeldugottabb település lakói is azokkal a politikusokkal, akik őket képviselik. Négyévente nagyon sok ígéretet kapnak cserébe szavazataikért a kisebb helyi közösségek. A mindennapi élet szintjén a politikum, az állam képviselői a jól meghatározott hierarchia és a függőségi viszony bonyolult hálózatában, a törvényességre hivatkozva oldanak meg vagy gáncsolnak el megoldásra váró ügyeket. A média különböző csatornáin a fenntartó és a megrendelő érdekeinek megfelelően időszakosan megjelennek az etnikai csoportokkal kapcsolatos, jól megszerkesztett műsorok, melyek célja nem feltétlenül a valós kép megrajzolása.

Az etnicitás kutatójában méltán tevődik fel a kérdés, hogyan tudja az adott témát tárgyyszerűen vizsgálni e túlterhelt milióban? A válasz magában a kutatóban rejlik: etikus magatartása, a kulturális-etnikai különbségek és érzékenységek alapos ismerete lehetővé teszi számára, hogy elvonatkoztasson saját etnikai, társadalmi és politikai tapasztalataitól az objektívebb vizsgálódás céljából.

Az 1990-es évekkel, a határok megnyílása, valamint az elérhető tévécsatornák számának növekedése a globalizált világ jólétet sugárzó képét állították a kommunizmus szegény éveit maga mögött hagyó közösség elé. A nyugati társadalmakban uralkodó rend, jólét és normalitás utáni vágy még mindig megjelenik a helyi közösségekben, ennek megvalósítása viszont túl sok civil és politikai tényező függvénye. Az elmúlt évtizedekben végbemenő gazdasági-demográfiai folyamatok rövid idő alatt szembetűnő változást eredményeztek a hagyományos paraszti életformában. Maga a falusi élet is teljesen átértékelődött, folyamatosan változik. Az életmódbeli és életstílusbeli változások nincsenek hatással a nemzetiségi tudatra, az etnikai öntudat meghatározó elemei a nyelv és a kultúra maradtak (Joó 1988). A Georg Brunner meghatározta Kelet-Európára jellemző kultúrnemzet fogalma (Brunner 1995) a romániai magyar kisebbségre, szűkebb értelemben véve a székelyföldi etnikai csoportokra jellemző tulajdonságokat mutat.

Etnikai csoportnak tekintjük azokat a csoportokat, amelyek történelmi, gazdasági és politikai körülmények között jöttek létre (Barth 1996: 4). A csoport határai rugalmasak, szituációfüggőek, leginkább a kulturális különbségek határozzák meg. A vizsgált települések mindegyikén elkülönült a két, adott esetben három etnikai csoport egymástól a „mi” és az „ők” meghatározásával. A „mi-tudat” nagyon erős a csoportokban, a csoport határait a legtöbb esetben kulturális jellemzők mentén húzzák meg a magyar közösség tagjai. A kulturált, tanult, szorgalmas, dolgozó magyar csoport képe kerül szembe a cigányság archetipikus képével. A két etnikum határai a gazdasági erőviszonyoknak köszönhetően, ahogy Haraly és Petőfalva esetében is láthattuk, jól kivehetőek. Páva esetében azonban, ahol a cigány közösség gazdasági ereje a magyar közösség gazdasági erejével vetekedik, annak ellenére, hogy a cigányok nem rendelkeznek hosszú távon megbízható, stabil erőforrásokkal, a cigány csoport identitásában válságot idéz elő. A közös nyelv és vallási hovatartozás, valamint a cigány közösség tagjainak szimbolikus térfoglalása a kulturális határok elmosódása igényét vetíti előre. A magyar közösség tagjai látják a cigány etnikum „felemelkedését”, azonban még nem ismerik fel a kapcsolódási pontokat, valamint azok szükségességét az akkulturációs folyamatban.

Az etnikai csoportok szerveződésében az összetartozás primordiális (család, vallás, etnikai csoport) formái uralkodnak, a régi kulturális formák azonban átalakulóban vannak a társadalmi folyamatok hatására. Vitatható Karl Marx, David Émile Durkheim, Max Weber és követőik társadalomfelfogása, mely szerint a modernitás, az individualizáció, a verseny, a mobilitás felszámolják a korábbi társadalmi kötelekeket, a helyükön létrejövő közösségek gyökeresen mások lesznek (Feischmidt 2010). Az erős hagyományokkal és társadalmi kötelekekkel rendelkező csoportok esetében azonban alakulásról, a változó helyzetekhez való alkalmazkodásról beszélhetünk. Orbaiszéken jelenleg nem beszélhetünk hagyományos székely közösségről, azonban az áthagyományozódott irratlan szabályok a mai napig élnek a közösségi mentalitásban. Ezek az etnikai csoport önmeghatározásában, a határok kijelölésében érzékelhetőek. A román etnikum esetében ugyancsak erős önidentifikációval találkozunk, a kisebbség „kisebbségeként” más élethelyzetben határozzák meg magukat az országban uralkodó többségi nemzet tagjaiként. A cigány etnikum tagjai esetében kettős identifikációról beszélhetünk: cigányoknak vallják magukat, magyar cigányoknak. Ez a kettősség érződik életvitelükön, viselkedésükön, a magyar etnikummal való kapcsolatukon is.

Az etnikai csoport körülhatárolásában alapvető fontosságú a közös nyelv a kultúra mellett. A terület meghatározza a csoport és a csoportot alkotó egyének önmagukról alkotott képét, pl. petőfalvi magyar és petőfalvi cigány, azonban tágabb értelemben az előző székelynek/magyarnak, míg az utóbbi cigánynak vallja magát, a területiség fontossága eltörlődik az etnikai szempontok mellett. A terület, az adott település fekvése azonban befolyásolja az ott élők gondolkodásmódját, világlátását. Egymáshoz való viszonyulásukat azonban az emberi értékek tisztelete jellemzi. Az adott területen élő etnikai csoport tagjai többre/kevesebbre értékelik a szomszéd területen lakó, ugyanahhoz az etnikai csoporthoz tartozó etnikai közösség tagjait. Az etnikai

rivalizáció fokmérője a gazdasági érdek és a gazdasági helyzet. Ez a rivalizáció azonban megszűnik, amikor egy idegen csoport tagjával kerülnek kapcsolatba.

A modern technika eszközei (számítógép, mobil telefon, az internet stb.) a fiatalabb generációkban a csoporthoz való tartozás virtuális élményét biztosítják, hiszen a közösségi oldalakon egyszerre több csoport tagja is lehet egy felhasználó. Az adott etnikai csoport tagja számára a virtuális világban már nem az etnikai hovatartozás, hanem a nyelv és a terület válik elsődlegessé. Tudásvágya, a másik megismerése, a globalizált világ és vívmányainak felfedezése a mindennapokból kilépve meghatározzák gondolkodásmódját, viselkedését, másfajta értékhierarchia alakul ki benne. Már nem beszélhetünk a klasszikus értelemben vett tudásról és hagyományokról, a könyvek helyét lassan átveszi az internet, a virtuális információk tára, ami bárhol és bármikor elérhető a felhasználó számára.

A hagyományos paraszti életmód rohamos átalakulásával a falusi közösségek is megváltoztak. Kevés olyan parasztgazdát találunk, aki a szó klasszikus értelmében gazdálkodik, és kevés olyan gazdasszonnal találkozunk, aki a háztáji gazdálkodással a veteményeskertben és a baromfival foglalkozik. A globalizált világban sokkal könnyebb megvásárolni a termékeket, mint megtermelni azokat. A tévécsatornák sugározta sorozatok és filmek kitöltik az emberek szabad idejét egy olyan párhuzamos valóságot biztosítva az átlagember számára, ahol nem kell szembesülnie a mindennapok gondjaival. Az életmód változásával az értékrend is változott. A faluközösségek fellazulásával, átalakulásával, a falusi élet átalakulásával nem alakult ki az élet új rendje, új értékrendje sem, maga a közösség és az azt alkotó csoportok határai, valamint a közöttük lévő kapcsolatok is folyamatosan változnak.

A folyamatos változásokkal az egyének önmeghatározása is alakul, az etnikai csoportok határai is folyamatosan változnak (Barth 1996). A külső változások azonban nem jelentik a belső identitás újraalkotását, újragondolását. Az egyén leginkább a társadalomban keresi a helyét, az etnikai csoporthoz való tartozást már eleve adottnak tekinti. Fontos számára a csoporthoz való tartozás tudata, biológiailag kódolt, a csoport tagjaival akkor tud jó viszonyt fenntartani, akkor érzi jól magát adott csoportban, ha közös a nyelv, a kultúra, az emlékek és élmények, ha közös történeteik vannak.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az identitás „a külső és belső meghatározási folyamatok találkozási pontján jön létre” (Jenkins 2002), az egyén önmeghatározásában célszerű megvizsgálni a szituatív jeleget. Ugyanazt az etnikai identitását használja-e az egyén különböző helyzetekben, vagy a társadalmi érintkezés mikro-, közép- és makroszintjein más és más identitását jeleníti meg spontán vagy előre megtervezett módon (Fosztó 1997). A különböző helyzetek megmutatják, hogy mennyire fontos az egyén számára az adott etnikai csoporthoz való tartozás: az individuális érdek milyen mértékben tudja felülírni a csoporthoz való tartozás tudatát. Ebben az esetben az etnicitás mentális reprezentációiról beszélhetünk, melyek sok esetben erősebbek lehetnek a tárgyi reprezentációknál.

A csoporthoz való tartozás minőségét fejezik ki az etnicitás mentális reprezentációi: az identitás, a nyelv, a gondolkodásmód, ez utóbbit nagyban meghatározza

a kultúra. A mentális reprezentáció nem mérhető fogalom, etnográfiai-antropológiai megközelítésben járható körül. Az etnikai csoport alapvető, meghatározó eleme, ugyanakkor a másiktól való elhatárolódás, a másikkal szembeni önmeghatározás legkomplexebb módozatai.

A helyi közösségek vezetésében fontos a helyi elit szerepének megvizsgálása. Először a helyi elit fogalmat kell körüljárnunk. Korábban az elit a tanult réteget jelentette (pap, tanító, kántor), akik hatással voltak a csoport és a közösség mindennapjaira, példát mutattak számukra, meghatározó szerepük volt a közösség fejlődési irányának alakításában, alakulásában. A szellemi és a gazdasági elit nem különült el élesen egymástól, közösen cselekedtek a csoport és a közösség javára. Ez a réteg átalakult, a szellemi elit elsősorban városokba koncentrálódott, a vidéken élők központi, meghatározó szerepe megszűnt, háttérbe szorultak. A gazdasági elit ma már nem csak a gazdálkodási hagyományokkal és ismeretekkel rendelkező gazdát jelenti, hanem azokat is, akik kamatoztatták tehetségüket és „lépni tudtak a megfelelő időben.” Ezek az egyének a csoport gazdasági életében töltenek be fontos szerepet, munkát adnak a csoport többi tagjának, azonban kevés esetben töltenek be meghatározó, vezető szerepet a csoport életében. A csoport dinamikájának köszönhetően mindig kitermeli magából azokat az egyéneket, akik a szellemi és gazdasági elit hagyta űrt betöltésék. A legtöbb pozitív példa azt mutatja, hogy a csoportért tenni akaró, elkötelezett egyének megtalálják annak a módját, hogy hatással legyenek a csoport mindennapjaira. Ezek az egyének idővel képesek betölteni az egykori szellemi elit szerepét, sok esetben együttműködve a gazdasági elit tagjaival, élve azok támogatásával. Ha elhivatott tagja az adott csoportnak, fontosnak érzi azokat megvédeni, érdekeiket képviselni – ez azonban már a közéleti szint, amelyen politikamentesen eredmények elérése kevésbé valószínű. A negatív példa azokban az elszigetelt, kiöregedő etnikai csoportokban található, amelyek már nem képesek új erőt kitermelni magukból, így ezeket átmeneti szakaszban lévő csoportokként értelmezem.

A helyi elit szerepe az oktató-nevelő munkában érhető tetten. Számos esetben az otthoni ismereteket szélesítik, adják át a megszerzett tudást, irányt szabva a gyerekek világról alkotott képének. Feltehetjük a kérdést, hogy mi az iskola szerepe az etnicitásban, mit tud hozzátenni a családban kapott, önidentifikációval kapcsolatos tudáshoz. Ha az etnikai csoportot egyének alkotta csoportként fogjuk fel, akkor minden egyén a saját ütemében, képességeihez mérten fejlődik és határozza meg önmagát. Ebben a folyamatban az információszerzés elsődleges forrása a család, majd az iskola és a vallás. Ez utóbbi a családban kapott nevelés közvetlen hozadéka vagy hiánya. Az iskola feladata felkelteni a gyerek érdeklődését saját kultúrájának működése, az új dolgok iránt, bevezetni a tudományok világába és nem utolsó sorban más kultúrák és nyelvek megismertetése. Ezen ismeretek nélkül a gyermek önidentifikációja nem tud reális talajon állni, a „mi” és az „ők” elvont, öröklődő fogalomként jelenik meg életében.

A tanult és az átöröklött tudás együttesen segíti hozzá az egyént, hogy a különböző helyzetekben és találkozások alkalmával válaszolni tudjon az őt érő ingerekre, azaz megélje etnicitását. Az etnicitást a jelenben éli meg, adott helyzetekben spon-

tán válaszreakciókat generálva. A múlt felé fordulás, a tanult (történelmi) tudás felhasználása a jelenben megismétlődő helyzetekben megkönnyíti a válaszadást. A saját múlt, annak az etnikai csoportnak a múltja, amelyhez tartozónak vallja magát, tartást ad az egyénnek és segíti céljai megfogalmazásában. A rosszul értelmezett tudás külső hatásokra a nacionalizmus megnyilvánulásához is vezethet. Romániában az etnicitás történelmileg terhelt téma, jó alapot szolgáltat mind a magyar, mind a román nacionalizmus megjelenésének és fejlődésének.

Az etnikai határok rugalmas változása a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés mértékét is jelzi. Az adott etnikai csoport gazdasági ereje az erőforrásokért folytatott küzdelemben megnyilvánuló erejének és kitartásának a hozadéka. A belső tényezők mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a külső tényezőket sem: munkalehetőségek, földtulajdon, diszkrimináció, szegregáció. A bőséges erőforrásokkal rendelkező etnikai csoport életereje és élettere pozitív irányba fejlődik, míg a kevesebb gazdasági erőforrással rendelkező csoportra a mindennapok problémás megélése, az érdektelenség, az élettér beszűkülése és a negatív jövőkép jellemző.

Olyan általános modell megalkotása, amely minden etnikai csoportra érvényes legyen, ha nagyon szigorúan akarjuk meghatározni az etnicitást, szinte lehetetlen. Kihívás az etnicitást kutatóknak olyan elmélet megalkotása, amely a folyamatos változást megélt etnikai csoportokra érvényes legyen. A legtöbb vidéki közösség a gazdasági erőforrások hiányában elköltözött és elvándorolt fiatal nemzedékek hiányában demográfiai katasztrófa előtt áll. Az előregedő falvakban a keletkezett demográfiai úrt, a korábbi századokhoz hasonlóan (a történelem ismétli önmagát), a cigányok töltik be, egy megerősödő etnikai csoport. Számos megerősödő helyi közösség a 21. század modern eszközeit használva, a múltbeli tapasztalatokra és tudásra építve, próbálja újraértelmezni önmagát, megtalálni azt az arany középutat, amely az új világ követelményeihez alkalmazkodik úgy, hogy a régi, számukra fontos elemek is megtarthassák.²⁰⁵ A különböző fejlettségi szinten álló közösségek különböző módon szembesülnek a globalizáció és a technika vívmányaival, az átalakulás, saját életterük újra felfedezése, identitásuk újraértelmezése egy nagyon hosszú folyamat része. A konstrukcionista szemlélet szerint érdemes nyomon követni, hogy a társadalmilag kódolt tudás, az azonosulás és az elhatárolódás szubjektív folyamatai (Barth 1996) és interakciói során milyen mértékben használják az emberek az etnikai kategóriákat és címkéket saját maguk és mások megjelölésére. Az orbaiszéki magyar és román etnikai csoportok esetében a cigány etnikum irányába való nyitás, az asszimilációs folyamatok beindulásának is függvénye az etnikai csoportok demográfiai utánpótlásának, intézményi vezető szerepének megtartása.

Az interetnikus kapcsolatok szaktudományi megközelítései nagyrészt magyar nyelven jelennek meg. A román nyelvű szakmai érdeklődés az elméleti részben bemutatott elemzésekkel kimerül. Kovászna és Hargita megye, a székely megyék valós etnikai helyzetképének a feltárása nem érdeke az uralkodó politikumnak, mely

²⁰⁵ Város–falu kapcsolata az etnikai csoportok egymásra gyakorolt történeti fejlődésében lásd bővebben: Szabó Á. T. 2008.

a szakmai érdeklődésre is rányomja bélyegét. Az orbaiszéki terepkutatások és értelmezések a három lelkes román kutatócsoport: Vintilă Mihăilescu professzor vezette fiatal bukaresti kutatók (Remus Gabriel Anghel, Mirel Palada, Viorel Marian Anăstăsoaie – Anghel 1999, 2015; Palada 1999; Anăstăsoaie 1999); majd a szintén bukaresti Ștefan Dorondel és Stelu Șerban kutatópáros (Șerban–Dorondel 1999–2000, Dorondel 2013), valamint a kolozsvári Marius Lazăr (Lazăr 2000) tanulmányaiban olvashatók. Közös bennük a másságra való rácsodálkozás, a „terra incognita”, amely nemcsak Bukarestből, hanem Erdélyből nézve is felfedezésre vár. Az antropológiai és szociológiai megközelítésekben a többség-kisebbség kapcsolatában jól körvonalázódnak a kettős hatalmi játszmák, amelyek a mindennapi élet szintjén is megnyilvánulnak. A román nemzetállam területén kisebbségként élő román etnikum generált frusztráltságának fő forrása a felülről/kintről elhangzó politikai diskurzus. A belülről konstituálódó csoport más szokásokat vesz fel, ami a másikkal szemben való önmeghatározásában nyilvánul meg. Amennyiben egy csoport nem társadalmi, hanem politikai szinten határozza meg önmagát, a vele együtt élő csoportból valamilyen válaszreakciót vált ki. Ez mind a román, mind a magyar etnikai csoport esetében megfigyelhető. Székelyföldre, szűkebb értelemben véve Orbaiszékre kivétítve, a helyi kisebbség az országban élők többségi csoportjával szövetkezve, azok támogatását élvezve másfajta erők megmozdítására képes, mint amire a helyi többség képes. Ezt támassa alá a kettős hatalmi struktúra (Tánczos 1998, Salat 2005), a prefektúra és a megyei tanács hivatala közötti feszült állapot, amely a helyi etnikumok között is feszültséget generálhat.

A politikai hatalmi játszmák kivédésének civil eszköze a gazdasági stabilitás megteremtése, a gazdasági erőforrások oly módon való elosztása, mely megszünteti a megélhetési problémákat. Stabil és kiszámítható gazdasági helyzetben az etnikumok érzelmi befolyásolása és megfélemlítése kevésbé járható út a közöttük lévő jó kapcsolatok megromlására.

Szakirodalom

Achim, Viorel

1998 *Țiganii în Istoria României*. Editura Enciclopedică, București.

2003 Roma/Gypsies in the History of Romania: An Old Challenge for Romanian Historiography. *Romanian Journal of Society and Politics* 3. (1) 262–274.

Albert Ernő

2001 Bevezetés In: Uő: *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészeti és levéltári okmányok*. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 7–18.

Ambrus Tünde

2012 *Székely falutisztesek. Egy sajátos településrendszer mint a társadalmi-gazdasági tevékenység kerete*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Anăstăsoaie, Marian-Viorel

1999 În căutarea strămoșului pierdut. In: Pozsony, Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (ed.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 20–30.

Anderson, Benedict

1983 *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York.

Anghel, Remus Gabriel

1997 În Căutarea Strămoșului Pierdut. *Competiție economică și simbolică într-un sat din Transilvania*. Szakdolgozat (BA). Bukaresti Egyetem, Bukarest.

1998 *Poveste cu țigani maghiari*. Mesteri dolgozat (MA). Bukaresti Egyetem, Bukarest.

1999 Poveste cu țigani maghiari. In: Pozsony, Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (ed.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 88–121.

2015 *Migration in differentiated localities: changing statuses and ethnic relations in a multi-ethnic locality in Transylvania*. (Kézirat). (Elérhetőség: <https://mc.manuscriptcentral.com>; letöltés ideje: 2015.05.16.)

Bárdi Nándor (szerk.)

2001 *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelyekről*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. (Múltunk Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Barszczewska, Agnieszka – Peti, Lehel (eds.)

2011 *Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization*. The Romanian Institute for Research on National Minorities – Kriterion, Cluj-Napoca.

Barth, Fredrik

1969 *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Universitetsforlaget, Oslo.

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio VII.* (1) 3–25.

Bartha Elek

2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Bölcsész Konzorcium, Debrecen.

Bárth János

1996 *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya*. Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Kalocsa.

2007 *Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII–XX. században*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét.

Bartos Jenő

1996 *Zabola és környékének története*. Tapolca Város Képviselőtestülete – Tapolcai Városszépítő Egyesület, Tapolca–Zabola.

Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.)

1979 *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Biczó Gábor – Kotics József (szerk.)

2013 *„Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. ME KVAI, Miskolc.

Biró A. Zoltán

1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó – KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.

Bodó Julianna (szerk.)

2000 *Miénk itt a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó – KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.

2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó – KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.

Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.)

1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó – KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.

Bodor György

2003 *A székely nemzetiségi szervezet*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Brubaker, Rogers

1996 Ártalmas állítások. Mítoszok és tévképzetek a nacionalizmus kutatásban. *Beszélő* III/I. (7) 26–41.

2001 Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* III/VI. (7–8) 60–66.

2017 *Grounds for Difference*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Brubaker, Rogers – Feischmidt, Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana

2010 *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca.

Brunner, Georg

1995 *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest.

Calhoun, Craig

2009 Nacionalizmus és etnicitás. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. (Szöveggyűjtemény.) (Rejtjel Politológia Könyvek, 21.) Rejtjel Kiadó, Budapest, 346–375.

Câmpeanu, Claudia N.

2010 Thinking about Ethnicity in Romania: Some Methodological and Theoretical Implications. In: Mihăilescu, Vintilă – Iancu, Bogdan – Stroe, Monica (ed.): *Noi Culturi. Noi Antropologii. Lucrările celei de-a VII-a conferințe anuale a Societății de Antropologie Culturală din România*. Humanitas București – Societatea de Antropologie Socială și Culturală, București, 135–143.

Coroi Artur

2013 Adalékok Kézdivásárhely és vidéke kapcsolataihoz a 15–20. században. *Acta Siculica* 2012–2013. 483–511.

Cotoi, Călin

2006 *Primordialism cultural și geopolitică românească*. Editura Mica Valahie, București.

Culic, Irina – Horváth, István – Raț, Cristina

2000 Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în „Etnobarometru”. In: Nastasă, Lucian – Salat, Levente (ed.): *Relații interetnice în România post-comunistă*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 253–344.

Csáki Árpád

2010 Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban. *Acta Siculica* 2010. 277–287.

Cserey Zoltán – Binder Pál

1992a Településeink: Petőfalva. *Háromszék* 1992. október 2.

1992b Településeink (76.): Haraly. *Háromszék* 1992. október 10.

Csetri Elek

2002 Összefoglalás az erdélyi magyar történettudományi kutatásokról. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 341–367.

Csetri Elek – Imreh István (szerk.)

1980 *Erdély változó társadalma. 1767–1821*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Demeter M. Attila

2013 Megjegyzések a nemzet és a nacionalizmus fogalmához. In: Uő: *Ethnosz és démosz. Válogatott tanulmányok 2002–2012*. Pro Philosophia – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 155–181.

Demény Lajos

1979 Mihály vajda szabadságlevelei és az erdélyi fejedelmek székely politikája a XVII. század elején. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 120–133.

Dimény Attila – Szabó Á. Töhötöm (szerk.)

2003 *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. (Krizsa Könyvek, 17.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Dorondel, Ștefan

2013 Schimbare culturală și semnificații sociale la populația rurală din Maramureș. *Studii și comunicări de etnologie XXVII*. 220–235.

Egyed Ákos

1979 A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 47–58.

1981 *Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Elekes Tibor

2004 *A településhálózat és a közigazgatás változásai Kovászna megyében, 1332-től napjainkig*. A Magyar Földrajzi Konferenciára készült anyag. (Elérhetőség: http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/elekes_tibor.pdf; letöltés ideje: 2015.05.23.)

Dr. Endes Miklós

1935 *Erdély három nemzete és négy vallása*. Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet, Budapest.

Eriksen, Thomas Hylland

1992 *Us and Them in Modern Societies. Ethnicity and Nationalism in Mauritius, Trinidad and Beyond.* Scandinavian University Press, Oslo.

2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák.* Gondolat Kiadó – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs.

Ermacora, Felix

1994 Teremts békét, törődj a kisebbségekkel! *Regio* 5. (1) 16–26.

Fábián Gyula – Ötvös Patricia

2003 *Kisebbségi jog.* Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

Feischmidt Margit

2010 Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában. In: Uő (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 7–31.

Feischmidt Margit (szerk.)

2010 *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Fosztó László

1997 A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatban: esetelemzés egy cigány–magyar egymás mellett élés példáján. *Antropológiai Műhely* IX. (1) 65–81.

1998 Cigány–magyar egymás mellett élés Székelyszáldoboson. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 93–110.

2009a *Colecție de studii despre romii din România.* Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca.

2009b *Ritual Revitalisation after Socialism. Community, Personhood, and Conversion among Roma in a Transylvanian Village.* (Halle Studies in the Anthropology of Eurasia, 21.) LIT Verlag – Max Planck Institute for Social Anthropology, Münster.

Gagy József

1999 Man and Land in Székelyföld. In: Felföldi, László – Sándor, Ildikó (eds.): *Multicultural Europe: Illusion or Reality?* European Centre for Traditional Culture, Budapest, 69–74.

2004 *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Gagy József (szerk.)

1996 *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.* (Helyzet Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó – KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.

- Garda Dezső
1994 *Székely hadszervezet és faluközösség*. Mark House Kft, Gyergyószentmiklós.
- Gellner, Ernest
1983 *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca–New York.
- Habsburg József főherceg
1901 *A cigányok*. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből*. Magyarország VII. kötete. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 568–578. (Első hasonmás kiadás: Méry Ratio Kiadó, 2012.)
- Hajdú Farkas-Zoltán
2001 *Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Harrison, Simon
1999 *Cultural boundaries*. *Anthropology Today* 15. (5) 10–13.
- Hermann Gusztáv Mihály
2003 *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Hobsbawm, Eric J.
1990 *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (eds.)
1983 *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hóman Bálint
2003 (1938) *Magyar középkor*. I–II. *Historia Incognita*. Attraktor, Máriabesenyő–Gödöllő.
- Hutchinson, John
2002 *Etnicitás és modern nemzetek*. *Magyar Kisebbség* VII. (23) (1) 161–176.
- Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.)
2008 *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 31.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Imreh István
1973 *A rendtartó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
1979 *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1983 *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Imreh István – Pataki József

1979 A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596 előzményei, lefolyása, következményei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 146–191.

Institutul Național de Statistică România

2013 *Recensământul Populației și al Locuințelor – 2011*. București, iulie 2013.

Iochom István

2011 Egy haralyi nemesi lak múltja és jelene. *Háromszék*. 2011. november 24.

Irimia, Daniela

2000 Identitate etnică și dinamică relațională în cartierul Zăbrăuți – București. *Calitatea Vieții* 11. (1–4) 93–108.

Jakab Albert Zsolt (összeáll.)

2003 *Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (1844–2002)*. Anyagát gyűjtötte és rendszerezte Jakab Albert Zsolt. Szerkesztette Pozsony Ferenc. (KJNT Értesítője, XIII/1–2) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos – Szabó Á. Töhötöm (szerk.)

2008 *Kultúrakutatások és értelmezések*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Jakab Albert Zsolt – Kinda István (összeáll.)

2012 *Háromszék honismereti bibliográfiája (1844–2012)*. (Székelyföld települései, I.) Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.)

2009 *Folyamatok és léhelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.)

2011 *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola.

Jakó Zsigmond

1979 *A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Jancsó Benedek

1901 Háromszékmegye. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország VII. kötete. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 343–366. (Első hasonmás kiadás: Méry Ratio Kiadó, 2012.)

Jenkins, Richard

2002 Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom. *Magyar Kisebbség* VII. (26) (4) 243–268.

Jobbágy István

2002 A kisebbségek fogalmának meghatározási problémája a nemzetközi kapcsolatokban. A kérdés szlovákiai vonatkozásai. *Magyar Kisebbség* VII. (24) (2) 194–208.

Joó Rudolf

1988 *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*. Gondolat, Budapest.

Kali Kinga

2013 *A cigány rabszolgaság, avagy a történelem terhe*. (Elérhetőség: <http://www.romnet.hu/index.php?where=print&module=news&id=6852>; letöltés ideje: 2015. szeptember 5.)

Keményfi Róbert

2003 *A kisebbségi tér változatai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

2004 *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

2006 *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*. Bölcsész Konzorcium, Debrecen.

2011 The Notion of Ethnic Space. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 3. (2) 123–133.

Keszeg Vilmos

2002 A romániai magyar néprajzkutatás egy évtizede (1990–2001). In: Táneczos Vilmos – Tókécs Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–171.

Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.)

2007 *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum – Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsi-szentgyörgy.

Kisgyörgy Zoltán

2000 *Kovászna megye*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Kiss Tamás

2010 *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Kiss Tamás – Barna Gergő

2012 *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

Kiss Tamás – Fosztó László – Fleck Gábor (ed.)

2009 *Incluziune și excluziune. Studii de caz asupra comunităților de romi din România*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca.

Kollega Tarsoly István (főszerk.)

1996–2000 *Magyarország a XX. században. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. II. Babits Kiadó, Szekszárd.

Kósa László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Planétás Kiadó, Budapest.

Kotics József

1999 Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk* X. (9) 75–83.

Kozma Ferenc

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest.

1901 A székelyek. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország VII. kötete. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 261–279. (Első hasonmás kiadás: Méry Ratio Kiadó, 2012.)

Lăcătușu, Ioan

2004 *Tendințe de enclavizare a unui spațiu românesc Covasna–Harghita*. Editura Pur și Simplu, București.

Lăcătușu, Ioan – Broanăr, Erich-Mihail

2014 *Repere identitare românești din județele Covasna și Harghita*. Editura „Eurocarpatica”, Sfântu Gheorghe.

Ladányi János – Csanádi Gábor – Gerő Zsuzsa – Liskó Ilona – Szelényi Iván – Virág Tünde – Nemeskéry Artur

2010 *1. Szociális munka és etnikai konfliktusok. Válogatott tanulmányok (1975–2010)*. ELTE–BCE, Budapest.

Lazăr, Marius

2000 Populația județelor Covasna și Harghita. Aspecte ale conviețuirii interetnice. In: Nastasă, Lucian – Salat, Levente (ed.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 345–388.

Lőrincz József, D.

2004 *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Majtényi Balázs

2003 Az ENSZ és a kisebbségek védelme. *Kisebbségkutatás* XII. (1) 167–177.

Matei, Petre

2012 Romi sau țigani. Etnonimele – istoria unei neînțelegeri. In: Horváth, István – Nastasă, Lucian (ed.): *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*. Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 13–74.

Mezei Elemér

2002 Demográfiai kutatások Erdély népességének alakulásáról a XIX–XX. századi népszámlálások tükrében. In: Tánzos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről*. I. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 369–374.

Mirk Szidónia

2007 Magyar–román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum – Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 273–288.

Moldován Gergely

1901 A románok. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*. Magyarország VII. kötete. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 409–432. (Első hasonmás kiadás: Méry Ratio Kiadó, 2012.)

Nemes Nagy József

1998 *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.

Oberding József György

1930 Az agrárreform és az agrárreformmal kapcsolatban megoldásra váró kérdések. In: *Gazdasági sérelmeink és kívánásaink*. III. Az Országos Magyar Párt Közgazdasági Szakosztályának Szatmáron, 1930. október 25-én tartott nyilvános gyűléséből. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Kolozsvár, 315–423.

Oláh Sándor

2004 *Falusi láttelepek (1991–2003)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Orbán Balázs

1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból*. I–IV. Pest-Budapest.

Pál Judit

1999 A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614–1850). In: Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. (Múltunk Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–97.

Pál-Antal Sándor

2012 Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején. *Erdélyi Múzeum* LXXIV. (2) 1–19.

Palada, Mirel

1999 Competiție pentru resurse. In: Pozsony, Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (ed.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj, 38–52.

Paládi-Kovács Attila

2003 *Tájak, népek, népcsoportok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pan, Christoph

1997 A nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelme. Az európai kisebbségi jogvédelmi rendszer. *Pro Minoritate* 6. (nyár) 43–49.

Petcuț, Petre (coord.)

2009 *Rromii din România. Documente*. Vol. I. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Editura, Cluj-Napoca.

PNL – A Pallas Nagy Lexikona XIII.

1896 *Az összes ismeretek enciklopédiája*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Pop, Ioan-Aurel

2009 Introducere. In: Petcuț, Petre (coord.): *Rromii din România. Documente*. I. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca, 7–13.

Pótsa József (szerk.)

1899 *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország 1000 éves fennállása ünnepére*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.

Pozsony Ferenc

[2002] *Zabola*. Szerkesztette Botlik József. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht, Budapest.

2007 Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán. In: Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum – Kovászna Megyei Művelődési Központ, Sepsiszentgyörgy, 237–272.

2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 6.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

2010 Orbaiszéki települések társadalmának változása. *Acta Siculica*. 535–564.

2011a The Ethnicization of Religious Identity. The Case of Szekler Sabbatarians. In: Agnieszka Barszczewska – Peti Lehel (eds.): *Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization*. The Romanian Institute for Research on National Minorities – Kriterion, Cluj-Napoca, 119–138.

2011b Páva társadalomtörténete (1567–2010). In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*. Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 9–56.

2012 *Zabola. Egy polgárosult orbaiszéki falu kulturális öröksége.* (Székelyföld települései, 2.) Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

2014 A székely társadalom kutatása. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 41–94.

Pozsony, Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (ed.)

1999 *Modele de conviețuire în Ardeal Zăbala.* Asociația Etnografică Kriza János, Cluj.

Romsics Ignác

1998 *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet Európában a 19. és 20. században.* Napvilág Kiadó, Budapest.

Roth Endre

2002 Magyar szociológiai kutatások Erdélyben. 1990–2001. In: Tánzos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* I. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 341–367.

Rughiniș, Cosima

2010 The forest behind the bar charts: bridging quantitative and qualitative research on Roma/Țigani in contemporary Romania. *Patterns of Prejudice* 44. (4) 337–367.

Salat Levente

2005 Perspectivele minorității maghiare din România în lumina studiilor elaborate pe baza rezultatelor barometrului relațiilor etnice, edițiile 1994–1996 și 2000–2002. In: Gabriel Bădescu – Mircea Kivu – Monica Robotin (ed.): *Barometrul relațiilor etnice 1994–2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România.* Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 155–174.

Sandu, Dumitru

1999 *Social Capital and Entrepreneurship in Romanian Rural Communities.* I–II. World Bank, București.

2005 *Roma Social Mapping.* Targeting by a Community Poverty Survey. World Bank, Bucharest.

Sandu, Dumitru (ed.)

2006 *Living Abroad on a Temporary Basis. The Economic Migration of Romanians: 1990–2006.* Fundația pentru o Societate Deschisă (Open Society Foundation), Bucharest.

2009 *Comunități românești în Spania.* Fundația Soros România, București.

Sepsiszéki Nagy Balázs

2001 *Székelyföld falvai a huszadik század végén. I. Háromszék. Kovászna megye.* Nap Kiadó, Budapest.

Șerban, Stelu – Dorondel, Ștefan

1999–2000 The oral history of an interethnic and interconfessional village. The migration legends. *Revue des Études Sud-Est Européens* XXXVII–XXXVIII. 191–205.

Smith, Anthony D.

1986 *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell Publishing, Oxford.

Stewart, Michael

2014 *Vremea Romilor*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

Szabó Á. Töhötöm

2003 Határképzés – egy multietnikus falu térszerkezete. In: Dimény Attila – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. (Krizsa Könyvek, 17.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 120–128.

2008 A megtartó közösségtől az elmaradt faluig – és vissza. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Krizsa Könyvek, 31.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 99–128.

Szabó Lilla

2005 A patakok szerepe Felsőháromszék életében. *Ethnica* VII. (1) 30–31.

2013 Kisebbségi közösségek Háromszéken: románok és cigányok. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 21. Kulturális gyakorlat és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 93–106.

2016a „Ezt szoktuk meg. Ez a mienk.” Magyar–cigány együttélés Orbaiszéken. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 255–273.

2016b Együtt vagy külön? Magyarok és cigányok Székelypetőfalván. In: Telenkó Bazil Mihály (szerk.): *Régió és regionalizmus a történelemben és néprajzban*. Debreceni Egyetem Néprajzi Intézete, Debrecen (megjelenés alatt).

2016c Twenty-Five Years in Collective Consciousness from Hungarian Perspective. Research Note on Demographic Changes and Economic Development in Orbaiszék, the Eastern Part of Covasna County. *Acta Universitatis Sapientiae. Social Analysis* 6. (1) 127–143.

Szalayné Sándor Erzsébet

2003 *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

Szédeczky-Kardoss Lajos

1927 *A Székely Nemzet története és alkotmánya*. Franklin Társulat, Budapest.

Székely István Gergő

- 2011 *Democrație consociaționistă sau împărțirea puterii în societăți multietnice. Cadru teoretic și patru studii de caz.* Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale – Kriterion, Cluj-Napoca.

Székely Zoltán

- 1980 Adatok a XVI–XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához. *Aluta* X–XI. 105–114.
- 2001 A petőfalvai (Székelypetőfalva/Peteni, Románia) korai középkori temető. In: H. Bathó Edit – Kertész Róbert – Tolnay Gábor – Vadász István (szerk.): *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* XII. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok, 197–220.

Székely Zsolt

- 2007 Háromszék őskora, ókora és kora középkora. Régészeti át- és kitekintő. In: Cziprián-Kovács Lóránd – Kozma Csaba (szerk.): *Háromszékiek Háromszékről.* Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 11–24.

SzOkI – Székely Oklevéltár

- 1897 *VII. kötet. 1696–1750.* Szerkesztette dr. Szádeczky Lajos. Ny. Gombos Ferencz Lyceum-nyomdájában, Kolozsvárt.
- 1998 *Új sorozat. IV. kötet. Székely népesség-összeírások 1575–1627.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- 1999 *Új sorozat. V. kötet. Székely népesség-összeírások. 1635.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- 2000 *Új sorozat. VI. kötet. Székely népesség-összeírások. 1635–1653.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Szócsné Gazda Enikő

- 2011 20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében. In: Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): *Páva. Tanulmányok egy orba-izéki faluról.* Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 117–158.

Szóts Dániel, dr.

- 2013 Páva falu volt, és az is marad. *Háromszék.* 2013. május 24.

Tánczos Vilmos

- 1998 Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* IV. (12) (2) 339–362.

Taylor, Charles

- 2002 Nacionalizmus és modernitás. *Magyar Kisebbség* VIII. (25) (3) 174–202

Tesăr, Cătălina

2014 Introdúcere la ediția românească. In: Stewart, Michael: *Vremea romilor*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, XVII–XXVI.

Varga E. Árpád

1998a *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

1998b *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok*. Püski, Budapest.

Vofkori László

2007 *Utazások Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Zăloagă, Marian

2015 *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*. Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.

Dokumentumok

1995 Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése. Negyvennegyedik rendes ülészak. 1201/1993. SZÁMÚ AJÁNLÁS. *Magyar Kisebbség* I. (1) (1) 73–80.

1646 *Pravila lui Vasile Lupu*. Iași. (Elérhetőség: <https://tiparituriromanesti.wordpress.com/2011/10/31/pravila-lui-vasile-lupu-iasi-1646/>; letöltés ideje: 2015. augusztus 5.)

1991 *Raportul comisiei parlamentare de audiere a persoanelor care, după 22 decembrie 1989, au fost nevoite să părăsească locul de muncă și domiciliul din județele Harghita și Covasna*. (Elérhetőség: <http://biblioteca-virtuala.blogspot.ro/2010/11/completare-la-raportul-comisiei.html>.)

Mellékletek

Ábrák, grafikonok, táblázatok

1. Az 1703. évi és az 1721–22-ben készített adóösszeírások kiegészített adatai alapján összesített rendi tagolódás

Év	1703		társadalmi rétegek	1721–1722	
	család	%		család	%
társadalmi rétegek					
nemesek	300	3,4	nemesek	290	4,1
armalisták	766	8,6	armalisták	634	8,8
szabad székelek	3130	35,0	szabad székelek	2464	34,4
jobbágyok	2441	27,3	jobbágyok	2133	29,7
zsellérek	295	3,3	zsellérek	538	7,5
alzsellérek	850	9,5	molnárok	96	1,4
városlakók (taxások)	194	2,2	városlakók (taxások)	352	4,9
kiváltságosok	–	–	kiváltságosok	–	–
kóborlók	–	–	kóborlók	94	1,4
mentesek	120	1,3	mentesek	30	0,4
nem adózók	839	9,4	udvari szolgák	80	1,1
			tisztviselők, papok, tanítók	200	2,8
			őrállók (plájások)	–	–
			vagyontalanok	270	3,5
Összesen	8935	100,0		7181	100,0

Forrás: az adatok Pál-Antal Sándor (2012) összesítéséből származnak.

2. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején készült, valamint a magyar és a román hatóságok végezte népszéleg-összeírások Háromszékre vonatkozó adatai

Év	összesen	román	magyar	német	egyéb	zsidó	cigány	ukrán	szerb	szlovák
1850	114 390	14,1	82,8	0,1	3,0	0,1	2,7	–	–	–
1880	127 264	9,4	89,9	0,4	0,3	–	–	–	0,1	0,2
1890	132 049	9,8	88,9	0,4	0,9	–	–	–	–	0,2
1900	139 316	10,8	88,5	0,2	0,5	–	–	0,1	–	0,2
1910	148 933	11,5	87,5	0,4	0,6	–	–	–	–	0,1
1920	146 971	16,9	81,9	0,3	0,9	0,6	–	–	–	–
1930a	152 563	16,5	82,7	0,4	0,4	0,1	–	–	–	–
1930n	152 563	19,9	76,7	0,5	2,9	0,5	2,0	–	–	0,1
1941	168 761	12,9	85,0	0,3	1,8	–	–	–	–	–
1956	172 509	18,2	79,0	0,3	2,5	0,1	2,0	–	–	–
1966a	176 858	19,1	80,5	0,1	0,3	–	–	–	–	–
1966n	176 858	19,3	79,4	0,2	1,1	–	0,8	–	–	–
1977	199 017	19,6	78,5	0,1	1,8	–	1,8	–	–	–
1992a	233 256	23,7	76,2	0,1	–	–	–	–	–	–
1992n	233 256	23,4	75,2	0,1	1,3	–	1,1	–	–	–
2002	222 449	23,3	73,7	0,1	–	–	2,7	0,1	0,1	–
2011	210 177	21,4	71,6	0,1	3,0	0,1	3,9	0,1	0,1	–

Forrás: Varga 1998a: 368; www.insse.ro.

3. Orbaiszék lakosságának nyelvi megoszlása a 2002-es és a 2011-es népszámlálások adatai tükrében

Év	teljes népesség	cigányok becsült		cigány		magyar		román	
		száma	aránya	szám	%	szám	%	szám	%
2002	27 348	3421	12,5	548	16,0	1923	56,2	950	27,8
2011	25 229	4111	16,3	788	19,2	2141	52,1	1182	28,8

Forrás: Kiss–Barna 2012: 54

4. Székelypetőfalva demográfiai adatai (1850–2015)

Év	összesen	román	magyar	német	cigány	zsidó	egyéb
1850	328	0	328	0	0	0	0
1880	395	0	383	0	0	0	12
1890	366	0	366	0	0	0	0
1900	333	0	333	0	0	0	0
1910	342	0	342	0	0	0	0
1920	362	1	361	0	0	0	0
1930	353	0	353	0	0	0	0
1941	371	0	371	0	0	0	0
1956	289	?	?	?	?	?	?
1966	266	0	266	0	0	0	0
1977	216	0	216	0	0	0	0
1992	160	0	160	0	0	0	0
2002	168	0	168	0	0	0	0
2011	149	0	139	0	0	0	8
2015	154	0	76	0	78	0	0

Forrás: Pozsony 2010: 554, Varga 1998a: 156. A 2011-re vonatkozó adatok forrása: Román Statisztikai Hivatal, honlapja: www.inssse.ro. A 2015-re vonatkozó adatok saját kutatásból származnak.

5. Székelypetőfalva felekezeti megoszlása

Év	összesen	ortodox	római katolikus	református	unitárius	izraelita	egyéb
1850	328	0	325	3	0	0	0
1880	395	0	379	16	0	0	0
1890	366	1	357	8	0	0	0
1900	333	0	320	13	0	0	0
1910	342	1	325	16	0	0	0
1930	353	0	323	30	0	0	0
1941	371	0	340	30	1	0	0
1992	160	0	147	12	0	0	1
2002	168	1	149	15	0	0	3
2011	149	0	139	10	0	0	0
2015	154	0	145	9	0	0	0

Forrás: Pozsony 2010, Varga 1998a. A 2015-re vonatkozó adatok saját kutatásból származnak.

6. Haraly demográfiai adatai (1850–2015)

Év	összesen	román	magyar	német	cigány	zsidó	egyéb
1850	429	0	426	0	3	0	0
1880	505	3	482	0	0	0	20
1890	496	8	488	0	0	0	0
1900	472	2	470	0	0	0	0
1910	406	0	406	0	0	0	0
1920	507	0	507	0	0	0	0
1930	489	1	488	0	0	0	0
1941	523	0	523	0	0	0	0
1956	486	?	?	?	?	?	?
1966	393	1	392	0	0	0	0
1977	342	3	339	0	0	0	0
1992	274	2	272	0	0	0	0
2002	264	0	260	0	3	0	3
2011	215	0	209	0	0	0	6
2015	201	1	170	0	30	0	0

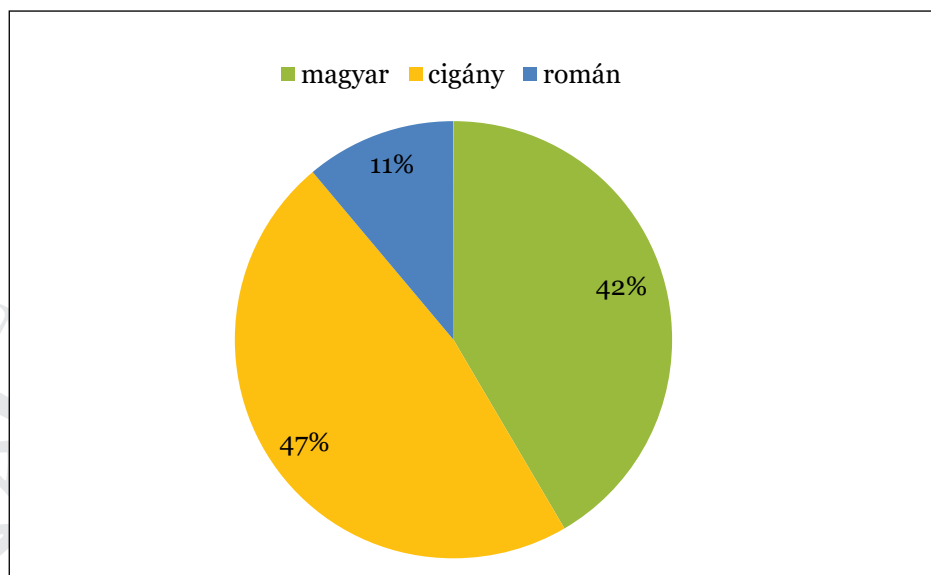
Forrás: Pozsony 2010: 547, Varga 1998: 156. A 2011-re vonatkozó adatok forrása: Román Statisztikai Hivatal, honlapja: www.insse.ro. A 2015-re vonatkozó adatok saját kutatásból származnak.

7. Páva demográfiai adatai (1850–1966)

Év	összesen	román	magyar	német	cigány	zsidó	egyéb
1850	898	39	814	0	45	0	0
1880	870	18	822	0	0	0	30
1890	807	30	753	2	0	0	22
1900	777	27	718	1	0	0	31 (cigány)
1910	1089	36	1024	3	0	0	26
1920	949	49	893	0	0	6	1
1930	941	58	881	0	0	0	2
1941	1009	44	962	1	0	0	2
1956	897	?	?	?	?	?	?
1966	865	79	786	0	0	0	0

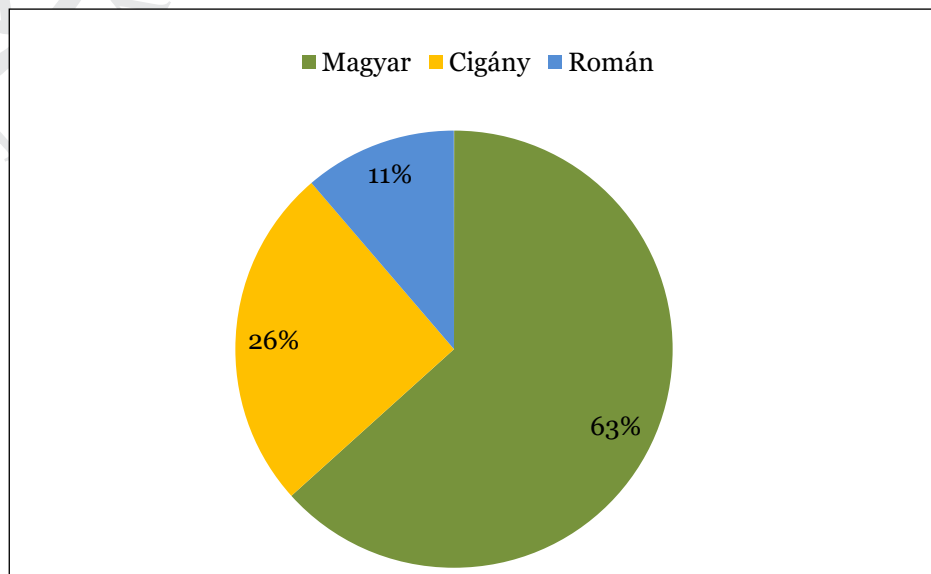
Forrás: Varga 1998a: 120, Pozsony 2010.

8. Páva lakosságának etnikai megoszlása a 2010-es alap kutatások adatai alapján

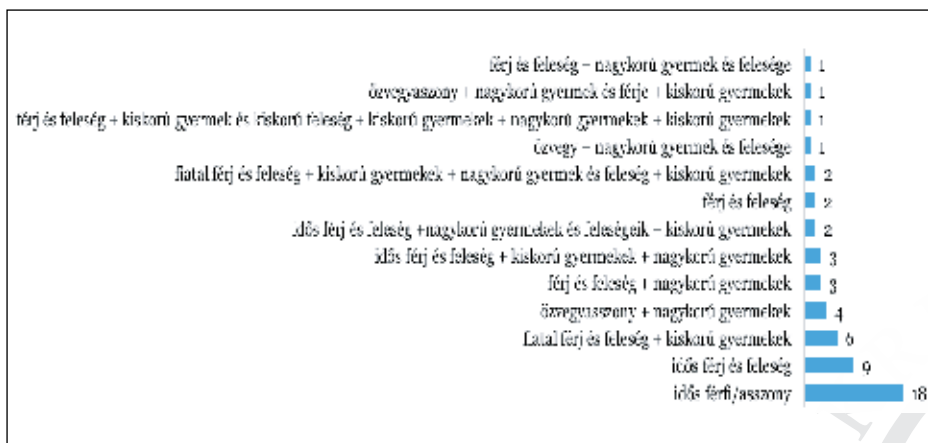
Forrás: Pozsony 2011b: 30

9. A pávai háztartások etnikai megoszlása a 2010-es alap kutatások adatai alapján

Forrás: Pozsony 2011b: 30–33.

10. Családszerkezet (Székelypetőfalva)

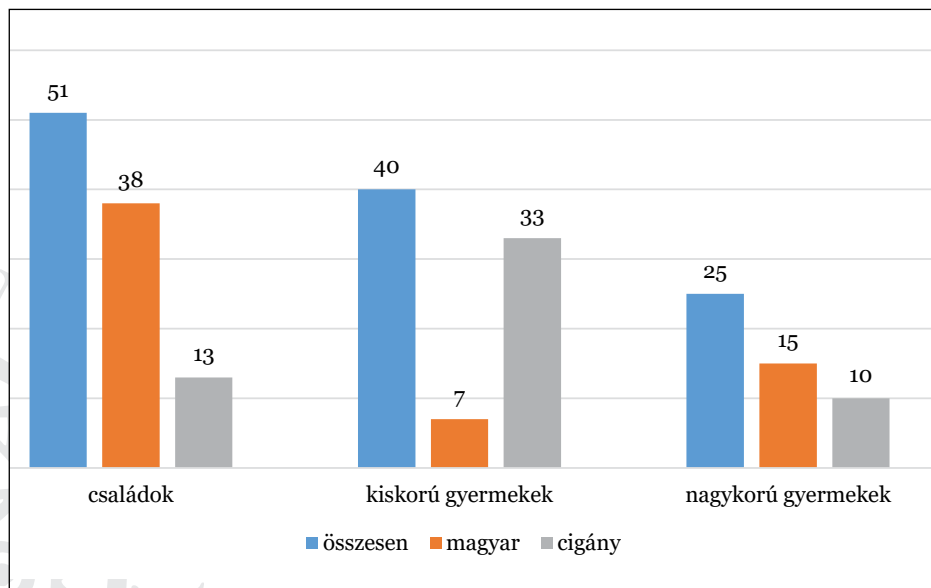

Forrás: saját gyűjtés (2015).

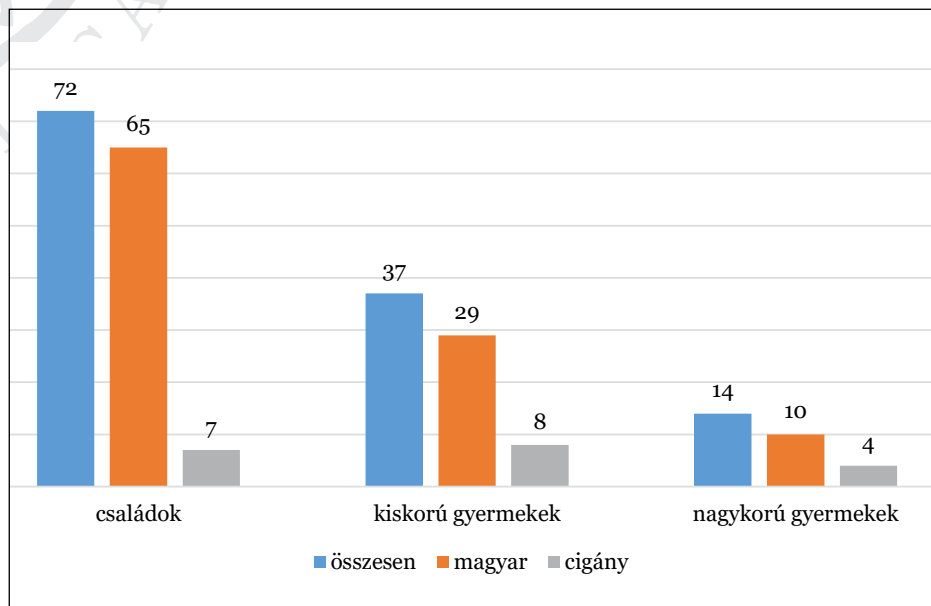
11. Családszerkezet (Haraly)

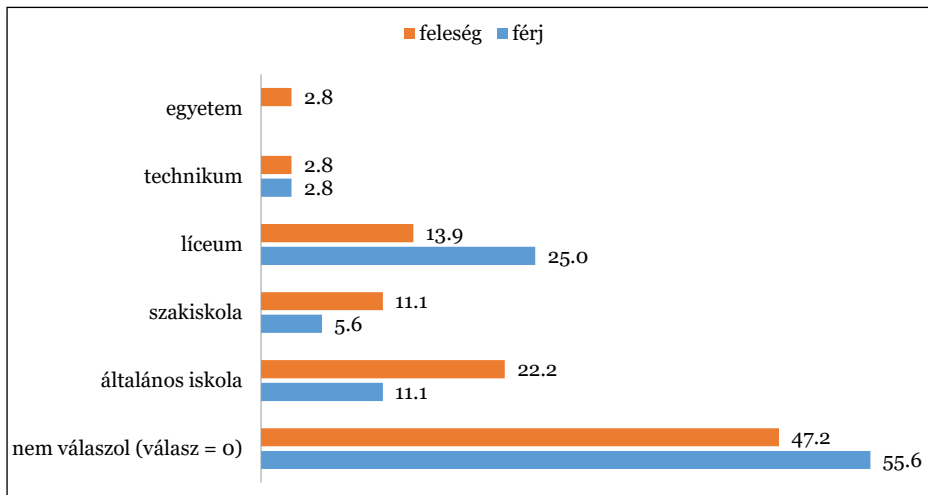
12. A gyermekek számának eloszlása (Székelypetőfalva)

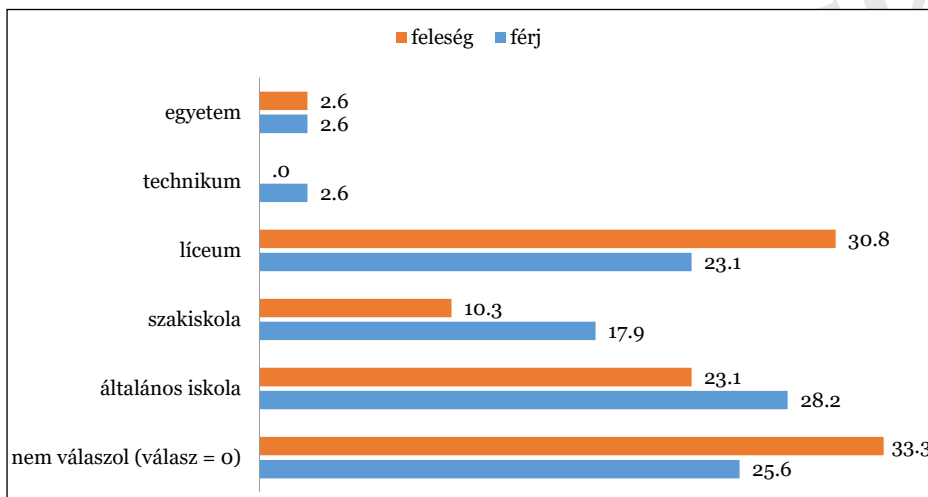
13. A gyermekek számának eloszlása (Haraly)

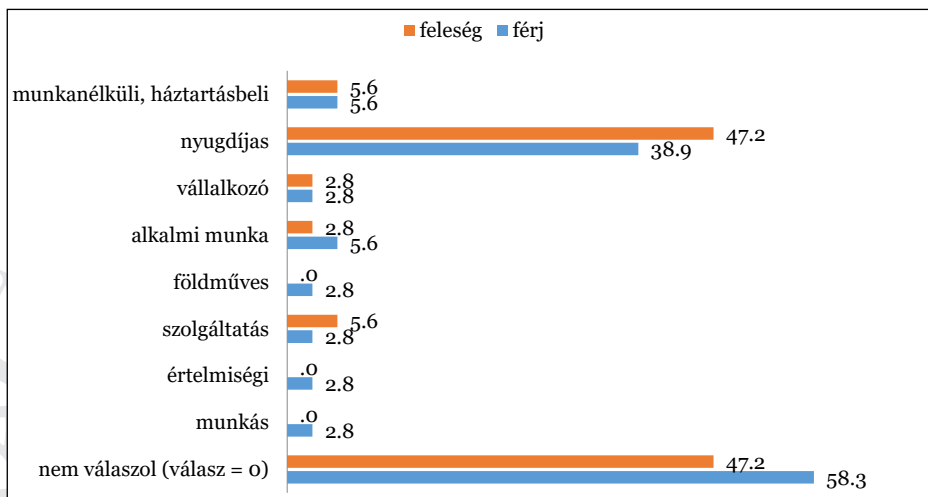
14. Az iskolai végzettség (Székelypetőfalva)

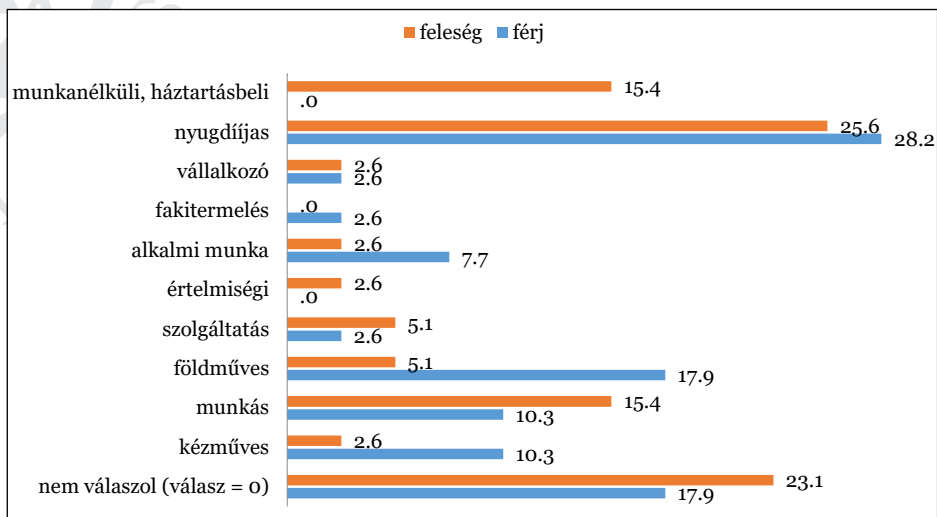
15. Az iskolai végzettség (Haraly)

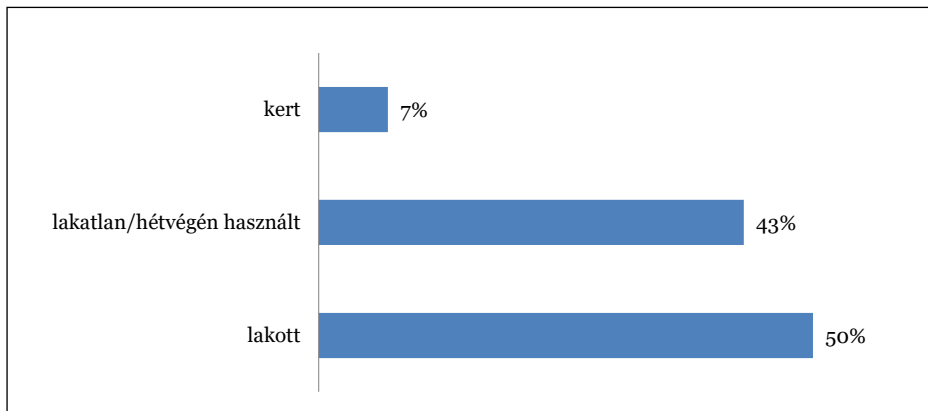
16. A foglalkozás (Székelypetőfalva)

17. A foglalkozás (Haraly)

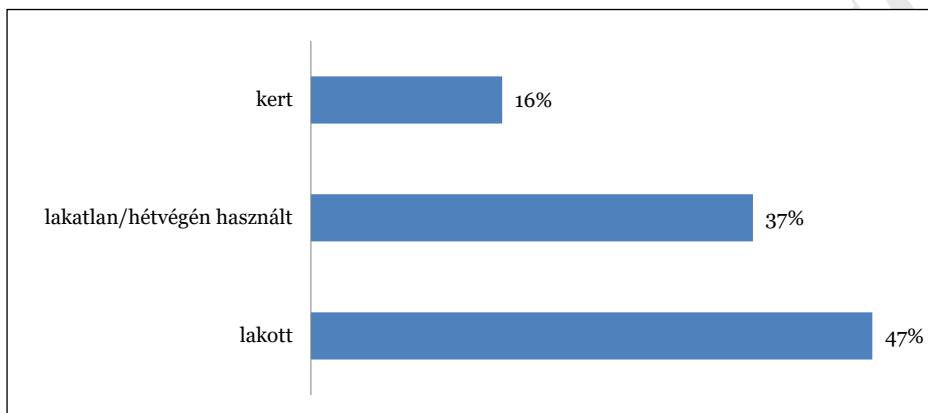

18. Telkek eloszlása (Székelypetőfalva)

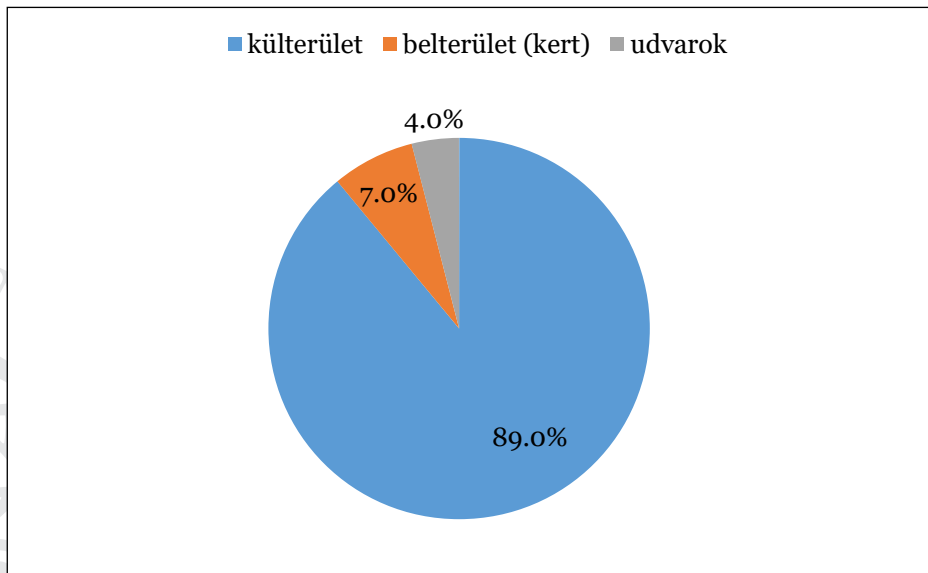

Forrás: saját felmérés alapján összesített adatok (2015).

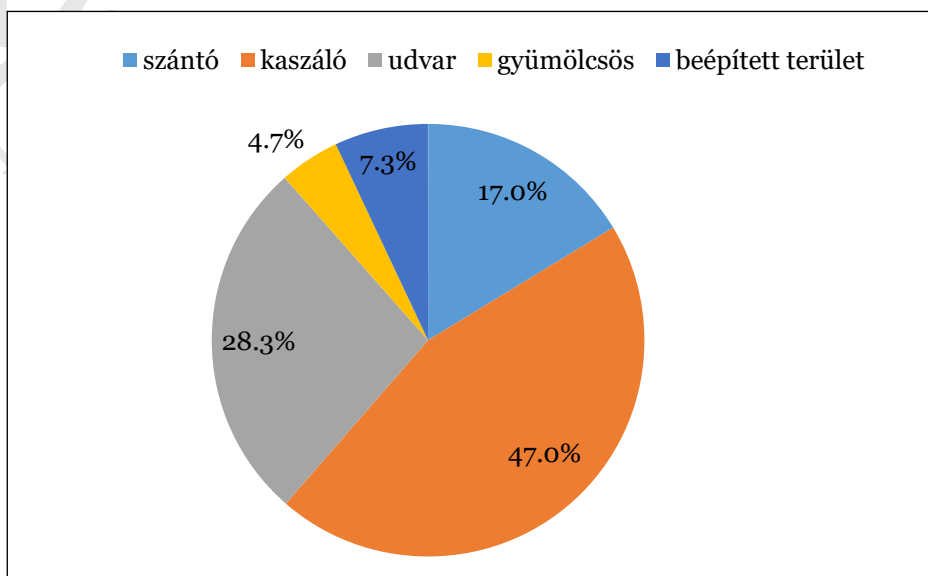
19. Telkek eloszlása (Haraly)

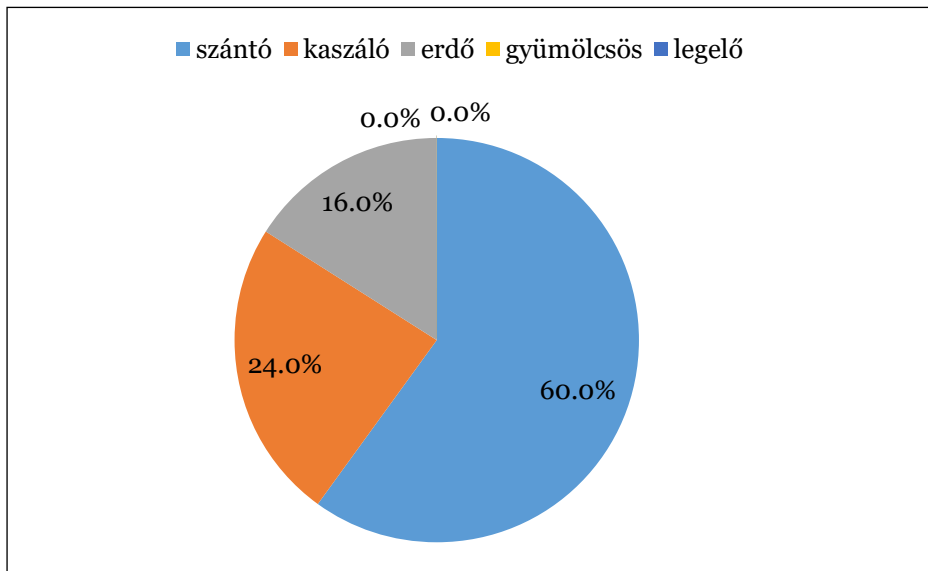
20. Összterület (Haraly)

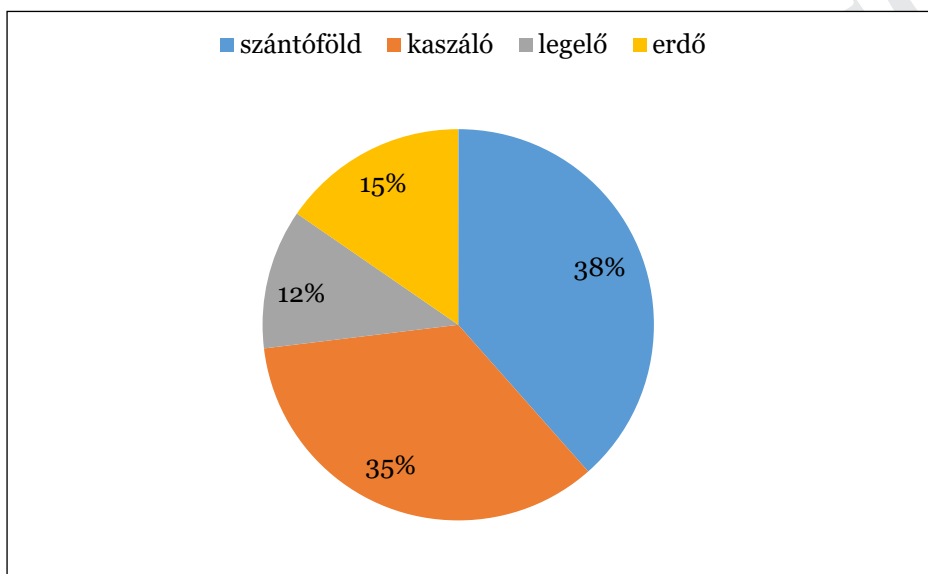
21. Belterület (Haraly)

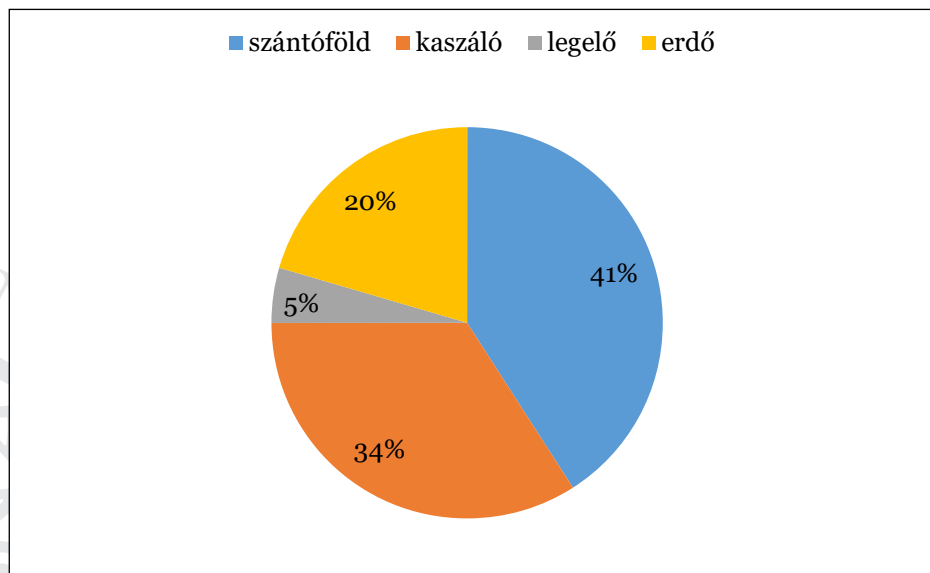
22. Külterület (Haraly)

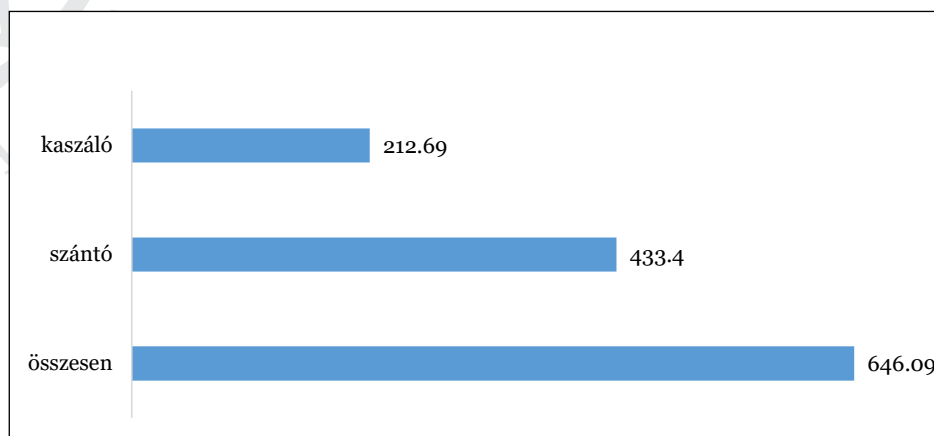
23. A visszaszolgáltatott földek (Székelypetőfalva)

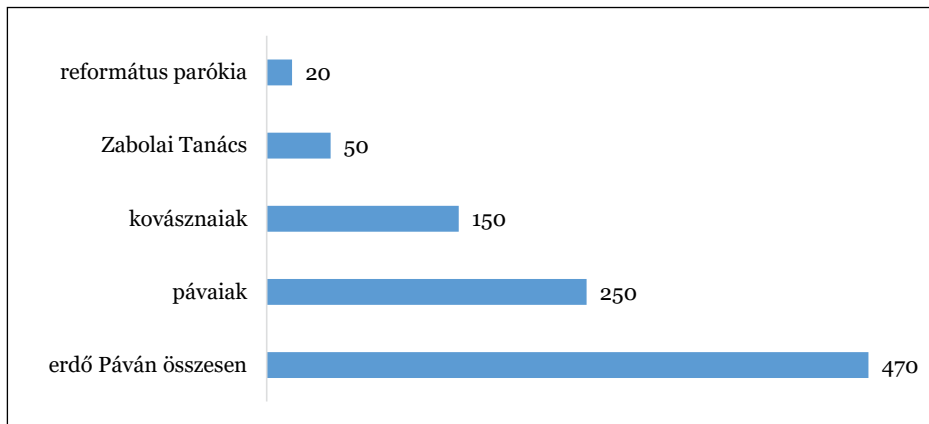
24. A visszaszolgáltatott földek (Haraly)

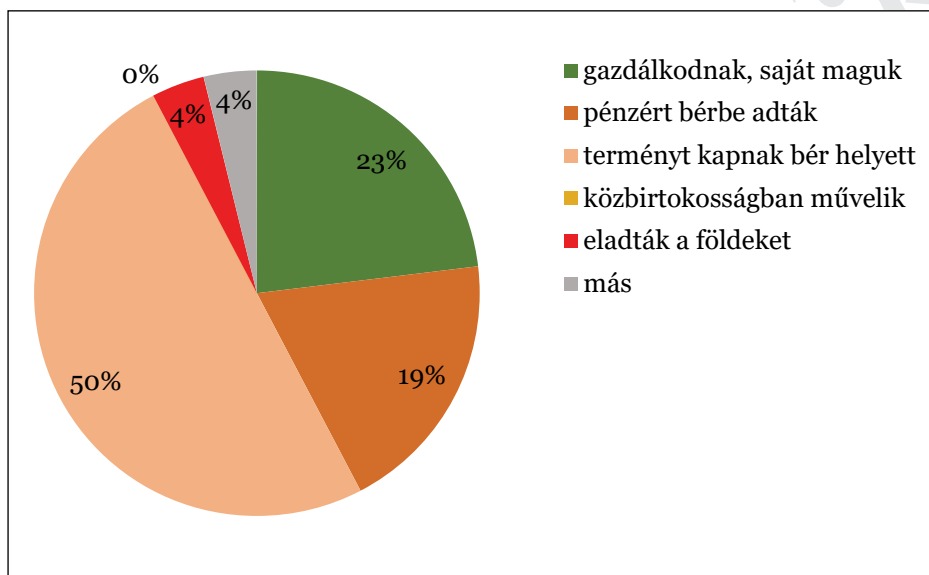
25. A visszaszolgáltatott földek (ha) (Páva)

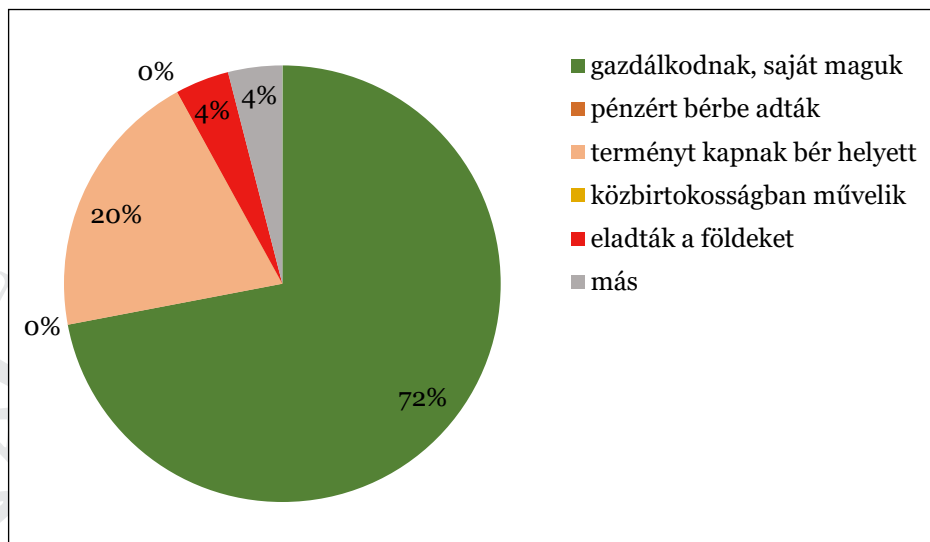
26. A visszaszolgáltatott erdők (ha) (Páva)

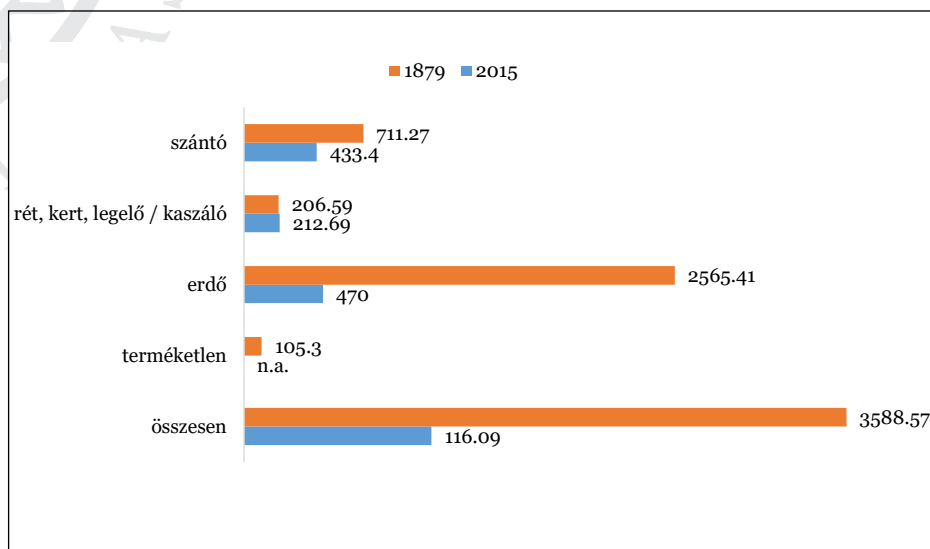
27. A visszaszolgáltatott földek művelése (Székelypetőfalva)

28. A visszaszolgáltatott földek művelése (Haraly)

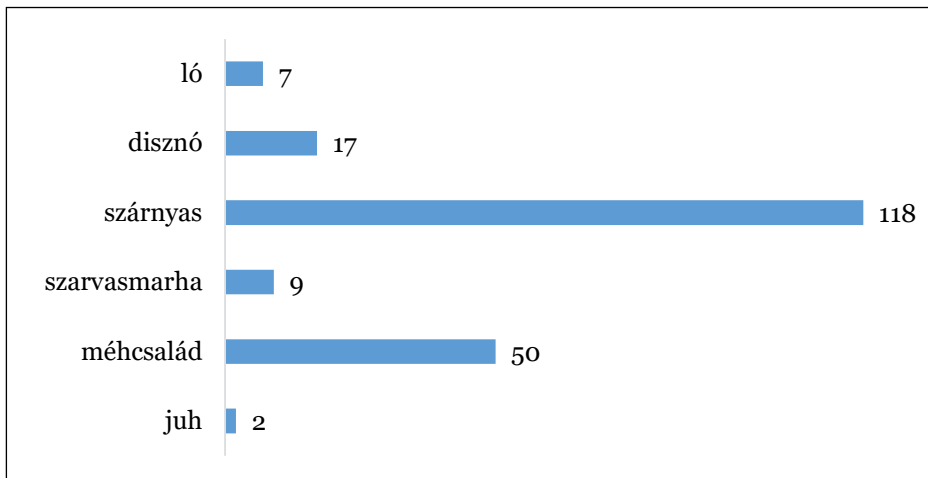

29. Páva határának összetétele Kozma Ferenc közel 150 évvel ezelőtti adatai és a 2015-ös gazdálajstrom adatai összehasonlításával (ha)

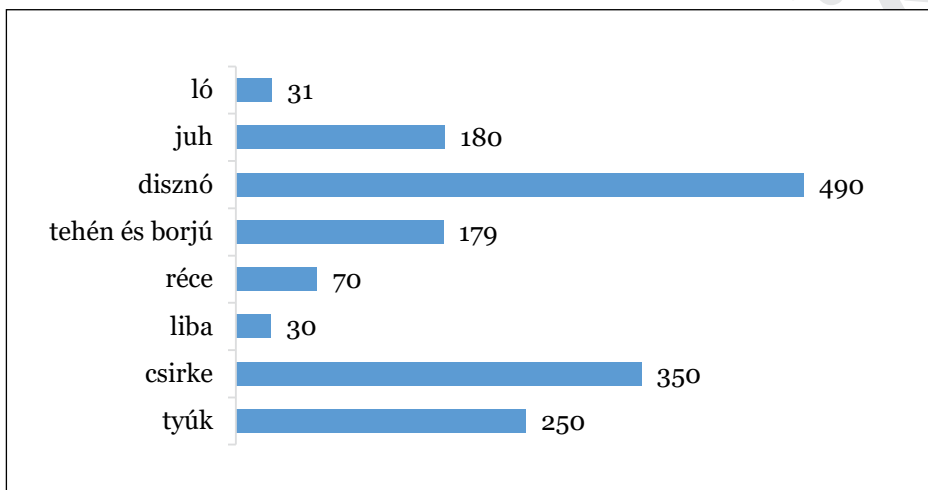

Forrás: Kozma 1879: 144, Pozsony 2011b: 9.

30. Az állatok száma (Székelypetőfalva)

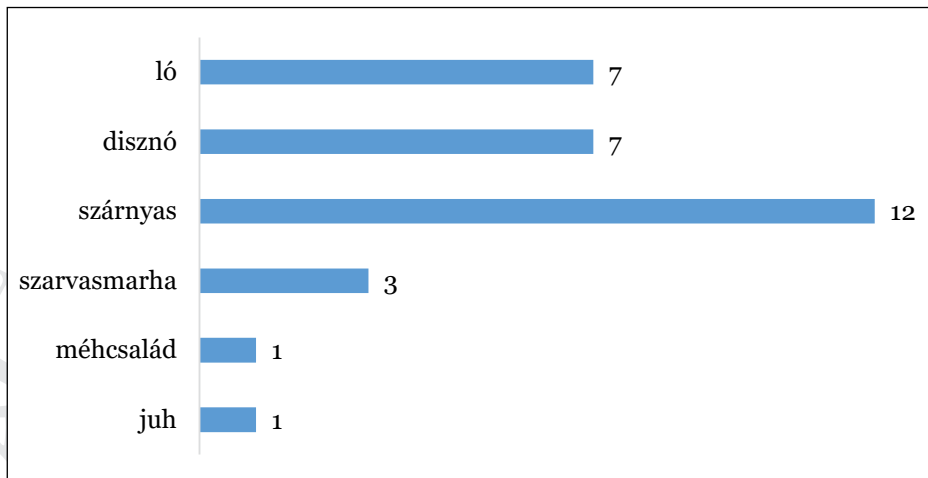

31. Az állatok száma (Páva)

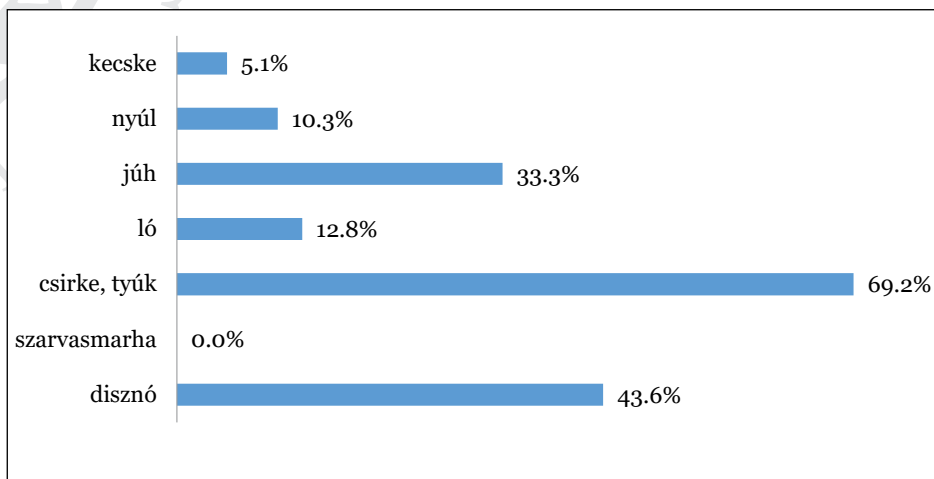

Forrás: saját gyűjtés (2015).

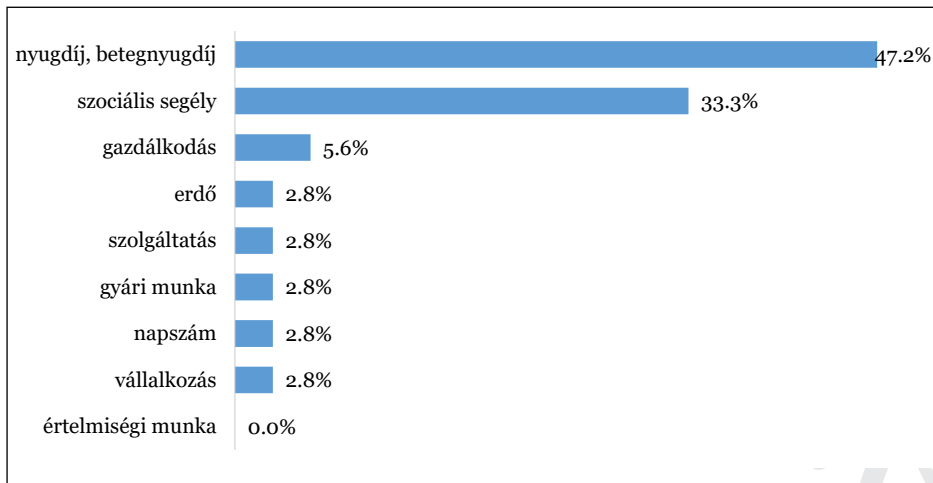
32. Az állattartó gazdaságok száma (Székelypetőfalva)

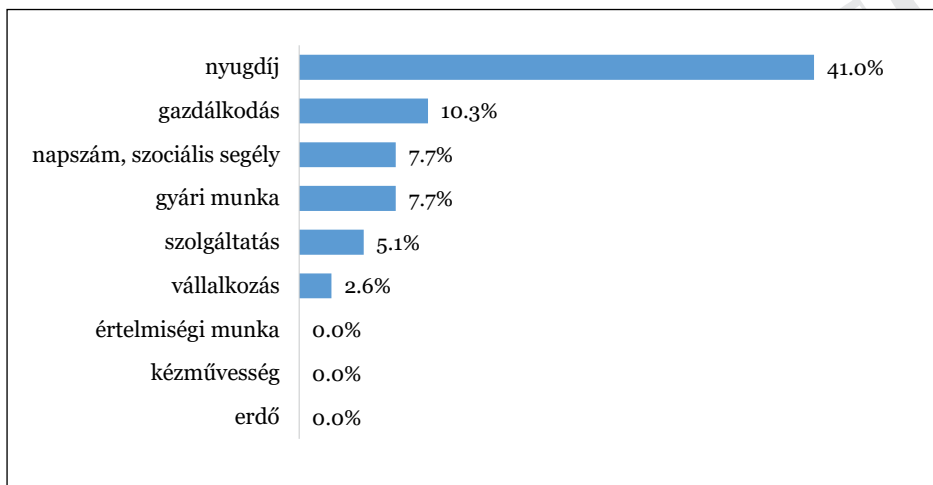
33. Az állattartó gazdaságok száma (Haraly)

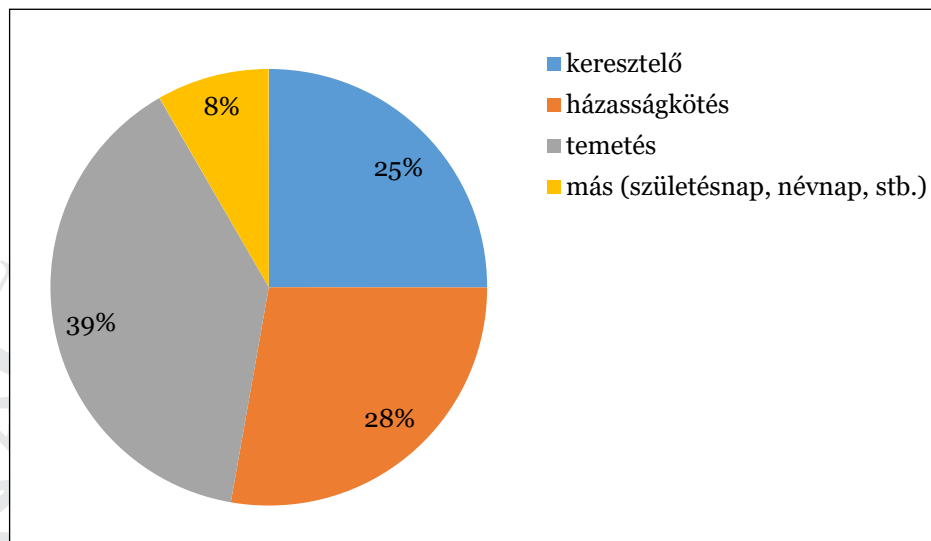
34. A fő jövedelemforrások (Székelypetőfalva)

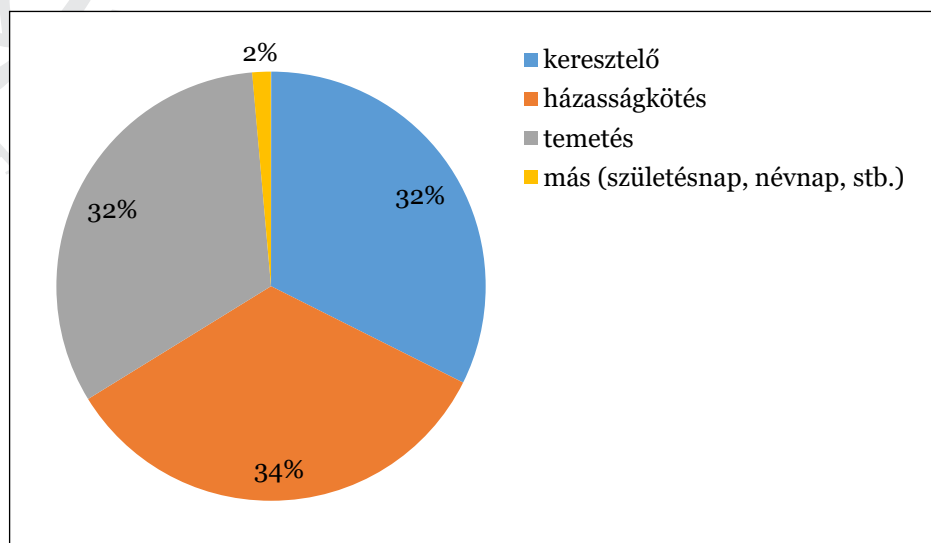
35. A fő jövedelemforrások (Haraly)

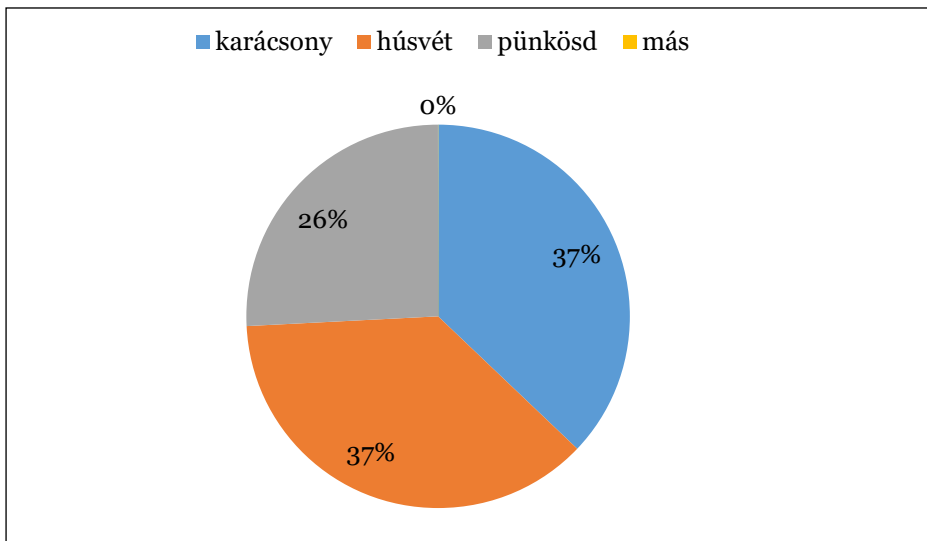
36. Milyen az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepet ülnek? (Székelypetőfalva)

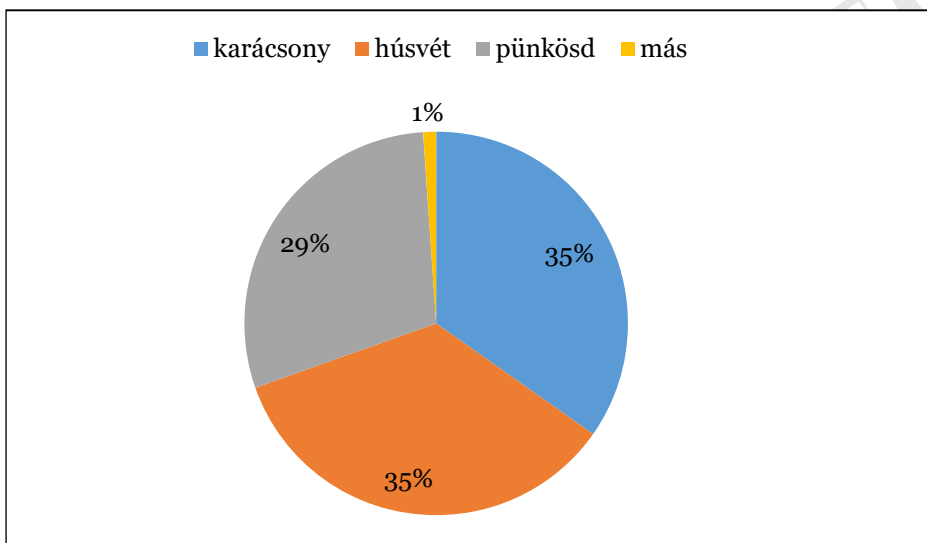
37. Milyen az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó ünnepet ülnek? (Haraly)

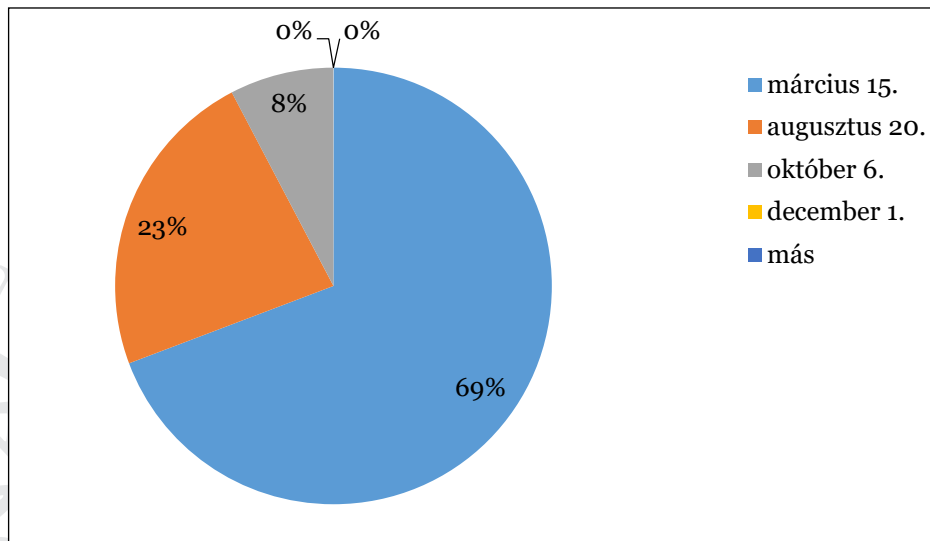
38. Milyen vallásos ünnepeket ülnék? (Székelypetőfalva)

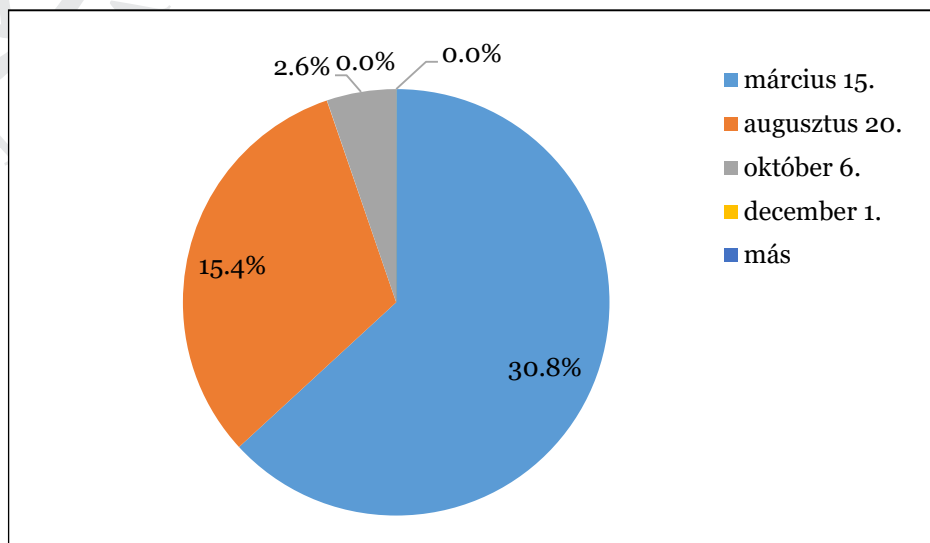
39. Milyen vallásos ünnepeket ülnék? (Haraly)

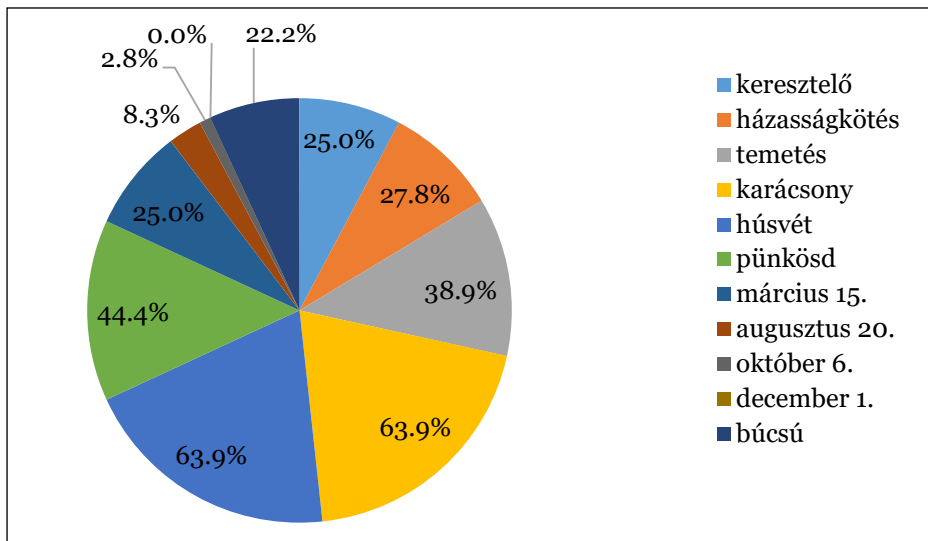
40. Milyen nemzeti ünnepet ülnek? (Székelypetőfalva)

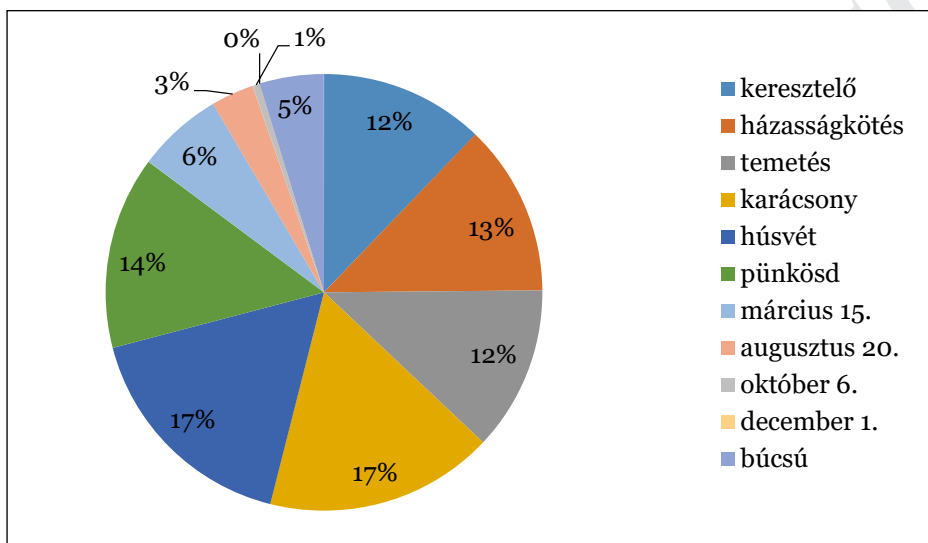
41. Milyen nemzeti ünnepet ülnek? (Haraly)

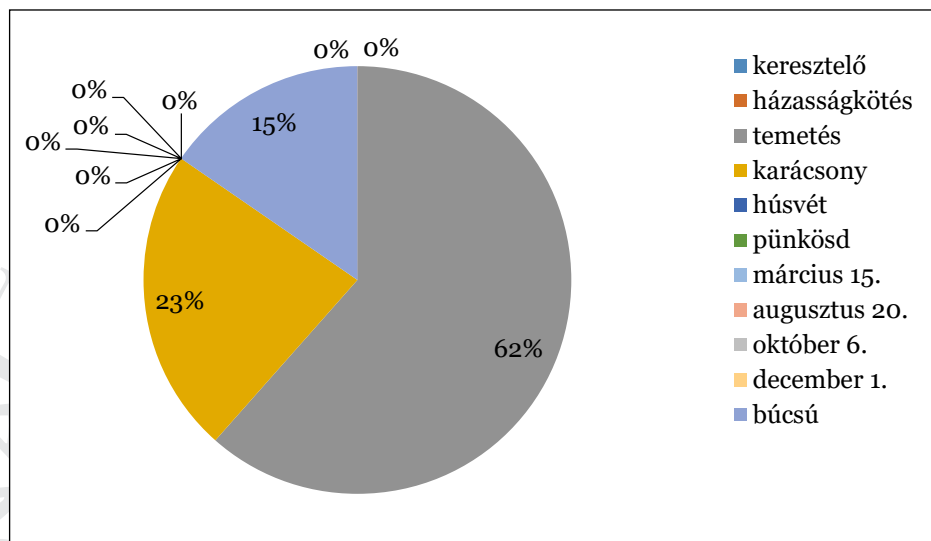
42. Ünnepek összesítve (Székelypetőfalva)

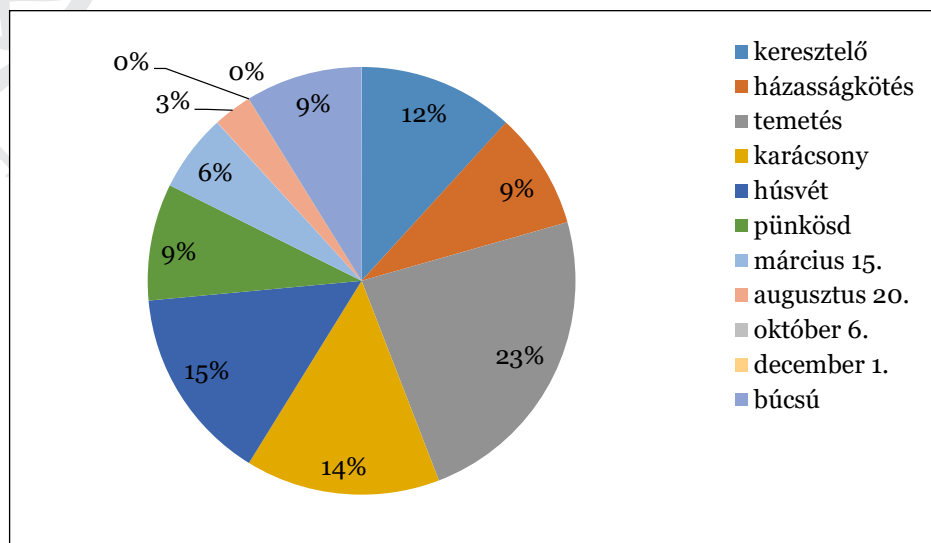
43. Ünnepek összesítve (Haraly)

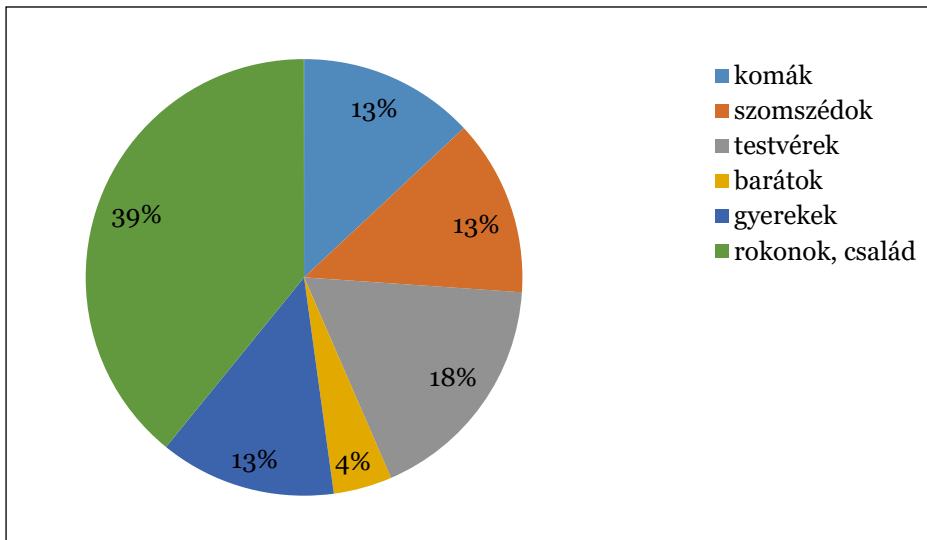
44. Együtt ünneplés más nemzetiségekkel (Székelypetőfalva)

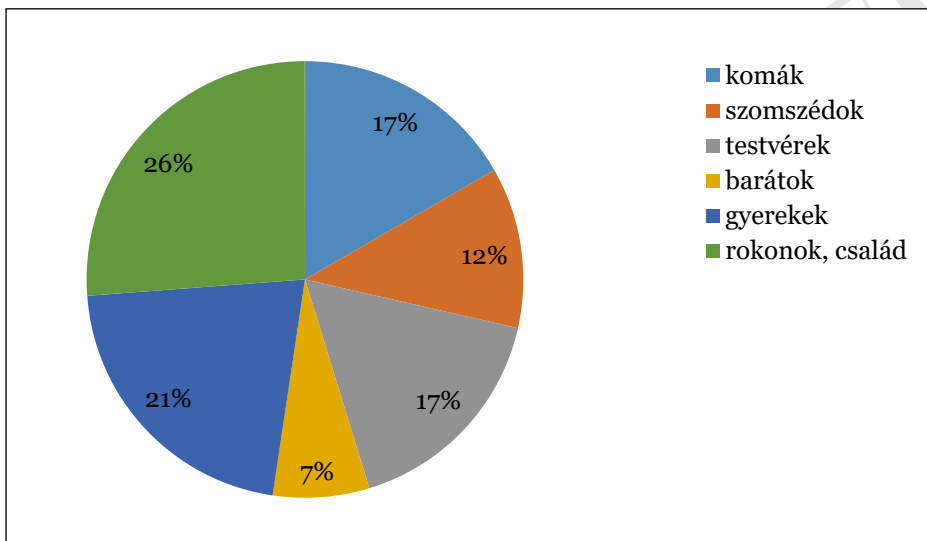
45. Együtt ünneplés más nemzetiségekkel (Haraly)

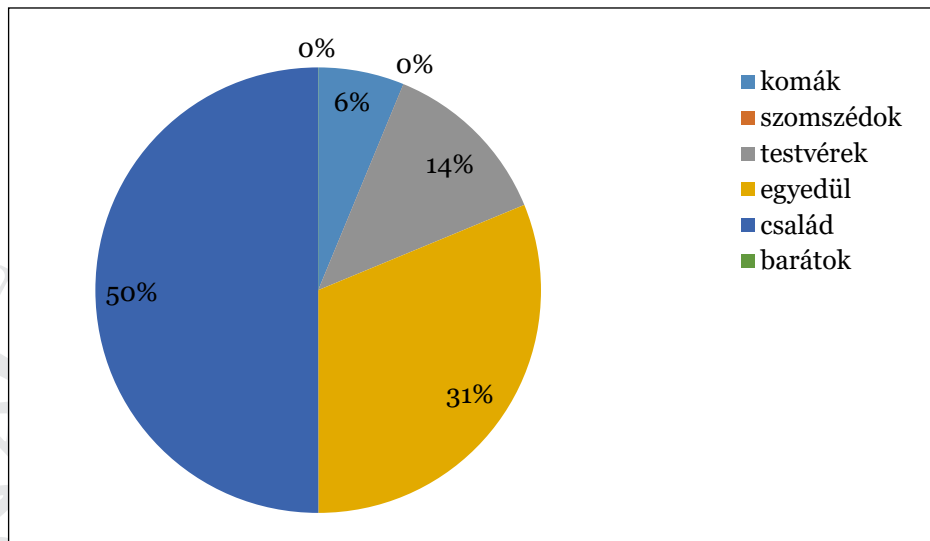
46. Kit hívnak meg születés- és névnapra? (Székelypetőfalva)

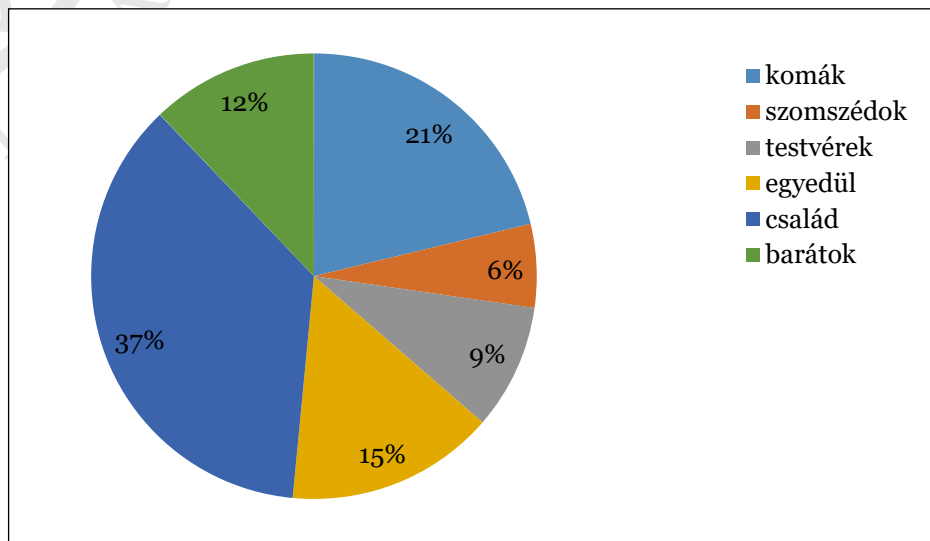
47. Kit hívnak meg születés- és névnapra? (Haraly)

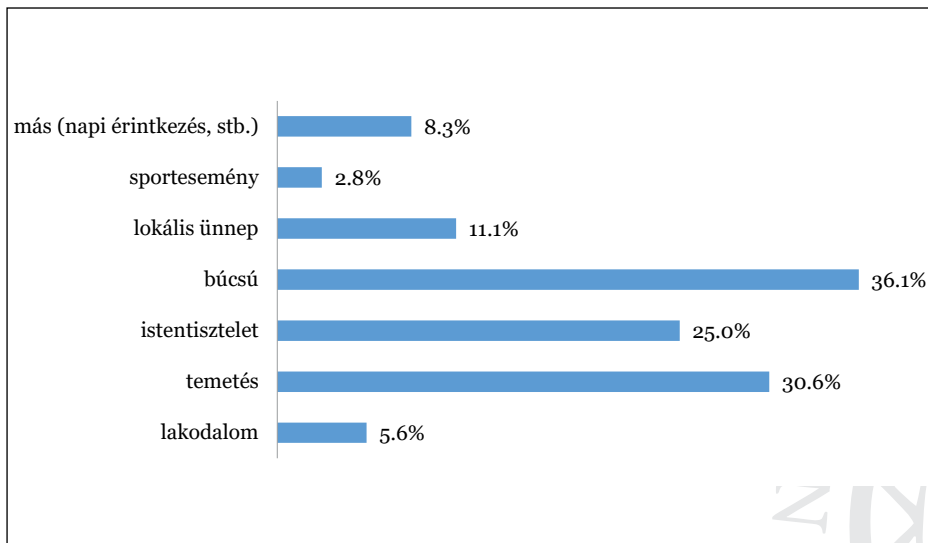
48. Kikkel szilvesztereznek együtt? (Székelypetőfalva)

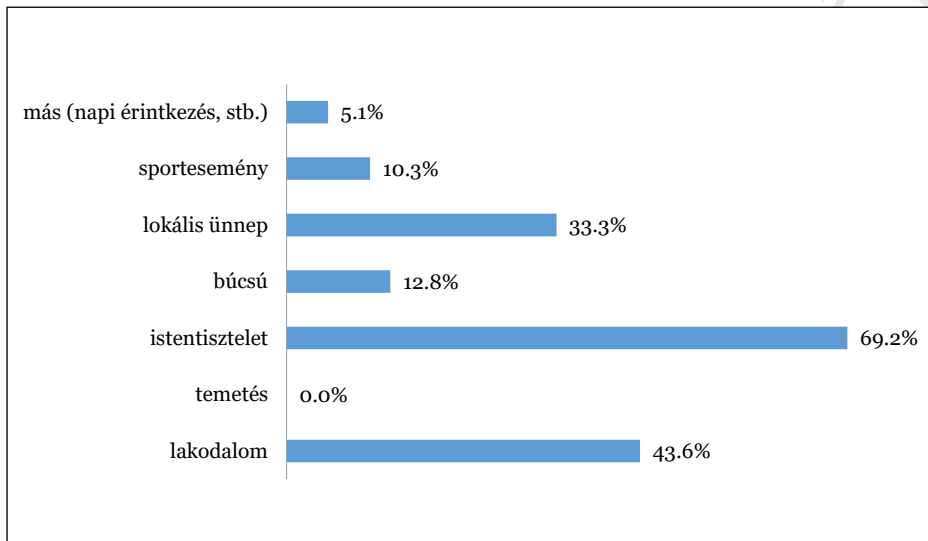
49. Kikkel szilvesztereznek együtt? (Haraly)

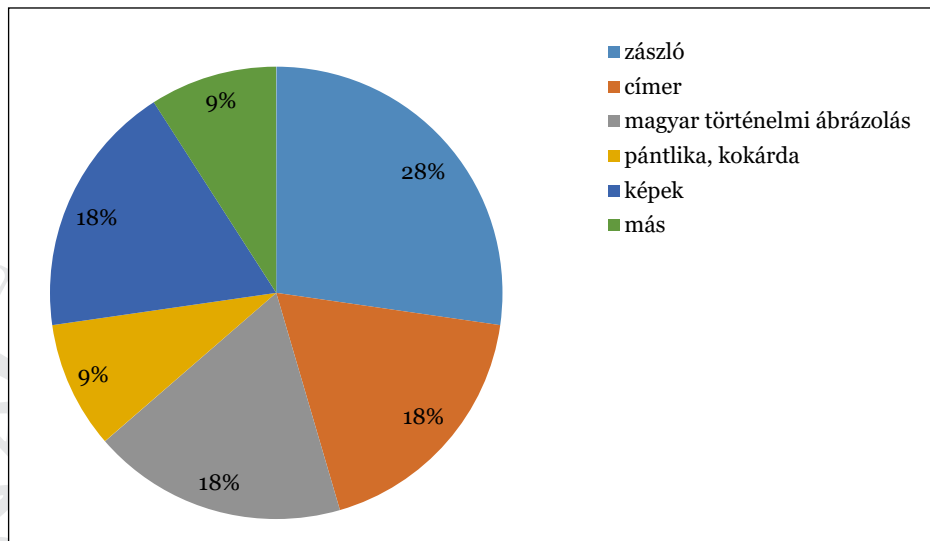
50. Milyen alkalmakkor találkoznak a faluban lakó más nemzetiségekkel?
(Székelypetőfalva)

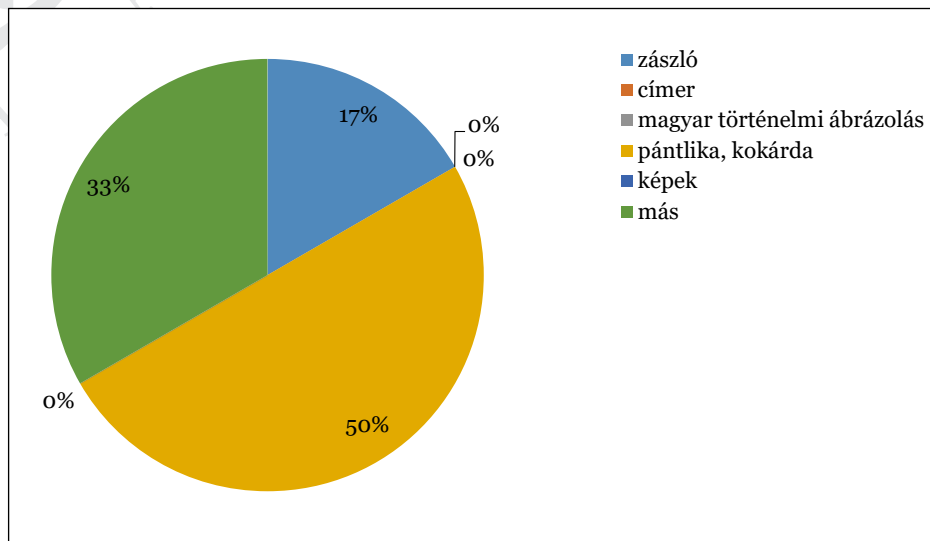
51. Milyen alkalmakkor találkoznak a faluban lakó más nemzetiségekkel? (Haraly)

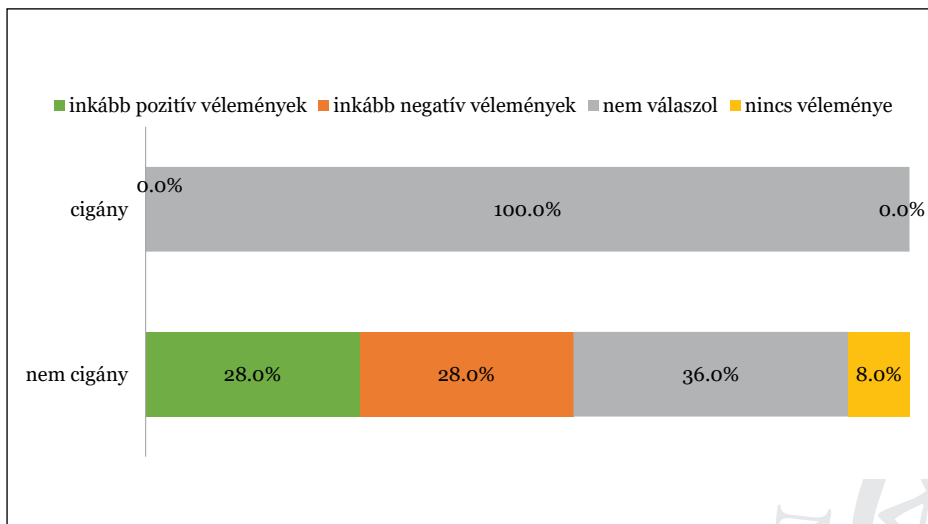
52. A házban található etnikai tárgyi reprezentációk (Székelypetőfalva)

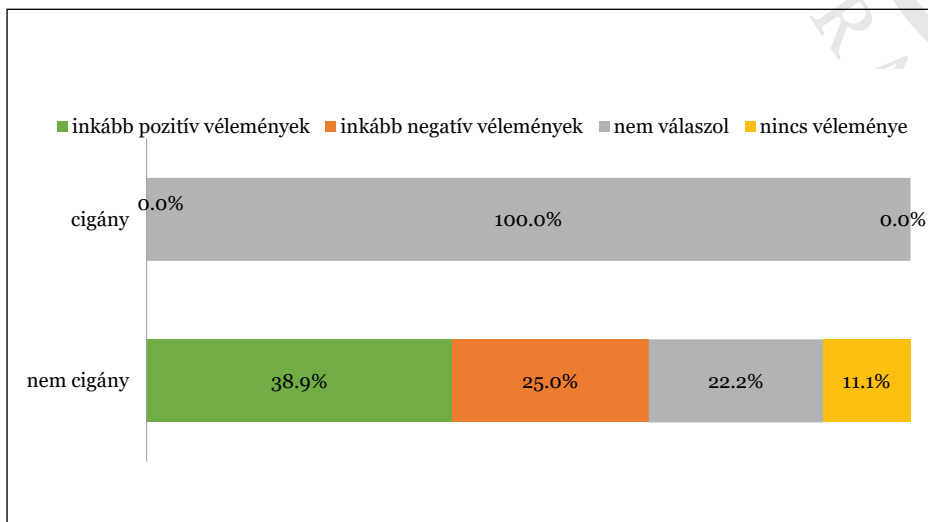
53. A házban található etnikai tárgyi reprezentációk (Haraly)

54. Etnikai percepciók (Székelypetőfalva)

55. Etnikai percepciók (Haraly)

Adatközlők

Saját gyűjtés

A.R., férfi, 52 éves, Székelypetőfalva
Á.K., nő, 39 éves, Páva
C.Á., férfi, 65 éves, Gelence
D.L., nő, 61 éves, Páva
D.Z., férfi, 58 éves, Páva
E.K., nő, 72 éves, Székelypetőfalva
E.O., 34 éves, Székelypetőfalva
G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva
G.O., 61 éves, Székelypetőfalva
J.É., férfi, 45 éves, Székelypetőfalva
K.N., nő, 80 éves, Zabola
K.O., férfi, 63 éves, Haraly
O.K., nő, 44 éves, Zabola
P.O., férfi, 33 éves, Imecsfalva
R.Á., férfi, 57 éves, Székelypetőfalva
S.E., nő, 80 éves, Haraly
T.E., férfi, 74 éves, Páva
T.I., nő, 39 éves, Székelypetőfalva
T.L., férfi, 48 éves, Székelypetőfalva
T.N., férfi, 71 éves, Székelypetőfalva
Z.T., férfi, 35 éves, Páva

Rádu Viola gyűjtése

E.E., férfi, 64 éves, Székelypetőfalva
E.L., férfi, 67 éves, Székelypetőfalva
E.N., nő, 43 éves, Székelypetőfalva
G.K., nő, 82 éves, Székelypetőfalva
T.G., férfi, 86 éves, Székelypetőfalva
T.Z., férfi, 80 éves, Székelypetőfalva

Fényképek

1. A haralyi falukapu (Sz. L.)

2. A haralyi Fejér-kúria (P. F. archívuma)

3. A haralyi elemi iskola és óvoda (P. F. archívuma)

4. A haralyi templom felirata (P. F. archívuma)

5. A haralyi harangláb (P. F. archívuma)

6. A haralyi római katolikus templom távolról nézve (Sz. L.)

7. A haralyi római katolikus templom (P. F. archívuma)

8. Bajcsi László és neje haralyi székelykapuja (Sz. L.)

9. A haralyi Bajcsi-ház gyümölcsössel (Sz. L.)

10. Szőke Tibor haralyi háza (P. F. archívuma)

11. Szőke Tibor, haralyi kádár (P. F. archívuma)

12. Vonópad (Haraly, P. F. archívuma)

13. A kádár munka közben (Haraly, P. F. archívuma)

14. Szőke Tibor kádártermékei (Haraly, P. F. archívuma)

15. Haralyi házbelső lakójával (Sz. L.)

16. Haralyi házbelső szentképekkel (Sz. L.)

17. Haralyi házbelső tárgyi emlékekkel (Sz. L.)

18. A székelypetőfalvi világháborús emlékmű (P. F. archívuma)

19. A székelypetőfalvi világháborús emlékmű felső fele (P. F. archívuma)

20. A székelypetőfalvi világháborús emlékmű alsó fele (P. F. archívuma)

23. Kereszt a székelypetőfalvi határban (P. F. archívuma)

24. A székelypetőfalvi római katolikus templom (P. F. archívuma)

25. A székelypetőfalvi Fortyogó-fürdő (P. F. archívuma)

26. Borvizes medence (Székelypetőfalva, P. F. archívuma)

27. Uzsonnázó gyermekek (Székelypetőfalva, P. F. archívuma)

28. Fürdőzők (Székelypetőfalva, P. F. archívuma)

29. A szaunaház (Székelypetőfalva, P. F. archívuma)

30. Lakásbelső családi fotókkal (Székelypetőfalva, Sz. L.)

31. Házi áldás (Székelypetőfalva, Sz. L.)

32. Vitrin vásári emlékkel (Székelypetőfalva, Sz. L.)

33. Az emlékezés darabjai (Székelypetőfalva, Sz. L.)

34. Lakásbelső tárgyi emlékekkel (Székelypetőfalva, Sz. L.)

35. Lakásbelső (Székelypetőfalva, Sz. L.)

36. Hátterben a Háromszéki-havasok (Székelypetőfalva, Sz. L.)

37. Petróleum lámpából átalakított csillár (Székelypetőfalva, Sz. L.)

38. A modern technika (Székelypetőfalva, Sz. L.)

39. A kályha teteje (Székelypetőfalva, Sz. L.)

40. Székelypetőfalvi cigány család (Sz. L.)

41. Székelypetőfalvi cigány férfiak lóval (Sz. L.)

42. Székelypetőfalvi utcarészlet cigány telekkel (H.-D. A. archívuma)

43. Székelypetőfalvi cigány gyermekek pánkóval (H.-D. A. archívuma)

44. Farsang Julcsa és a farsangolók (Székelypetőfalva, H.-D. A. archívuma)

45. Farsangolók az osztályteremben (Székelypetőfalva, H.-D. A. archívuma)

46. Farsangoló gyermekek, háttérben a székelypetőfalvi iskola épülete (H.-D. A. archívuma)

47. Székelypetőfalvi cigány gyermekek szalmából épített bunker előtt
(H.-D. A. archívuma)

48. Cigányasszony fogadja a farsangolókat
(Székelypetőfalva, H.-D. A. archívuma)

49. A farsangolók megkínálása (Székelypetőfalva, H.-D. A. archívuma)

50. A legkisebb farsangoló hazaért (Székelypetőfalva, H.-D. A. archívuma)

51. Farsangolók csoportja, háttérben a székelypetőfalvi katolikus templom (H.-D. A. archívuma)

52. A pávai országzászló 1941-es képeslapon (P. F. archívuma)

53–54. Pávaiak székelyruhában (P. F. archívuma)

55. A pávai Bartha-kúria (P. F. archívuma)

56. A pávai Bartha-ház (P. F. archívuma)

57. Pávai cigányasszony gombával (P. F. archívuma)

58. Pávai falukép a Cigánydombról (P. F. archívuma)

59. Áfonyaszedő pávai cigányok (P. F. archívuma)

60. Házsor a pávai Zsidók pusztáján (P. F. archívuma)

61–62. Táncoló pávai cigánylegények (P. F. archívuma)

63. Szász Béla, Páva legöregebb lakója (Sz. L.)

64. A pávai római katolikus templom (P. F. archívuma)

65. Pávai lakóház (P. F. archívuma)

66. A pávai református parókia (P. F. archívuma)

67. A pávai református templom (P. F. archívuma)

68. Kolonics (Kollonich) István orgonaépítő mellszobra Kézdivásárhelyen (Sz. L.)

69. A pávai Marti-család kőtáblája (P. F. archívuma)

70. A pávai Miskolczy-ház faragott kapuja (P. F. archívuma)

71. A pávai Miskolczy-kapu a csernátóni Haszmann Pál Múzeumban (Sz. L.)

72. A pávai Miskolczy-kapu felirata a csernátóni Haszmann Pál Múzeumban (Sz. L.)

73. A pávai Miskolczy-kapu páva mintázata a csernátóni Haszmann Pál Múzeumban (Sz. L.)

Rezumat

Relații interetnice în partea estică a județului Covasna. Comunitățile maghiare, române și țigane (rome) în satele Harale, Pava și Peteni

Cartea investighează relațiile dintre comunitățile maghiare, române și de romi coexistente în trei sate învecinate din scaunul Orbai (partea estică a județului Covasna). Studiile de caz prezintă modelele existente care au fost formate de către comunitățile care trăiesc aici de secole. Situațiile existente, caracteristice perioadei în care cercetările au fost efectuate, sunt tratate în context istoric pentru o mai bună înțelegere, punctul de referință fiind schimbările din anul 1990. Schimbările petrecute în comunitățile cercetate, relațiile interetnice în formare sunt analizate în detalii în capitolele volumului.

Cartea prezintă modul în care comunitatea secuiască, instituțiile sale, precum și organizațiile de autogovernare au fost formate, precum și ordinea și obiceiurile adoptate cu secole în urmă care stau la baza tradițiilor, autoidentificării și principiilor etnice care predomină în comunitățile cercetate. Stabilirea, asimilarea parțială, mai apoi transformarea într-o comunitate a familiilor române și de romi care apar printre membrii comunității secuiești sunt prezentate pe baza datelor demografice, precum și din punctul de vedere al mișcărilor sociale. Rezultatele cercetărilor efectuate în acest domeniu se datorează școlii etnografice ardelenene. Bazele teoretice ale etnicității sunt tratate într-un capitol separat. Diversele tratări teoretice ne arată diferite reacții și răspunsuri date de către grupurile etnice la situații reale. În același timp, aceste abordări ne ajută să cunoaștem, să înțelegem și să identificăm procesele etnice în curs de desfășurare în scaunul Orbai. Tratările teoretice completate cu cercetările istorice ale societății în scaunul Orbai fac posibilă o mai bună cunoaștere a acestor grupuri etnice.

Sunt prezentate trei studii de caz în ceea ce privește cercetarea relațiilor interetnice. Transformările sociale din ultimii 25 de ani care s-au petrecut în comunitățile etnice din Harale, Pava și Peteni ne arată traiectorii diferite, dar cu un final asemănător. Numărul membrilor comunității maghiare din Peteni a scăzut și se formează în mare parte din pensionari. Comunitatea de romi s-a mutat în Peteni în anul 1978 și de atunci a crescut considerabil, constituind jumătate din populație în momentul cercetării. Migrația este caracteristică și comunității maghiare și a romilor din Harale. Îmbătrânirea populației este prezentă și aici, dar găsim resurse demografice care indică un viitor pozitiv al comunității maghiare. Transformările demografice se resimt cel mai puternic în Pava, unde comunitatea de romi a crescut consistent, devenind majoritară în sat. Migrația temporară este caracteristică romilor, care – dato-

rită experiențelor acumulate în străinătate și pe care le pun în practică când se întorc – constituie un exemplu de urmat pentru întreaga comunitate de romi din Pava. Deși datele demografice ale celor trei sate diferă, imaginea celorlalți, a membrilor grupurilor de altă etnie este similară. Modul în care cealaltă etnie este percepută, la fel și autoidentificarea lor, indică o viziune bazată în trecut, în istoria etniilor, care face posibilă o coexistență pașnică.

Ultimul capitol este de fapt un rezumat de teorii, unde rezultatele obținute după cercetările de teren și prelucrate în capitolele precedente sunt puse într-un context mai larg. Cartea se încheie cu prezentarea unor posibilități de a continua aceste cercetări, punând accent pe cercetările finalizate și pe cunoștințele acumulate. Procesele prezentate nu pot fi considerate ca fiind izolate, acestea trebuiesc înțelese și analizate ca să putem realiza o strategie demografică-socială de lungă durată.

Abstract

Interethnic Relations in the Eastern Part of Covasna County (Romania). Hungarian–Romanian–Gypsy Communities in Harale, Pava and Peteni

My book investigates the relationship among the Hungarian, the Romanian and the Gypsy communities coexisting in three different villages in Orbaiszék (eastern region of Covasna county). The case studies presented aim to identify the existing models that were shaped by the communities living here during centuries. The coexisting situations characteristic to the period the research has been carried out are treated in historic context in order to better understand them, the point of reference being the changes occurring in 1990. The ongoing changes in the communities treated, the shaping of interethnic relations are analysed in detail in the following chapters.

My essay presents how the traditional Szekler community, its institutions and bodies of self-government were built up, as the customs, the self-identification and ethnic principles prevailing in the communities I focus on are rooted in the order and the customs adopted centuries ago. The appearance, partial assimilation then transformation into a community of the Romanian and Gypsy families moving into the Szekler community are presented based on demographic data and social movements. The results of the researches carried out on this field are mainly based on the work of the Transylvanian ethnographic school. The theoretical approach of ethnicity is treated in a separate chapter. The diverse theoretic approaches show the different responses of the ethnic groups given to real-life situations. In the same time these approaches help to get to know better, understand and identify the ethnic processes going on in Orbaiszék. The theoretic approach of ethnicity completed with the historic research of the society in Orbaiszék make us possible to thoroughly familiarize with these ethnic groups.

Three case examples of interethnic research are presented. In the last 25 years the social processes going on in the ethnic communities of Haraly (Harale, Romania), Páva (Pava, Romania) and Székelypetőfalva (Peteni, Romania) were quite different. The number of the Hungarian community in Székelypetőfalva decreased and superannuated. The Gypsies moving into the village since 1978 increased in number and constitute half of the population nowadays. Migration is characteristic to Haraly as well both in Hungarian and Gypsy communities. The tendency to superannuation is quite present in the village though we can still find some demographic resources. Demographic changes are the most obvious in the case of the communities living in Páva, the Gypsy community has grown in number and became a majority in the village. Intermittent migration is characteristic to the Gypsies who acquire

new experiences abroad which they implement when getting home thus the whole community benefits of their business trips. Although the demographic data of the villages presented differ, the way the communities living together view each other is quite similar. The relationship between the ethnic groups and their self-concept is rooted in a concept brought from the past that leads to a relatively peaceful coexistence.

The dissertation concludes with a theoretical summary which shows the demographic, ethnic and economic comparison of the field researches carried out in the area mentioned as well as researches carried out by Romanian scientists in order to get a clear idea of the on-going processes. I also present the future possibilities of the researches, the field still has much to offer as we cannot view these processes as isolated ones. Their understanding and analysis can lead to the constitution of a long-term demographic-social strategy.

A Székelyföldön együttélő nemzetiségek (magyar, román, cigány) kapcsolatait alapvetően átrendezték azok a gyökeres változások, melyek a települések demográfiai, etnikai és gazdasági szerkezetében történtek az elmúlt évtizedekben. A kötet célja egyrészt ezeknek a változásoknak a széles körű vizsgálata, megjelenítése a három etnikum szintjén, valamint annak kutatása, hogyan fogalmazza újra magát a három etnikai közösség az elmúlt huszonöt év poszt szocialista átmeneti időszak hatásainak a tükrében. Másrészt pedig a három orbaiszéki település (Haraly, Páva, Székelypetőfalva) esetpéldáján keresztül azoknak az együttélési modelleknek és identitásstratégiáinak az azonosítása történik meg, amelyeket a századok folyamán az itt élő közösségek kialakítottak.

ISBN 978-606-9015-02-5

9 786069 015025